tiszatáj
2000. SZEPT. * 54. ÉVF.

Magyar Irodalom Tanszék Könyvtára
SZEGED

Csorba Győző, Juhász Ferenc,
Kukorelly Endre, Marno János,
Podmaniczky Szilárd versei

Novellapályázatunk díjazott alkotásai

Tanulmányok
Márai Sándorról és Faludy Györgyről

Beszélgetés Csetri Lajossal

Kass János metszetei

9

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

Szerkesztő:
HÁSZ RÓBERT

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(művészeti szerkesztő)

DOMÁNYHÁZI EDIT
(nyelvi lektor)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

---

tiszatáj

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,
a József Attila Alapítvány, a Soros Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.
Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány.
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.
A lapot nyomja: Officina Tannyomda, Szeged.
Felelős vezető: Dr. Kékes Tiborné.
Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 421-549. Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti a HÍRKER Rt. és az NH Rt. Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezen kívül Budapesten a Magyar Posta Rt. Levél- és Hírlapüzletági Igazgatósága kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken a postahivatalokban; közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 11991102-02102799-00000000 pénzforgalmi jelzőszámra.
Egyes szám ára: 120 forint.
Előfizetési díj: negyedévre 360, fél évre 720, egész évre 1440 forint.
ISSN 0133 1167

Tartalom

LIV. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM

2000. SZEPTEMBER

JUHÁSZ FERENC: A magányos villanymozdony 3

CSORBA GYŐZŐ: Utóidény; Meghalt Hamvas Béla; Kórterem; [Itt voltam-e még...?] 8

MARNO JÁNOS: Exszcéna; A salak napja; Kínai por; Lábfejmosás; Nélküle 14

JUHÁSZ ANIKÓ: Hangszerek; Mikor az ember néha...; A halottkém; Túltöltötték... 17

KUKORELLY ENDRE: Köszönöm szépen, hogy kicsit lebiggyesztette az ajkát 20

PODMANICZKY SZILÁRD: A Királynő-csel; borbélyház; Napozó; Távoli bomba; Látszik, hogy túléli (beöntés); Hug (3) 25

PARDI ANNA: Bolyai János Domáldon bolyongó éjszakái 28

HONTI MÁRIA: „teli jázminnal, teli ólmos éggel" (Gergely Ágnes: Egy magányos mesterhez) 30

KASS JÁNOS: Tiszatáj-díj Juhász Ferencnek 35

A Tiszatáj novellapályázatának díjazott alkotásai

DEMETER SZILÁRD: Medvevadászat 37

LATZKOVITS MIKLÓS: Az angyal 41

MEZEY DÁNIEL: Hallották már Glaumber úr kintornáját? 54

TANULMÁNY

FRIED ISTVÁN: „Én mikor leszek szabad?" (Jegyzetek Márai Sándor Szabadulás című regényéhez) 70
SZEKÉR ENDRE: Faludy György költői tárlata (Perzsa költészet – Perzsa miniatúrákkal) 85

KRITIKA

SZABÓ GÁBOR: Vissza a jövőbe (Esterházy Péter: Harmonia Caelestis) 90
SZIGETI LAJOS SÁNDOR: József Attila nyomában (Péter László válogatott írásairól) 96
ZSÉLYI FERENC: Szimbólumtár (Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából) 102

„A Tisza-parton mit keresek?"

HOLLÓSI ZSOLT: „Túlélésünk sikertörténetében saját sorsomra ismerek" (Beszélgetés Csetri Lajos irodalomtörténésszel) 111

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

KASS JÁNOS metszetei a 13., 16., 19., 24., 27., 36., 40., 89., 95. és a 124. oldalon

JUHÁSZ FERENC

A magányos villanymozdony

Magányos villanymozdony robog át a vashídon
feketén a februári kopár alkonyatban,
a töltés két válla között az ezüst vashídon,
csattog, zörög, szuszog, sikít, s holddá lesz a holdban.

Rombuszváz-test áramszedője kék kristályidom,
csillagokkal pettyezett méhű test-szögletesen:
fordított szánként csúszik hálós áramhídon,
mint falevél-talpú vizipók vízbőr-feszesen.

Áramszedője zöld szikra-csalánlevélcsomót,
sárgakék törpe páfrány-agancsokat köp tűzből,
mikor átrohan a hídon s ernyő-léghólyagot
fúj üveges doboz-orrával a híg jéghegyből.

Jaj, gyermekkor, jaj ifjúság, ti villanymozdonyok!,
nehéz békében, vastag háborúban duruzslók,
szerelvényt húzó áram-szívű páncélrovarok,
potrohszelvény alakú kerekes zöld vas-ollók!

Hányszor vittetek, hoztatok faluból városba,
városból faluba, s a bejáró falu-népet!
Fülkéitekből, mint nőstény darázs petét ontva.
S fénykúp-agyarú fejetek túrta a sötétet.

A zöld vaskerekekhez csavart piros lendvasak,
mint vízszintes villámok cikáztak a sín fölött,
s füttyögtek, mint a nomád fű-horda íj-lovasok,
s péppé törték a havat, a ködöt, a lét-időt.

Békében. Háborúban, mikor vagontetőre
ragadva vinnyogtunk, mint enyvpapíron légykupac,
s néztünk ponthalmaz-köb szemekkel a más-jövőre,
mert tél volt és fagy volt, kék ég és nem volt még tavasz.

S egy leszakadt hüvelykujj-vastag sodrony villanydrót
a mellettem-fiú lábát combtőnél levágta,
s hevert a nadrágos, zoknis, cipős láb, a csak-volt,
mint egy szöcske combtőnél letört ugró-villája.

S a vérlavórban a herezsák, heretojások, apró vesszőcske,
mint disznóöléskor belsőrészek zománc-tálban,
s a vérvirág gyermek-nemiség pamut-cipőcske
lét-tág asszonyhüvely alatt a születés-bálban.

S oly gyorsan hullt le az a láb, mint a csönd-áldozat
tuskóra hajtott feje, ha pallos, bárd, nyaktiló,
fejsze, kard levágja, s röhög a tömeg-átkozat,
s habos a lefejező-gép, mintha vágtat a ló.

S a fiú vigyorgott, szemében őrület helyett
rovarnézés-közöny térrács-gömb tapló-kürtökből,
ült, mint barlangi kőoltáron Buddha-révület,
rózsa-romokon, bajszos mosolya ős-jövőből.

Féllábú márvány-emberisten: a munkásfiú.
Talán élő még, talán halott már, nem is tudom.
Körötte a kék napsütésből fenyőkoszorú.
És hab-hatalom a szélfütty vagontető-úton.

Fényképen láttam egyszer térdeplő elitéltet,
nyakát a suhogó kardpenge úgy metszette át,

hogy levegő-kehelyben fejét, a lemetéltet
a fény fogta, s a fej nézte vér-szökőkút nyakát.

A nyakról lecsúszva a nyak mellett állt bozonttal
a levegőben, hajtalpa vérkorong kör-síkból,
s az árva fejes nyakrész a fejtelen nyakcsonkkal
érintkezett: pénzérmék pereme alvadt bronzból.

Az a térdeplő hulla! S a fej a levegőben
a halál-térdeplés vulkánláng-nyakcsonkja melett:
hajcsillag-állat, tajték-kan, nyitott szeme kőben:
anyjából kicsúszott csikó, szalmája enyv-dermedt.

A csöndfej a levegőben, mint műterempolcon
gipszfej , s mellette a tarkólappal egyvonalban
a térdeplő kéreg-szobor nyakcsonkja, s vérbolyhon
vér-ing. Levágott rózsa. S éj a test-űr alakban.

Mintha egy lenyúzott emberfej mellett az űrben
lenyúzott embertest térdepelne vérselyemben:
izmok, inak, erek tércsipkehorgolás-tömbben,
s kesztyű, cipő a lehúzott bőr a boncteremben.

S mint görög bronzszobrok szemgödrében zománcgolyók,
kék kristály-szilvák a szemek a bronz-koponyában,
topáz egresek, arany pupillával ámulók:
világított az üresség a fej-kocsonyában.

Így láttam én a lábat a mocskos vagontetőn.
Mint keresztfa-részt, amit keresztes-hordák hoztak.
Ültem táskám ölembe szorítva vérlepedőn.
S kenderzsákokban rózsamalacok visítoztak.

A láb! Skarlát rezgett szarvasbogár-hát temetőn,
s lefolyt a kocsi-oldalon s a koszos ablakon:
hínárosan erezve szét a jégvirág-mezőn,
mint szemgolyóban a gömbtér hajszálér-csipkelomb.

S darázsfürtként a peronlépcsőn lógó utazók!
S barátom kizuhant a ködüst-tél nagykanyarban.
Ferde hinta-lendület rúgta a kapaszkodót.
S ott feküdt a fehér szemfenék szakadék-aljban.

Kiszakadt baloldalán a mellkasába láttam:
a lila tüdőszivacsok közt szive még kettyent,
mint láz-óra, mielőtt leáll vér-ájulásban.
Koporsóját vittem hullaszag-fátyolköpenyben.

A koporsó résein szivárgó vak muszlin-búz
öltöztetett dög-édesémely gyász-ingbe engem,
s pontszem-tömb szemem, mit görbe kitin-ráccsal befűz
a légy-arc: irizált kristály-fénytörés selyemben.

Az ezüst vashídon úgy robogott a magányos
villanymozdony a február-mészfüst alkonyatban,
hogy csattogott a lila-halmaz holdkőzet-város,
s sercegett a drót-csókja csáp szikra-taréjokban.

Mint ősi prérin hímbölény, vastag bölénybika,
mindenség-agancsú szarvasbika ezüst tavon,
vaddisznó-kan hold-rejtelem alatt: düh-tátika.
Mint szorongó elnyomás-súlyban a forradalom.

Mintha jégkorszakból olvadt volna ki ősmamut,
s fénylő, fehér, csontláng gigász-horog agyarai
fölött csöpp szeme: katicabogár, kazettás kút
parázsból. A fej feketepettyes vérpontjai!

Ó, az a béke! Gyárimunkás-kamaszkor! Vonat!
Ó, az a háború! Égő márványmáglya-pokol
a szívben, gyomorban, a heg-májfoltos térd alatt.
S a félelem, mint ernyő-pillás köd-tőr hattyútoll!

S a háborúban épp e töltés kúp-oldalára
rettegve ragadtam: fűz-ágra levelibéka,

arcom száraz fűszőrbe merítve, föld-hajába.
S bomba-sikoly, mint rázott bádoglemez, jaj-létra.

Mint a pokolba lökött bűn-angyal özöncsóva
sikoltozása, káromkodása, őrjöngése,
légynyafogás-nyüszítés tűfok-gégekorsóval,
és szétnyílt a föld, tűzvihar, fém-láng öldöklése.

S nyitott szemeim a fűszárak tört rácsrendszerét,
a fűtövek csöpp vulkánjait látták iszonnyal,
s penge-élek szemgolyó-vizemen, kis drótkefék,
levegő-százlábúak a látástér-takonyban.

Szemgolyóm görbe könny-sírjára kis hangya ragadt,
s ott sírt csuklós, rézcsipkehorgolás-talpú lábak
özönével, vulkán-pontgyűszű csáp-orra alatt
a szemkása gombja, mint szép szivemben a bánat.

Meddig még, élet? Nézem múltamat, az ős-holdba
robogó magányos villanymozdonyt a vashídon:
mintha tojássárgájába kék darázs fúródna.
S a halál-ablakot éj-űrtér csöndre kinyitom.

S a bennem-űrtér csillagköd-magánya a kívül
tomboló tűztér-magánnyal faggyá összeolvad.
Hisz a hold után a világegyetem is kihűl!
És ebbe a magányos Isten is beleborzad!

CSORBA GYŐZŐ

Utóidény*

I

A kései vendégek is mint a kései levelek: ritkák és tétovák már. A hibátlan szépségű ősz (ily tömény gyönyörűséggel a pusztulás ajándék) csak fokozza bizonytalanságukat. Nem bújnak, nem menekülnek – állnak és bámészkodnak, csupán ha egy-egy árnyék csapódik rájuk, vagy szél suhan el mellettük, gyorsítják meg mozgásukat, válnak céltudatosabbá.

II

Lesem a nőket. Úgy választottam figyelőhelyet, hogy ne sokáig lássam őket, csak rövid szakasznyi úton, melyen járásuk tiszta, céltalan. A kanyar után házak vannak, boltok, busz-megálló és ezek ellenségeim. Addig viszont odamennek, ahova én akarom, s valamennyien értem andalognak a ritkuló tetejű sétányon. Árnyékban s hűvös széllegyintésben értem melegszik meg szemük.

III

Öregek, gyerekek, szerelmesek. Betegek, szórakozók, kíváncsiak. Fájdalom és unalom űzöttjei. Ezer embernyi ősanya a táj. Mindenki a maga tejét szívhatja belőle. Ez a délután ezer szín alatt megy széjjel a világba, s nem lesz kéz, mely – varázslóé akár – egyszerűségét összerakja ismét.

* A költő *Hátrahagyott versek* című, a Pro Pannónia Kiadónál megjelenő kötetéből.

IV

Rangrejtve járok. Csupa szem, fül, orr vagyok, kétlábú érzék, érzékelés. A csonka ág is szép, a vízbe hulló test otromba csobbanása az egyetlen, bontatlan kék búra fönt, s az égő kerti gaz fanyar szaga. Szép, mert valóság, valóság. Melegszik a didergő lélek. Talán az üdvösség is az, hogy a határolt lény visszatalál és elvegyül. Mily győzhetetlen, aki már föld!

V

Rangrejtve fekszem idegen ház idegen ágyában. Fél szabadulás. Részrehajlás nélkül várom, jöhetnek tilos vendégeim megint.

1964. VII. 11.

Meghalt Hamvas Béla

Segítenek a felhők s az eső
gyászolni megsiratni
holott ő fény volt
s amihez hozzáért ragyogni kezdett

lett légyen az a kínai
filozófia vagy az absztrakt művészet vagy a bor
vagy a sonka vagy a káposzta vagy a répa
a szentendrei kertben

Egyenrangú minden hatalmasokkal:
a Lélek a Szerelem az Igazság
a Szépség a Halál s az Élet
egy asztalnál ültek vele
ó áldott oligarchia

A Halál is –

Fölösleges tehát
gyászolni és siratni
hiszen egyéb se történt
csak annyi hogy a Halál félrehívta
mert hosszabban kívánt vele beszélgetni...

1968. XI. 15-16.

Kórterem

I

Távolodó téli tömeg –
Krákogások és köhögések
fogyadoznak majd végre csönd lesz:
Rideg idegen befagyott tó
csak olykor csattan rajta át
vad rianás: pár ferde jajszó

II

Lassan meghalni
nagy hiba
legtöbbnek itt
kár várnia
Ki egyszer dúsan
bőven élt
így megalázni
ó miért

III

Nemsokára róluk pedig
csak csontvázuk árulkodik

IV

Emlékek gúzsába kötve
emlékekkel összefogva
emlékekkel etetődve
emlékekkel megitatva
egy nap tíz nap harminchárom
nem mindegy már vén barátom?

V

Megszelídült az ember: sereg vonul föl érte
legyen akármilyen-kórtól-támadt szegényke
Megszelídült az ember? – Minél többet bír ölni
annál nagyobb plecsnit fognak a mellére bökni

VI

Azért itt is a halál-mezsgyén
halkan
végig-muzsikál rózsákon zengvén
egy dallam
A falon át is és ha van szív
s rezdül
meleg borzong az ízein
keresztül

VII

Hát persze hogy a csonka-bonka
az épnek nem lehet bolondja
Ránéz előbb részvét szemében
aztán fondor
undor
terem helyében

VIII

Alighanem kimerültek
poklok poklába lemerültek

csöndes szuszogás fon át
mindent-bíró éjszakát
padló alatt összetörve
alszik a jaj mindörökre

IX

Erre ifjabb ott egy vénebb
új beteg került közibétek

Riadt nagy szemeit kimereszti
alvását már előre veszti

Mi lesz az éjjel? Ti meg tőle
ti is ketten féltek előre

X

Kórház
kór és ház
pedig ez nem a kór háza
inkább a kór pusztulása
hogy ahány van elszaladjon
még írmagja se maradjon

XI

Tudós orvosok kaparásznak bennem
kifordítani szeretnének engem
hogy elég legyen néhány pillanat
s fölismerjék nyomorúságomat

Dehát ez nem megy így aztán tovább
kopogtatnak szurkálnak át meg át
világítják mellem tüdőm agyam
s gyógyszert tanácsot adnak boldogan

1988. II. 10–12.

[Itt voltam-e még…?]

Itt voltam-e még vagy a másik parton?
Lélegzetem ki-bejárt
S érzéketlen érzékeim kitartón
érzékelték a hold-bársony homályt.
Maradtam volna ott túl (ha valóban)
gyűretlen semmiség!
De csalt a gyűrött föld hívogatóan
és visszajöttem ezt azt tenni még

1986. I. 28.

MARNO JÁNOS

Exszcéna

Csigavér. Íme, a meztelen
igazság maga. Falnak döntöd a kerék-
párodat, gyomrod forog, tegnap mit ettél,
semmit. Indulsz a nővéred sírja felé,
fél percet ott töltesz, ismered betéve
egész temetőt, akár a tenyeredet.
De zavarba kerülsz, ha hogyléted felől
kérdez valaki, s azt mondod, elégedett
vagy. Elfoszlanak fölül a viharfelhők,
száraz a bőröd is, estig még kihúzod
zokszó nélkül. De mit eszik egynémely dög
a kövön, és mitől leszel olyan nyúzott.

A salak napja

Nem jutsz elhatározásra. Hanem
szítod a viszályt az elmédben hanyatt, al-
sóra vetkezve a napsütötte ablakban.
A szél elül és feltámad, de nincs meg már
benne a dühödt harag, és hullámokban
omlik be hozzád az édes süteményszag –
szavát a lélek nem állja. Légy kemény csak
vele, biztat éjente, és kész idegroncs
úszik az ember az ágyában reggelre.
A szagot a szomszéd gyártja. És pár perced
volna még hátra, s elpártol tőled a nap,
könnyebb távozni, hogyha nehéz a salak.

Kínai por

Kínai kel. Nem is rohadt még el
egészen, de a hülyéje azért kidobta.
És nem így megyünk-e el, ma én, te maholnap,
egy koszos filmsikátorban. Vadul dobogni
kezd a torkod, förtelmes csöveket tuszkolnak
le rajta egy ragyás üvegtábla mögött, szem-
üveged megduplázza a szemöldököd. Nem
is vagy még annyira öreg. Kamrádban ki kell
cserélni az égőt, hetek óta ez üldöz,
hogy idegenként *csak hunyorog. Porrá őrlődsz.*
És felkavar a hírtelenség *– ha rossz jönne,*
ennél az is jobb – ha lefekszel, majd ellepődsz.

Lábfejmosás

Mondd már. A fejed a gyomrodban,
s kerülne lejjebb, de nem megy, hanem megnő
a duplájára. Elszabja lélegze-
ted. S ez még mindig a kezdet. Hátravan
még egy éjszaka, s amint megvolt, lesz még
egy, meg még egyszer egy, egybefolyva,
mint Strattfordban a hideg és a meleg. So-
sem jártál arra. De képzeld egy mosdóba
lábfejed, melybe a múlt éjjel vizeltél, s most
be van dugva. A dugó nyelét puha ezüst-
lánc tartja kéznél, lefekvés előtt állsz, sok
nem lehet hátra, a hártyádat emészted.

Nélküle

A többit elvégzi a természet.
Élvezi bizalmadat. Sejted, hogy vissza-
él vele, de már megszoktad, egyenesség
csak összezavarna. Már így is épp elég
gáncsot vetsz magadnak. Persze, a természet
ebbe is besegít, éjszaka kiforgat
magadból, reggelre pedig ott hagy egy vad
idegen lakásban egyedül. Nem tudod,
hol kezdődik a fejed és hol ér véget
a lábad. Egyáltalán, különbözik-e
egymástól mennyezet és padló. És mennyi
időt kapsz rá, hogy nélküle tisztázd magad

JUHÁSZ ANIKÓ

Hangszerek

A csembaló, a brácsa és az üstdob pokolbéli
kedve, ahogy jönnek mind sorban egymás után
térre, utcára tekeredve, ahogy ráül mindenre e
hangszerek disszonáns szája, mintha lennének
ők Doktor Faustus csábító Faustinája, ahogy
a lombból kiesik az élet, s a test világos tudattal
a művi pokolba réved, s gondolja: ó, az életre
itt maradt legtisztább szegények!; mikor Frau
Schweigestill az utolsó szavakat mondja, s
karjában a beteg fejének lombja s gondja,
amikor a fákról is leesnek a fények, s haladékot ők,
lásd, már álmukban sem remélnek, amikor a
gyereknek is felnőtt lesz a váza, hogy azt az élet
már alaposan rázza, akkor a csillagok még fehér
televények, nagy, kicsi, közepes – fémszerű edények.

Mikor az ember néha…

Mikor az ember néha, távozás helyett, átadja
magát a töprengő Napnak, s a mozgó sínekhez
érve önmagát nyújtja még kavicsnak, erdőnek,
tájnak, tavaszi gyors pataknak, mikor a régi
képréteg felett festéket bont a hajnal ujja, s az
ember a pillanatban még önmagát újra meg-
tanulja, akkor a változás mögött már szétfutó
tengerár, az Idő meg egy csomóban élő
rózsaszín kisbogár, ki felröppenhet még, hogy
a legbelső tájaknak ízeit-íveit lássa, és
azt hiszi, éppen csak benne él füveknek
téli nagykabátja –, ám ha szárnyait a táj

túl hosszan bontogatja, s tudja, hogy hidegbe
érve az embernek lesz még csúcsos, nagy
kalapja, talajhoz illeszt fákat, pontos dombot
s egy másik térfelet, ahol az ész magában
állhat, s mindig a csúcson integet, akkor
ő szárnyait leoldja, és két csomóba rakja,
ez itt a tenger árja, az meg a nagy kalapja.

A halottkém

A halottkém mindjárt megérkezésekor észrevette,
hogy a szoba most éppen halott, a sifonér
egyik fiókjában elhasznált ingek, fehérneműk,
rég lejárt meghívók, a sarokban pedig
lezárt bőröndök sorakoztak, mintha időtlen idők
óta várnának erre a percre, egy más létrendbe
való átnyúlásra, ahol a mennyország felső
betétében már minden egyenes vonalba keskenyül,
a sudár fenyők magukban érzik a sötét vizeket,
s a neonlámpa fényében mintha Isten
háta mögött már egyetlen kézmozdulatba
összerántva történnének a dolgok, selyem-
köntösét egy sodorba fonná az ég, egyetlen
vonalban feküdnének az órán a számlapok,
s magát már senki el nem kiáltaná, hogy
pontban kilenckor reggeli, s aztán majd jön a
tó vizéből kikelő pillanat gyönyörűsége.

Túltöltötték…

Túltöltötték az időt, alig huszonnégy órája volt,
s most tessék, harminchatórázik már megint.
Duzzadó melle félig meztelen, a tó erdős
partjait már követi a fű tavaszi kedve, minden irányból

idetekereg a tér, megélénkítve integet az ősz,
s valaki merőkanállal öblögeti torkán az időt,
miközben kis, fehér abroszokkal játszik, s éppenséggel
összébb is húzhatná már magát. A szimmetriában ma
senki sem jártas, valami fékevesztett zűrzavar árad
a planétákból, ők az idő zsoldosai, kik ma fölös
teret ragadnak önmaguknak, nincsenek pontos
nézeteik, nincs bennük elegendő megfontolás,
a gyerekben is csak az orrvérzés heves zubogása
dolgozik. Mindenki a szabad mozgásban leli
kedvét, s ha beszélhetünk pompás verőfényről,
akkor a mai nap keretét is roppantja-tépi már valami.

KUKORELLY ENDRE

Köszönöm szépen, hogy kicsit lebiggyesztette az ajkát

666

Mutatták a tévében, hogy egy kisgyerek
kezét lerágta a patkány. Nem mutatták,
csak bemondták. Nem a kezét, hanem
az egyik ujját, amputálták az ujját
annak a gyereknek. Egy kórházi ágyat
lehetett látni távolról, meg egy házat,

relatív közelről. Egy putrit. A szülők
nem álltak, úgymond, a kamera elé,
nem vállalták ezt a izét. Nyilvánosságot.
Be volt zárva az ablak. Zárva
voltak az ablaktáblák. Lejött félig a
fal, ez jól látszott. Így állt

a ház, ez azoknak mutatom, ha
valaki esetleg nem látta. Tegnap este
adták a híradóban. Beszélt egy csávó,
hogy ő kis mérget adott a
patkányoknak, meg a polgármester, aztán más
téma következett. Most jön tizennyolc jambikus

sor. A mindenit.
Ez egy
káromkodás.
A minden
itt káromkodás,
vagy szinte az. Talán

egy felkiáltójel még

kellene ide. Úgy este fél kilenc
felé volt.
Úgy látszik, bármi van.
Úgy van, hogy
bármi látszik.

Úgy van, hogy bármi
van: vagy az,
vagy annak tűnik fel.
Vagy minden
annak tűnik épp,
ami.

666

Tudtam annak a nevét, aki a
fölöttem lévő ágyon aludt. Az összesnek
tudtam a nevét. Mindenféléket tudtam róluk,
ez viszonylag sebesen ment, kiderült, elmesélték,
mások mondták róluk meg ilyesmi. Most
eszembe jutott, hogy Rostás. Ez a

Rostás egy kecskeméti gyerek volt, és
a Dózsának drukkolt, és mikor szórakoztunk
vele, vigyorgott, és azt mondta, hogy
mög köll nézni a tabellát. Vagy
taböllát, ezt elfelejtettem. Tabella, ö-vel. És
hogy Bönö Föri, töszi-vöszi. Volt

egy Rátki is, de nem Rátki
volt, csak ez jut eszembe róla.
Vörös orrú Rátki. És volt még
a Rácz, nagydarab, terenyei lakos, mély
hangja volt, ő volt a golyószórós.
Golyószóróval nem lőttem, csak kétszer vagy

háromszor. Rossz szag volt benn, de
csak ha éjfélkor visszaértem a kimaradásról,

máskor nem. A kályha mellett túl
nagy a meleg. Jó volt visszaérni,
levetkőztem, lefekvés, nem kellett a cuccot
rendesen összehajtogatni. Elindulni otthonról, az szar

volt, várni a tizenkettes busz megállójában,
de aztán beértem, és nem is
éreztem annyira büdösnek a körletet, csak
a fölöttem levő, akinek nem jut
eszembe a neve, az horkolt úgy,
hogy nagyon, de aztán felrúgtam a

sodronyra, akkor abbahagyta. Volt egy Meglécz
nevű is Nyírbátorból, az, na. Béla.
Bélának hívták, gyorsan beszélt, és csak
a pináról volt hajlandó. Pina, és
brrr. Eléggé emlékszem mégiscsak a nevükre.
Csak aki fölöttem aludt, arra nem.

666 999
És akkor nem a szemembe nézett
az a gyerek, a hátvéd, hanem
ide, és mutatom is a helyet,
hogy hová, a homlokomra, itt, mutatom
a homlokomat, a homlokomra nézett, mondom,
és akkor egyből elpirultam, mert eszembe

jutott, hogy a múltkor is pont
így meséltem, ez a pirulás könnyen
megy nekem, inkább nem is megy,
hanem jön, könnyen jön, aztán meg
úgy marad, könnyen elpirulok, nyilván bőrvastagság
kérdése, vagy erezet, így lettek ezek

szerint az erek belehúzva a bőrbe,
jön egy kis vér pluszban, némi
felesleg, mindjárt kijelzi, csak az a kérdés,

hogy miért jön annyi vér és
mit jelez, nyilván azt jelzi, hogy
most meg minek a francnak mesélem

el már megint, hallom a hangomat,
ahogy mesélek, ugyanaz a hang, ugyanolyan
magasságon mondom, ahogy a múltkor valaki
másnak, vagyis hát akkor megintcsak magamnak
mondom el, nem?, mindenkinek külön úgyse
megy, vagy egyszer egy valakinek, vagy

sokszor saját magamnak, hát ettől jön
biztos a vér, na mindegy, akkor
már legjobb, ha befejezem, persze nem
volna muszáj befejezni, nyugodtan abba is
hagyhatnám, valamit kitalálnék, belekezdenék valami másba,
vagy csak fölállok mindjárt, és kimegyek

innen, szóval ahogy elkezdtük a játékot,
ők támadtak, a labda a mi
térfelünkön, meg a bíró is, én
pedig álldogálok elől, és akkor odasétált
mellém ez a valaki, a védőm,
egy alacsony, inas proligyerek, jött belőle

kifelé a nikotinszag, odalépett és belém
rúgott, csak úgy, egyszerűen belerúgott a
vádlimba, mondtam, és megint elpirultam, mert
miért mondtam, hogy vádli, miért vádlit
mondtam, amikor nem azt akartam mondani,
hanem lábszárvédőt, na mindegy, múltkor lábszárvédőt

mondtam, mert az volt, a lábszárvédőmbe
rúgott bele, pontosabban a sípcsontomba rúgott,
de ott van a lábszárvédő, tehát
mégsem csak úgy a sípcsont, nem is
nagyon fájt, viszont belém rúgott, igaz,
hogy nem a vádlimba, és akkor erre

én azt mondtam annak a proligyereknek,
baszd meg, hogy baszd meg, haver,
rugdosás nélkül is el tudod te
venni a lasztit, és erre, de
ezt már meséltem, a csávó nem
nézett rám, vagyis rám nézett, viszont

nem a szemembe, hanem a homlokomra,
ezt találta ki, megtalálta, hogy hova
kell, átnézett rajtam, mint aki nincs
is ott, mintha nem lennék ott,
és én akkor nem is voltam
ott, megtalálta a megfelelő helyet.

2000. január 23.

PODMANICZKY SZILÁRD

A Királynő-csel

Mint derült
égből a száraz labda úgy
pattant elő. Bele kell fér-
nie ebbe a csillagászati év-
szakba. Bele, hisz nem
ütött agyon senkit, így a keze
se dagadt fel akkorára, hogy ne
férne bele. Semmi se történt.
Paplanostól lennék az irodalom-
ba ágyazva? Az Isten se mossa
le rólam ezt a sok nyomdafestéket?
Azért jó lenne egy kis
nyugi. Biz', így megy ez (Kurt
Vonnegut után bilincsben).
Legyek. Legyek. Legyek.
Csak egyszer legyek
szőlőskerti királynő.

borbélyház

lenin éjjel borotválkozott
vékony vászonnadrág volt
rajta papucs felsőteste
mezítelenül emelkedett
egy lezárt kéziratanyag
kemény kartonborítójához
támasztott tükör fölé

a szomszédos szobában
a társművészet kereste
forradalmi pillanatát

Napozó

megy a bogár a hátamon
dobog a kő, a szívtelen
fut a lány a napszünetben
jó volna egy lángos
tejföllel
csak ne kéne fölkelni

Távoli bomba

Olyan távol vagyok tőled, hogy már
ki sem nézek
az ablakon. Egy szénszemű lánnyal a busz-
pályaudvar tü-
zénél melegszem. A bugyidat
elhasználtam. Sokszor ál-
modok veled.
Főleg kedden.

Látszik, hogy túléli

(BEÖNTÉS)

Minden almát meg kell enni.
Valaha ezért küzdtek az emberek.
Nem tudom, hogy mit mondjak neked.
Rosszul nézel ki és már
napokkal ezelőtt elveszítetted a fonalat.
De azért holnap megint
elmegyek hozzád és
kihozzuk sodrából a folyót.

Hug (3)

Leteszem három, ad három nővérem a buszról,
a kórház, az egyiknek a mellével van valami,
a másik a szájában talált egy égő szivarnyomot,
a harmadiknak ment, ez a hiszti hug, aki a csábítást
hullarablásnak nevezi, gyerünk, operáció, de mi az
orvosilag, hogy én fenn, a buszon maradtam
a tulajdon csontvázammal.

PARDI ANNA

Bolyai János Domáldon bolyongó éjszakái

Bolyai János excellens elméjén olyan sugarak
haladtak keresztül, amelyek nem találkozhattak kora
értő érdeklődésével.
Mert más a használatos geometria, más a képzetes,
a használatosban a párhuzamosak sose találkoznak, míg
a képzetes geometriában *minden határon túl közelednek*
egymáshoz a párhuzamosság
irányába és korlátlanul
távolodnak az ellenkező irányba

* * *

Bolyai János a pszeudoszféra ismerőjeként
a pszeudo tudatszféráknak is nagy beavatottja volt,
az emberiség fejlődésében *képzetesen* bízott.
Nála még a szellők is egyenlő hajtásúak voltak
egy egységesedő világszellem parancsára a csodálatos,
sorsképző csillagok alatt. *Ki ötévesen játékból*
az ég sok csillagát
megtanulta, felnőttként
új geometria alapjait bizonyította.

* * *

A tér igaz tudománya, mint a szív igaz tudománya,
axióma és rejtély. A megszomorított napok csillaghalmaz
nagy száma egy mellőzött tudós elméjében dúlt.
Haladó emberiség? Keleteurópai ország szegénységében
Erdély kies tájain egy férfi haladt csak igazán széna,
virágillatban a *negatív állandó görbület felületek*
nyomását nemcsak a földön,
hanem a lelkekben is
újra meg újra átélve.

* * *

De Bolyai János erős lelkületet kifejlesztve,
a geometriai, érzelmi szimbolizmusok útján jól haladt,
Domáldon bolyongó éjszakáiban.

A kis birtok rozzant épületei közül, a káprázatos
földgömb *nagy felületcsalád* sugarai közé kiszabadulva,
múlttal, jövővel egyként vívott *ama ősi szablyával,*
amint mesélték családjában:
nagyapja farkassal telt erdőn
lóháton kivont karddal suhant.

* * *

A férfias bátorság adta karakter, a saját értékből fakadó
rögeszme, az ész, őt az *Appendix* lován űzte, a közönnyel,
Gaussi lekicsinyléssel teli *szám*erdőn.

Bolyai János matematikai küllők közé forgatta be
a domáldi, álmosan döcögő kerekeket. Elmaradt falusi,
fekete vállkendős parasztasszonyok közt merengett;
a nem euklidesi geometriában
nincsenek belső ellentmondások!
Amint nincsenek a nemcsak
emberi, hanem Istenhez kapcsolt

VILÁG ÉS ÜDVSZEMLÉLETÉBEN SEM!

HONTI MÁRIA

„teli jázminnal, teli ólmos éggel”

GERGELY ÁGNES: EGY MAGÁNYOS MESTERHEZ

Egyetlen jázmin-könnyűség a hold.
A templomtorony héja csupa szöglet.
Barlangba vágyó embrió-kobold,
a hold a torony oldalára görnyed,

a toronyívek lassan elfödik,
vad, ragadozó éjjeli növények,
körbefogják s az égbe földelik
azt, ami benne pillanatnyi lényeg.

És a torony a holdra menekül.
Szétfeszülnek az ívek, csúcsra futnak,
s a díszítmények gátlása mögül
akkordja szól a barokk mélabúnak –

zúgnak a fémes domborulatok,
teli jázminnal, teli ólmos éggel.
„A hold ma oly kerek” – valaki így dadog.
És minden tornyot a földbe pecsétel.

A mesének külön világrendje van. Ha ezen zománcrepedés esik, az a valóság széthullását jelzi.

(De miért is szólok elsőként épp erről e vers olvastán? Hiszen sem címe, sem intonációja, sem képi világa nem indokolja ezt... Be kell vallanom, hogy az első olvasáskor figyelmem egyetlen szó táján hosszan elidőzött, mert itt, pontosan e helyt kezdte otthonosan érezni magát. A megrendültség és elveszettség titkolt elegyében, melyet csak gyerekkorunkból ismerünk. Amelyről nem szoktunk beszélni. Talán akkor a felnőttség szűkölő előérzete volt ez, az első tapasztalat arról, hogy a rémület többé már nem tudhat bánatba menekülni. Életemben először jött velem szembe ez az elhomályosulatlan, ám eddig nevetlen gyermekkori emlék. Nevén nevezve, a vers harmadik sorában.)

A mese világát mindössze egyetlen stíluselem képviseli a szövegben, egyetlen metaforikus szó – a *kobold*. Ám nem egyszerűen, magában állva, hanem egy fanyar-bizarr szóösszetételben: *embrió-kobold*. E képben a gyermeki és a felnőtti optika mintegy összecsúszik – jelezve, hogy a mesére, a játékos fantáziára rátelepült a kemény, racionális tudás. A metafora egész szövegre ható feszültségét növeli sajátos jelzője, amely egy kifejtetlen mondatból szökött ide jelentésének terhével. E mögöttes mondat egyetlen szerkezetbe préselődött: „barlangba vágyó". Ez az utalás sejteti, hogy valami megbolydult, a mesei rend szerint csintalan kedvű kis varázsló eleve kiűzetett a maga természetes világából: nem pajkos játékra szökik, hanem barlang-menedékre vágyik. „Barlangba vágyó embrió-kobold". E sűrű, ám kibontatlanul hagyott sorban rejtőzik a vers atommagja, általa robban be a szövegben a törvény helyébe a képtelen. A vers kezdetén szinte világos háttéren, „fiatalon", karcsú illatok varázsában pillantottuk meg a holdat, vagy a holdfényben a tavaszi kertet: „Egyetlen jázmin-könnyűség a hold." De a negyedik sorban az égi vándor képe már a görnyedő roskadás képzetét jeleníti meg. A vers égboltja képtelenül gyorsan, lágy és puha átmenetek nélkül sötétül el: erőszakos alkony települ a *hold* és a *torony* köré. Mintha az első holdnegyedet egyenesen a harmadik követné.

Az éjszakában a lenti, külső, durván reális világ csap össze a fenti, belső, rebbenő szürreálissal. A földi sötétségben a növényi jóságot, a „jázmin-könnyűség"-et „*vad, ragadozó éjjeli növények*" váltják fel. Az inverz közbevetés – mint grammatikai „rendbontás" és váratlan szókapcsolás – tömör, titokzatos nyelvi jelzése annak, hogy a világ elszakadt természetes törvényeitől. Már minden fordítva „viselkedik": mert nem lehet egymástól független a benti és a kinti világ. Az első szakasz harmadik sorától kezdve antropomorf elemek szövődnek a stílusba, ezek a tárgyi-természeti világ állapotának és viselkedésének metaforái: *vágy*, *görnyedés, vad ragadozás*, később *a menekülés*. Innentől a vers nagyobb részt szürreális vízió, amelyben azonban egyre nyilvánvalóbb, hogy a *hold* és a *torony* „története" emlékeket, emberi sorsképeket idéz, egymástól elszakított, mégis egymásra utalt, egymáshoz menekülő sorsok képeit.

A fenyegetettség, az űzöttség és a szorongás fogja egységbe a mesei, a reális és a szürreális képi síkokat. A képtelenség fokozódik. A hold nemcsak elveszíti könnyű lebegését, hanem a maga égi létét a földi toronyra bízza: „a torony oldalára görnyed, / a toronyívek lassan elfödik / ...körbefogják s az *égbe földelik* / azt, ami benne pillanatnyi lényeg". Az eltűnt, az elsötétült hold képe ez, az újholdé. Az „égbe földel" mint újabb dichotóm jelentéskapcsolás egyszerre sugallja a halál menedékének vágyát és képtelenségét, a „lényeg" „pillanatnyisága" viszont egy végsőbb igazság esélyét előlegezi. A szürreális látomás logikája nem válik el a valóságétól. A küszöbén vagyunk annak, hogy megsejtsük Gergely Ágnes költői képalkotásának és világlátásának összefüggését, mondhatnánk: *stílus és morál* sajátos kapcsolatát. Költészetében semmi sem irreális,

ami látomásos, és semmi sem öncélúan bizarr, ami metaforikus voltában illogikus. Ha a való világban az abszurd válik természetessé, akkor a szürreálisban az illogikus a logikus. Mert a torony különös „viselkedése" épp képtelenségével hiteles: a rá görnyedő holdat visszaadja az égnek, az eltűnt holdra menekül, szögletei íveltre válnak, az ívek nem összetartanak, hanem szétfeszülnek, teste nem ünnepélyességet zúgat, hanem mélabút. S végül magával menekíti a földi világ hangulatilag legtávolabbi két vetületét:

„teli jázminnal, teli ólmos éggel".

„*Életem képe ez*", sejlene föl az olvasóban – az idő mélye, a „barokk mélabú" miatt is talán –, a távoli allúzió, egy régi magányos mester, Berzsenyi jeles mondata. De huszadik századi költő így már nem beszélhet. Gergely Ágnes ezúttal még a tőle megszokottnál is jobban tartózkodik a közvetlen személyességtől. Mégis: a két párhuzamos szerkezetű, de ellentétes hangoltságú metaforát bízvást tekintjük *egy élet diszkrét önképének*. S egyben szemérmes dedikációnak: a *jázmin* és az *ólmos ég* finom rejtőzködéssel idézi József Attila rokon verspillanatait a *Hazám*ból és az *Elégiá*ból. Valóban: költőnk a „kemény lélek" és a „lágy képzelet" lírai birtokának egyik örököse. Morális szellemi alkata számára a racionális és az irracionális, a tragikus és az ironikus egybeférése, a gyengéd és a bizarr egymásba való áttűnése, a józan tapasztalatra és a transzcendenciára való egyidejű nyitottság: életfeltétel. És persze az ítélőerőt folyton folyvást készenlétben tartó állapot. Ezt az összetettséget mutatja a most vizsgált vers második fele is.

A fordulatot egy kapcsolatos kötőszóval kezdett, ám zeneileg lezárt, magában álló mondat vezeti be, amely szinte evidencia gyanánt kezeli a képtelenséget: „*És a torony a holdra menekül*." Azt, hogy a versben ez után sűrűsödik a vallomásosság, finoman jelzi a stílus. Az első két szakaszban jellegzetesen vertikális irányú nagy képi mozdulások történtek. Mostantól horizontálisan is tágul, mélyül a kép, együttesen jellemzi a mozgást az emelkedés és a távolodás: megtörténik a versbeli tér teljes birtokba vétele. A szorongás ellenében a lendület szervezi itt a képeket: ívet húz bennük az igék dinamikája és az inverziók gondolati feszítése. Mozgás és látvány, tapintás, zene meg illatok, elvont és konkrét között oszcillál a fantázia.

„Szétfeszülnek az ívek, csúcsra futnak,
s a díszítmények gátlása mögül
akkordja szól a barokk mélabúnak –

zúgnak a fémes domborulatok,
teli jázminnal, teli ólmos éggel."

A szinesztéziák szinte minden lehetséges változatának egymásba fonódása dús asszociációkkal tölti föl e sorokat. Ott feszül bennük a törekedés: túlemelkedni a puszta szorongás világán.

A toronnyal talán maga a totálisan fenyegetett emberi kultúra emelkedik, és menekülne is minden szépségével. De a képzelet „jázmin-könnyűsége" nem vonható ki a világból, nem menekíthető magában sehová. Mikor az esztétikai és erkölcsi szépségre a világ silányabb, lenti fele agresszióval válaszol, a jobbik rész veszélyzónába kerül. A „magányos mester" ilyen a határhelyzetben dadogja el legendás mondatát: „A hold ma oly kerek!". Az emblematikus idézet – amellyel a vers új perspektívából láttatja a hold képét – valójában a szorongás racionalizálása felé tett lépés, morális gesztus. Gergely Ágnes egész költői életműve makacs következetességgel tanúskodik amellett, hogy csak a hitelesen megőrzött és mélyen feldolgozott hagyományban lehet egyetemes választ találnunk a határhelyzetek egzisztenciális kérdéseire. S hogy a választ csak a kultúra anyanyelvén lehet méltóképpen megfogalmazni. Most vizsgált versével azokat hívja szellemi szövetségbe, akik meg akarják érteni *a csoda és a valóság* érintkezésének keskeny sávjában őrködő *reménységet*. Azt a helyzetet, amelyben az ember a kétségbeesés végső határán még egyetlen reális elemből is képes újraépíteni magában, legbelül egy kerek világot: „Ó, hogyha hinni tudnám: nemcsak szivemben hordom / mindazt, mit érdemes még, s van visszatérni otthon.../...de hisz lehet talán még! a hold ma oly kerek! / Ne menj tovább barátom, kiálts rám, s fölkelek." A Radnóti-vers kontextusában a hold kereksége a tökéletességnek és a világosságnak egyedüli, maradék realitása. S épp ezáltal az irracionális remény fogódzója. Az egyetlen kimondható érv amellett, hogy a végsőkig keressünk a világban valamit, ami elvehetetlen birtokunk. Az „Erőltetett menet"-ből felidézett hold az élet nevében ellenálló, az épségét őrző lélek kifoszthatatlanságának szimbóluma lett Gergely Ágnes versében. Üzenet arról, hogy embernek maradni fontosabb, mint életben maradni.

Valóban? Akkor is, ha ismerjük a „magányos mester" sorsát? Akkor is, ha bizonyosságunk nem lehet többé a változékony hold s a képzelt ég, csak a földből kiásott *Bori notesz*? Érv lehet egy versben egy elpusztított költő exhumált mondata? Gergely Ágnes válasza abból értelmezhető, hogy verse nem a sorsszerű történés példáját idézi a magányos mester alakjában, hanem a cselekvő szellemi erőt. A verset záró sor lefelé ható, szinte zuhanó mozgása idézhetné a tehetetlenség, a földre rogyás képzetét. De fel kell figyelnünk rá, hogy a záró sor – az egyetlen rejtett alanyú mondat a szövegben – erős cselekvő igével állít, mégpedig egészen nagyszabású tettet. S aki ezt végbeviszi, az együtt lehet a hold és a rá föltekintő, beléje kapaszkodó ember: „*És minden tornyot a földbe pecsétel.*" Ebben áll a megidézett tragédia, amely mégis csoda: a halálig végigvitt élet erkölcsi minősége múlhatatlanul nyomot hagyott.

Kissé el kell időznünk az utolsó sor szemantikai összetettségénél. Mert a csoda a versben természetesen mindig a szöveg nyelvében esik meg: a képekben, a zenében és a kompozícióban. Erkölcsi – s nem egyszerűen stílusbeli – bátorság jele ezúttal az ige és tárgya közötti rendkívüli jelentéstani távolság leküzdése. A versben fedezete van annak, hogy valaki *tornyokat pecsétel a földbe*: hiszen a torony előbb a holdra menekült, a hold viszont tökéletessége teljében fénylik a vers utolsó részében. A kerek hold fényfoltja mint kerek pecsét: hitelesítő jel. A pecsételő mozdulat a fölhatalmazottság méltóságtudatát idézi, s egyúttal a valamely ítélethozó erő képzete is társul hozzá. A *hitel*, a *méltóság* és az *erő* konnotációs jelentésköre együtt kell ahhoz, hogy a vers csattanó zárlatában a pusztulás ellenében a maradandóság kerekedjen felül. Azonban e maradandósághoz – mert minden a *földbe*, s nem pusztán a *földre* pecsételődik – hozzákapcsolódik a halál *visszafordíthatatlanságának* tudata és az itt maradók *sebzettségének* érzése. És ez így hiteles.

A „minden torony" lenyomatában, negatívjában megtestesült, *szinte térszerű dimenzióban tapintható hiány* nemcsak e versnek, hanem Gergely Ágnes egész költészetének egyik vezérmotívuma. „Emléke napszínű falakban. / A falak hűlt helye a Napban." – áll egy évtizedeken át érlelt késői verse élén. „Mert minden fal több falrakást takar, / mert minden fal kezdettől otthonos, / mert kastélyfalak hiányaival / préri, puszta, sivatag, ugar / fel van szabdalva..." – indul erős képekkel egyik legutóbbi műve, *A kastély előtt*. Azonban a költő szinte mindig *az építés gesztusával válaszol a hiányra.* Számos versében a metaforák forrása maga az építés mint emberi tevékenység, az építmény mint emberi mű. De ezt tanúsítja a versek belső ívén az arányérzék biztonsága is, s a finom részletekben a mesterségbeli műgond. Erről beszél a nyíltan vállalt kapcsolódás az irodalmi hagyományhoz. S talán emiatt érzékelhető Gergely Ágnes lírájában az erős vonzódás a tiszta szerkezetű zenei műformákhoz is. Némely kötetének, számos nagy versének jellemző sajátsága a fúgaszerű komponálási mód, az ellenpontozás, a modulációk gazdagsága. Maga az életmű is szinte nagy fúga módjára épül, mert az egészet a *téma és a válasz tonális feszültsége* tartja egyben: *a hiánytudatra mindig felelő értékteremtés.*

Leginkább talán ez kapcsolja Gergely Ágnest a magyar irodalom nagy magányos költőinek sorába. Mester, magányos, és mégsem társtalan.

2000. márciusában

Tiszatáj-díj Juhász Ferencnek

„Ecce poeta!" – Hatvany Lajos e szavakkal köszöntötte pályája kezdetén az ifjú költőt, az alig húsz éves Juhász Ferencet. Most Szegeden Juhász Ferencet köszönthetjük, és a Tiszatáj végvári vitézekként küzdő szerkesztőségét. Juhász Ferenc Tiszatáj-díja önmagát minősítő döntés.

A város nemcsak a vízzel küzdött meg, de fölépítette saját jövőjét, a mai jelenünket! A Tiszatáj döntésében a legjobbak, az elődök, Szent-Györgyi Albert, Klebelsberg Kunó, Bay Zoltán, Szőkefalvi-Nagy, Móra Ferenc, Baka István, Zoltánffy tehetsége, zsenije, európaisága, emberi nagysága munkál. Van egy híres fotó, ahol a múzeum lépcsőin Juhász Gyula, Móra Ferenc, József Attila áll egymás mellett. Beszédes jelenet!

A tönkretett Tisza, a méreggel, ciánnal telített folyó szimbolikus üzenet.

Mégis van remény. Ez a Tiszatáj üzenete!

Az ismétlődő, az állandóan megújuló nehéz időszakok figyelmet, sebészi pontosságú helyzetelemzést követelnek. A Tiszában most víz helyett valami keserű lé folyik. Ez az évszázad változatos módon és módszerekkel igyekezett életünket megnehezíteni. A vigaszt, a reményt, a lét értelmét hol kereshettük? A magyar irodalom, a költészet segített át a meg-megújuló nehézségeken, amely mindig előre vetítette, majd összefoglalta az eseményeket. Balassi, Vörösmarty, Petőfi, Ady, József Attila költészetéből pontos képet kapunk korukról. Ár és apály váltja egymást: a Tiszatáj-díj is a védőgát része.

A magyar költő már nem vátesz többé! – halljuk.

Márai nemcsak műveivel, de személyes sorsával, 80 évével, az egész megélt XX. századdal bizonyított az utókornak, és költőnek lenni nem életbiztosítás, de élni ebben az országban mindig is „veszélyes üzem" volt!

Költőink életét és munkásságát vizsgálva elgondolkodtató, hogy mi vár rájuk a Habsburgok és Metternich korában – hiszen ismerjük a kancellár híres mondását: „Európa az én íróasztalomnál végződik", értsd, hogy ezen túl vége a civilizációnak – és mi várna, mi vár rájuk a mi korunkban... József Attila például mit felelt volna, megismerve jelenünket?

A Juhász Ferenc-i életmű nekem a pusztaszeri hatalmas Feszty-körkép, a Honfoglalás méreteit idézi. Csak 360 fokon körbeforogva mérhetjük fel monumentalitását, majd a részletek bensőséges szépségét.

A rá és ránk nehezedő sok évtizedes tektonikus nyomás a kitörő, felszökkenő gázra és olajra emlékeztet, a fúrófejek ferdén hatolnak be a föld alá itt Szegeden, hogy a felszínre hozzák ezt a sok vihart kavaró nyersanyagot.

Juhász Ferenc hatalmas eposza, a *Gyermekdalok*, a *Szent Tűzözön* regéi is erről szól, s a nedves és örökké párás ősvegetációban lassan mozgó spielbergi dinoszauruszok lábnyoma is.

A gramofon végtelenül ismétlődő gyermekdala is a láncreakció része, mint Bartók *Gyermekeknek* szóló műve vagy Kurtág *Játékok*-sorozata.

Valóban egy új nemzedék, egy új generáció számára szól a dal! A költőt a XXI. század, s az új évezred fogadja majd be s építkezik a költő méreteiben is goethei életművéből.

A mi horizontunk a tenger szintje felett alig száz méterre van. Műholdként kéne felemelkedni, hogy átlássuk gondjainkat s lehetséges jövőnket.

Mi itt Közép-Európában folyóink sorsához kötöttek vagyunk, a nagy árvizek határozzák meg sorsunkat. A Duna gátakkal van elapasztva, a Tisza holt vízként folyik, akár Észak-Itáliában a Po folyó, ahol az iparosítás már a hetvenes években kiirtotta a folyó élővilágát.

Nincs tanulság, mert pohárban a tiszta víz, az élőbeszédben az egyenes beszéd, napi létünkben az önfegyelem, sőt az aszkézis lehetne a kulcs a megoldáshoz. A provincializmus helyett pedig a nagy távlatok, a jövőben gondolkodás, a művek által fémjelzett emberi magatartás kellene, hogy a mérce legyen.

A juhászi életmű úgy építi fel önmagát, mint az inkák Machu Picchu-ban óriási monolit kövekből a városukat. A pontosan illeszkedő hatalmas tömbök, amelyek közé késpenge sem fér, kötőanyag nélkül egymást támogatják.

Juhász kötetei évtizedek óta épülnek egymásba, egymást támogatva és értelmezve egymást.

A Tiszatáj díjat e művek sora fémjelzi.

A Tisza árad, majd apad, a jelen kitisztul.

A Tiszában még fognak úszni a halak.

A költőt nemzedékek fogják olvasni.

Nekünk – nekem – a Juhász Ferenc-i életmű hatalmas biztatás, működő energia.

Életem, mindennapjaim fontos része. Profánul hangzik, de akár a nagy oktánszámú benzin a motort, segít az értelmes célok felé száguldani.

Köszöntöm a Tiszatáj kitüntetettjét, a nagy költőt!

2000. március 31.

Kass János

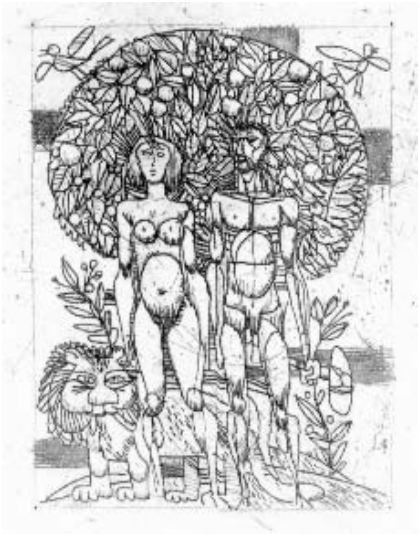

A Tiszatáj novellapályázatának díjazott alkotásai

DEMETER SZILÁRD

Medvevadászat

(I. DÍJ)

A földből kinőtt emberek házatáján sohasem egyenesedik fel a fű, mondja a falusi néptanács elnöke, kezében az út döccenőinek ritmusára himbálózó pálinkásüveg látványa mintegy letörli képét a belső visszapillantó tükörről, a sofőr mellett ülő elvtárs kétségbeesetten bámul előre. Nem ám, apjuk kínjában körbecsúszta hason a házat, míg magját a földbe tudta ereszteni, aztán medvebőr alatt erjedtek a gyerekek, emlékezik a néptanácselnök, mint ki szemtanúja volt az eseményeknek, pedig nyilvánvalóan hazudik, azt még a megyeszékhelyről érkező párttitkár is hallotta, hogy lólábú asszony gyermekei a földből kinőtt fiúk.

Erőt, egészséget, húzza meg szilvapálinkáját az elnök, nem kérne maga is egy keveset, igyon no, biztatja felettesét, nem, borzad az össze, méreg, méreg az esze tokját, sértődötten visszahúzódik a sarokba, maguk, városiak, azt sem tudják, mi a jó, hát akkor fázzon, többet egy szót sem szól, hiába kérdi a sofőr, merre menjen, a méteres hó miatt alig tudja megkülönböztetni az utat a patakmedertől. A titkár szorosabbra vonja maga körül a bundát, fagyos leheletéből átkokat formál, ajándék medvebocsot a legfelsőbb lénynek, ilyen marhaság miatt didereg ezen az isten háta mögötti helyen, ahol tavasz helyett tél van, felhőkön tapodnak a pásztorok, és a fenyvesekből reccsenve szakad ki a rettenet.

Éles kanyar után csöppnyi tisztáson farol az autó, megérkeztünk, mondja a sofőr, aggódva vizsgálja az ablakokat, kibírják-e az őrjöngő juhászkutyák ostromát. Ezek a medvét úgy megfogják, mint a fene, büszkélkedik a tanácselnök, de kiszállni az autóból ő sem mer, most mi lesz, csavarodik derékból a titkár, mi lenne, valaki csak itthon van, válaszolja az elnök, s hanem megvárjuk, míg hazaérkeznek, mert ezek a dögök elevenen széttépnek. A kutya úristenit, riad fel a sofőr, alig kétlépésnyire tőle valami vagy valaki emelkedik ki a hó alól, az idősebbik fiú, nyugtatja a tanácselnök, majdnem rámentem, bassza meg, mérgelődik a sofőr, nézi, amint a földből kinőtt fiú lerázza magáról a havat, közelebb lép, véreres szemeivel bebámul az ablakon, csak mikor a néptanácselnök

bátortalanul odaint a pálinkásüveggel, melegedik emberibbé a fiú tekintete, mindenesetre most másképp lát, mintegy visszaemlékszik, morogva csendesíti kutyáit, a titkár kényelmetlenül fészkelődve nézi, ahogyan a fekvő testmelegétől felolvadt helyen fonnyadt sárga fűcsomók között víz szivárog. Szálljon ki, Lajos bátyám, nehezen formálja a szavakat, elveszi az üveget, egyhajtásra kiissza, megrázkódik, van-e még, kérdi, van hát, a tanácselnök egy kétliteres kólás palackot húz elő a tarisznyájából, hát ez meg mi a franc, műanyag, mondja az elnök, külföldi, neked adom, ha kell. Azok meg mifélék, int az autó fele a fiú. Medvebocs kéne nekik, megfizetik, kezével a távolba int a férfi, medvebocs, hümmög a fiú, a ház fele indul, hát az van ide egy órányira, éppenséggel el lehet hozni, de meg kell várjuk az öcsémet, mert egyedül nem bírok az anyamedvével. Hallom, beteg az apátok, szaporáz mellette a tanácselnök, elmaradni fél, az, hogy dögölne meg immár, csak nyűgnek van, semmit sem csinál. Öcséd hol van, kérdi az elnök, lement bálba, asszony kéne ide, az öreg helyett főzni. Miért nem szállnak ki, visszafordulva kiállt az autó fele, azok ketten bent a kutyáktól félnek, mondja az elnök, városiak, beszariak, jó, mondja a fiú, majd bejönnek, ha nagyon akarnak. Üljön le, állítja fel a durva fenyőfa asztalt a fiú, kicsit mulattam én is az éjszaka, a halálomra ivott, nyög fel a sarokból az apja, adj' Isten, Lajos, én megdöglöm, ideje, fortyan fel a fia, na, na, csendesít az elnök, fogadj' Isten, Bandi, hát mi a bajod, mikor ősszel lejárt a faluba, nem kapott 42-es gumicsizmát, és mezítláb kellett kaszálnia, megfázott, meg vén is, válaszol apja helyett a fiú, ti miért nem hoztatok neki, ha már bálokba jártok, neki kell, járjon utána, veszi el a tanácselnök tarisznyáját, szalonnát, hagymát pakol ki belőle, enni kezd.

A titkár is kiszáll az autóból, a sofőr fedezéke alatt óvatoskodik a ház fele, a kutyák ügyet sem vetnek rájuk, nézze, sofőrje lábával kaparja félre a havat egy kisebb halmocskáról, mit nézzek, üvegtörmelék, idegeskedik a titkár, ezek kékszeszt isznak, címkés üvegdarabot húz közelebb a sofőr, mit, kékszeszt, ismétli türelmesen amaz, jókedvre deríti a felfedezése, ezek nem is emberek, mondja, és a másik kezébe veszi át a hátizsákot. Na, mi van, kikecmeregtek, kérdi a fiú, mit hoztak. Konzervet, pálinkát, ilyesmiket, a asztalra borítja zsákjuk tartalmát a sofőr, jó napot, köszön a titkár, az öregnek is bemutatkozik, hogy van, kérdi, az jól, válaszol ismét apja helyett a földből kinőtt fiú, már vizet se kér.

Van-e szivarjuk, böffent az evés végeztével a fiú, csak vegyen nyugodtan, a titkár tele csomag Kentet tesz az asztalra, a fiú leharapja a szűrőt, kiköpi, rágyújt, szóval medvebocs kéne, néz a titkárra, az, megfizetem, jó, bólint a fiú, meg kell még várjuk az öcsémet, addig igyanak. Nem lehetne begyújtani, kérdi a titkár, minek azt, tápászkodik fel a házigazda, hatalmas termete szinte teljesen betölti a teret, jön az öcsém, pillant ki az ablakon, asszony is van vele, dörmög megelégedetten. Öccse ugyanolyan magas, mint ő, csak a szakálla rö-

videbb valamivel, rosszkedvű, asszonyát belódítja az egyik sarokba. Medvebocs kell nekik, int fejével a nagyobb, megittad az összes pálinkát, ront neki az öcs, van még, ezek hoztak pár üveggel, gyere, menjünk.

Fejszét ragadnak, kifordulnak a házból. A nagyobbik fiú viszi a pálinkát is, ezt nézd meg, külföldi üveg, nyújtja hátra a palackot, és ebben mi a jó, lapogatja öccse, nem törik el, ha földhöz vágod, tiszta bolondok azok a külföldiek, válaszolja az, iszik, hát az asszony, lassít a báty, váll váll mellett haladnak szűk erdei ösvényeken, hát, bementem a bálba, verekedés után nézem ezt a lányt, hogy néz-e, hát néz, no, odamegyek, kérdem, ejszen szeretsz, ühüm, mondja. Kapom, kivittem a csűrbe, kezdem matatni, s egyszer nézem, hát szopik. Na, mondom, te leszel a feleségem. S az apja, testvére nagyon élvezi a történetet, az apjának vittem egy üveg köményest, megittuk, csak annyit mondott aztán, hogy templomba' ne házasodjunk, miért ne, lepődik meg a társa, merthogy összeveszett a papokkal, mikor a feleségét nem akarták eltemetni, mi a fenéért nem akarták, mert felakasztotta magát, s asszongya, a papok akasztott embert nem engednek be a temetőbe. S akkor mit csinált vele, kérdi a nagyobb, mi mást, bevetette a disznóknak, azok megették, felnevetnek, a disznóknak, hitetlenkedik a nagyobb, azoknak hát, az istenit, röhög fel ismét a nagyobb, a disznóknak.

Sziklás hegyoldalon másznak, disznó, disznó, üvöltenek át egymásnak, kétoldalról közelítik meg a barlangot, így biztos bent marad a nősténymedve. Bent van, szimmant az öccs, bent hát, igazolja a másik is, na, én bemegyek, kicsalom az anyát, s te itt a bejáratnál elbújva fejbevered, jó, fogadja el a tervet a másik, miért nem hoztuk inkább a kutyákat, minek, hogy aztán két hétig ne kerüljenek elő, legyint az idősebb befele indulva. Ej, komám, te félsz, fordul hátra, fél a nyavalya, miből gondolod, háborodik fel a másik, reszket az árnyékod, öcsém, ne járjon annyit a szád, inkább hallgass, szól vissza a leselkedő, híjnye a szentségit, ez már itt van, üvölt fel a csali, rohan kifele, ahogy csak bír, üssed, üssed, kiabál, ütöm no, csak legyen mit, a fejsze fokával odacsap a medvének, a báty is megfordul, ketten csépelik, vágják a saját vérétől megvakult állatot. Megdöglött-e, meg az, ne foglalkozz, igyunk erre, s menjünk be a kölykei után, kettő kell legyen, nétené, kapja össze a lábát az öccs, a medvebocsok pánikba esve próbálnak kitörni, harapna az istenadta, vigyorodik el, no, induljunk, markolja el a másikat tarkóján a testvére, még lemegyek a faluba velük, veszek két láda szeszt, lakodalmazzunk.

A ház előtt már megfordult az autó, a titkár kucorog az első ülésen, a sofőr az elnökkel halkan beszélget. Mi van, torpan meg a két fiú, apátok meghalt, szól ki a lány, meg-e, kérdi az öcs, na itt van, fogja, nyújtja a sofőrnek a remegő állatot, mi csak egyet kértünk, húzódozik az, nem kell, visszük vissza, fordulna is már, nem, nem, szökken ki a titkár is, megvesszük mind a kettőt, itt van, né, ötezer lejt adok értük, majd a faluban ideadja, kászálódik be a ko-

csiba az idősebbik, lemegyek pálinkát venni magukkal, és a két bocsot lába közé szorítja. A sofőr vállát vonogatva indít, ide ne szarjanak nekem, morog, a titkár ránéz, fogja be a száját, ez pártmunka, mondja csendesen. Mielőtt beérnének az erdőbe, az idősebbik földből kinőtt fiú kinyitja az ajtót, veszek egy disznót is, kiabál hátra az öccsének. Az nem válaszol, hitetlenkedve nézi a ház háta mögé kerülő asszonyának patkó alakú nyomait.

Szeged, 1998. december

LATZKOVITS MIKLÓS

Az angyal

(II. DÍJ)

1979. február 18-án teljesen mezítelen férfire bukkantak Hamburg egyik kihalt mellékutcáján, hajnali négykor. A férfi arccal a földön feküdt, tarkóján alvadt vér, egyik – törött – szárnya pedig furcsán a hasa alá gyűrődött. A járőröző rendőrök jelentése szerint az angyal halottnak látszott, de egy hamis riasztásról érkező, s teljesen véletlenül épp arra hajtó mentőautó orvosa megállapította, hogy még életben van. A test hordágyra emelésekor a legnagyobb problémát a szárnyak jelentették, no meg az az egyszerű tény, hogy angeológiával egyáltalán nem foglalkoznak az orvosi fakultásokon, amiért is Hans Krüger, a mentőautó orvosa eleinte határozottan tanácstalan volt. Végül úgy döntött, hogy a sebesült ellátásakor nagyjából azokat az alapelveket fogja alkalmazni, melyeket egyéb esetekben is alkalmazna, de azért a dolog ettől sem lett túlontúl egyszerű. Azt mindenesetre feltételezte, hogy az angyalnak nincs gerincsérülése. Mármost ha tekintetbe vesszük a különféle mitológiák vonatkozó híradásait, melyek szerint az angyalok jobbára sok-sok emelet magasságban szoktak röpködni, ez a feltételezés módfelett merésznek, sőt, egyenesen irracionálisnak tekinthető, ám az orvosnak, amint ez később egyértelműen bebizonyosodott, igaza volt. Ő maga – az újságíróknak adott riport során – szerényen megérzéseire hivatkozott csupán, „melyek kora gyermekkora óta rendszeresen befolyásolják komolyabb döntéseit". Az angyalt tehát bal oldalára fektetve, „stabil oldalfekvésben" emelték a mentőautóba – eredetileg hasa alá gyűrődött jobb szárnya így teljes biztonságban volt –, s miután Hans Krüger vénát biztosított a jobb kézfején, a kocsi szirénázva elindult a baleseti sebészet felé. Hó és jég nehezítette az utat. A pokrócba bugyolált angyal ereibe száz milliliter izotóniás sóoldat csorgott le azalatt a valószínűtlenül rövid idő, alig tíz perc alatt, amíg a kórházhoz értek, a sofőr pedig boldognak és jónak, szinte ártatlannak érezte önmagát.

A kórház kezelőjében az angyalt hasra fektették, részben a szárnyak, részben a tarkóján található seb miatt. Az anamnézis felvétele alatt – a mentőautó orvosa ekkor nyilatkozott először e rendkívüli esetről, mely nyilatkozat jóval hitelesebb volt, mint bármelyik későbbi, tehát semmi lényeges nem derült ki belőle –, szóval az anamnézis felvétele alatt az egyik asszisztens megtisztította és fertőtlenítette a seb környékét és felületét. Az egyszerű horzsolásos seb veszélyesnek semmiképpen sem volt tekinthető, kórházi ápolást sem igényelt

volna, egyedül az látszott furcsának, hogy eredetileg igen erősen vérezhetett. Ezt követően az ügyeletes orvos elrendelte a szükséges vizsgálatokat, melyek kettős értelemben is meglepő eredményre vezettek. Egyrészt bebizonyosodott, hogy az angyal emberként történő kezelése ésszerű és lehetséges. Az angyalnak volt tüdeje, szíve, csontjai, vérkeringése, a vérképelemzés használható, reális értékeket adott, ahogy az EKG vizsgálat, a koponya röntgen, a koponya CT, meg az összes többi ilyenkor kötelező vizsgálat is. Ha az ügyeletes orvos pusztán ezeket az eredményeket ismeri, a legkevésbé sem gondolta volna, hogy azok egy angyal vizsgálati eredményei. Viszont arra sem gondolt volna – és ez szintén furcsa volt –, hogy egy betegtől valók. A szakértők eleinte mindebből arra következtettek, hogy az angyalok minden közös vonás ellenére mégiscsak másféle élőlények, mint az emberek, amely következtetés módfelett logikusnak látszott, viszont a későbbiekben túl egyszerűnek bizonyult. Mert a vizsgálatok az angyal gyógyulása után is pont ugyanolyan eredményeket produkáltak, mint korábban, s egyúttal pont ugyanolyanokat, mint az egészséges emberek esetében, ami újabb találgatásokra adott alkalmat. Egyesek úgy vélték, hogy az angyal valójában egyáltalán nem is volt beteg, hogy csaknem három héten át tartó eszméletvesztése az angyalok normális életének átlagos velejárója, amolyan téli álom, tehát az angyalság fiziológiai értelemben vett lényege egészen máshol keresendő. Elméletüket alátámasztandó azokra a statisztikákra is hivatkozhattak, melyeket Hugo Kollar készített egy orvosokból álló szakértői bizottság felkérésére. Kollar hatalmas anyaggyűjtésen alapuló kimutatásai szerint az elmúlt hét év Nyugat-Európában regisztrált (de komolyan eddig sohasem vett) vizionáriusai az esetek kilencven százalékában nem február hónapban léptek érintkezésbe e túlvilági lényekkel, sőt, az „angyalaktivitás" épp e hónapban a legalacsonyabb. Az ellentábor képviselői – szintén képzett orvosok – egyenesen felháborítónak nevezték a probléma ennyire dilettáns megközelítését. Szellemes megjegyzésük szerint eszméletlen angyalt még sohasem szállítottak egyetlen város kórházába sem, tehát az a bizonyos „angyalaktivitás" épp februárban tűnik a legnagyobbnak. Másrészt – s immár a realitások talajáról fogalmazták meg kritikájukat – elfogadhatatlan, hogy „ilyen ügyekben" holmi víziókról készült statisztikák bármiféle szerepet is játszanak, hisz a hamburgi angyal a legkevésbé sem vízió, hanem nagyon is valóságos, egy öntudatlan állapotban kórházba szállított, beteg angyal, akinek betegsége a kórház műszereivel nem mérhető, egyelőre legalábbis nem mérhető, és angyalságának fiziológiai értelemben vett lényege épp ebben áll. E nézet képviselői természetesen újabb és újabb vizsgálatokat sürgettek, a remélt eredmények azonban rendre elmaradtak.

Persze február 18-án reggel hat órakor mindezt még nem tudhatta senki. Anna Hildenreiter, az ügyeletes orvos ekkor mondta ki a döntő szót, obser-vanciára utalta a beteget, majd hozatott magának egy hatalmas csupor kávét, és

nem válaszolt a hozzá intézett kérdésekre. Arra gondolt, hogy hazaérve kávét fog inni, hatalmas csuporral, és majd arra fog gondolni, hogy látott egy igazi angyalt, talán segített is rajta. Aztán mégsem ment haza. Fél kilenckor ő is részt vett azon a consiliumon, melyet az angyal lábánál tartottak, és most már válaszolt a hozzá intézett kérdésekre, minthogy ez alkalommal a főnökei kérdezgették. Az angyal most a hátán feküdt. Hatalmas, ekkor még koszos és vérfoltos szárnyait kihúzták alóla, s hogy ne essenek a földre, az ápolók mindkét oldalon egy-egy széket toltak az ágyhoz. A kórház igazgatója nem nyilatkozott. Nagyon-nagyon öreg ember volt, öt évvel a nyugdíjaztatás előtt, és egy szót se szólt, még az sem derült ki, hogy honnan szerzett tudomást az éjszakai eseményekről. Így hát az intenzív osztály vezető főorvosa értékelte a helyzetet, mondandóját humoros, olykor pikáns fordulatokkal kísérve, de a viccein senki sem nevetett, mert lehetetlen olyan ember viccein nevetni, aki kizárólag áhítatból mesél vicceket. Aztán Anna Hildenreiter is hazament, megivott egy hatalmas csupor kávét, és közben arra gondolt, hogy látott egy angyalt, talán segített is rajta.

Az intenzív osztály munkatársai az elkövetkező napokban a szokottnál is nagyobb odaadással végezték munkájukat. A főigazgató írásos utasításának megfelelően – „jelen pillanatban az angyal egészségi állapotának a szigorú diszkréció használ a legtöbbet" – tehát ezen utasításnak megfelelően kizárólag családtagjaiknak beszéltek a dologról, mely – lévén teljesen hihetetlen – csak igen szűk körök számára vált ismeretessé. Három hétig, tehát addig, amíg az angyal eszméletlenül feküdt, egyetlen újságíró, egyetlen politikus és egyetlen püspök sem kereste fel a főigazgatót, ami egyértelműen a dolgozók magas szintű felkészültségét, odaadását dicséri. Az osztály élete látszólag a megszokott módon folyt. A betegek fele néhány nap alatt továbbra is meghalt, néhányan állapotuk javulásának függvényében a kórház más osztályain nyertek elhelyezést, egyeseket a rettenetes elfekvőkbe szállítottak át, ahogyan azt a kezelés szabályai előírták, mégpedig világosan és könnyen betarthatóan, számolva minden eshetőséggel. Illetve majdnem minden eshetőséggel. Tudniillik beteg angyalok ellátására vonatkozóan a kórházban nem léteztek szabályok. Ebből adódóan viszont az orvosok kénytelenek voltak improvizálni, például egy-egy erősítő infúzió bekötését elrendelni, de egyúttal tehetetlenek is voltak. Rendszeresen mérték az angyal rendszeresen normális testhőmérsékletét, rendszeresen normális vérnyomását, az adatokat gondosan feljegyezték, s bár titokban valamennyien arra vágytak, hogy akkor térjen majd magához, amikor éppen ők viszik az ügyeletet, ennél semmivel sem jutottak előbbre. Hogy az angyal netán meghalhat, arra furcsa módon sem az orvosok, sem az ápolók soha egyetlen percig sem gondoltak. Rengeteg munkájuk volt, különösen napközben, de ha idejük engedte, azonnal az angyal ágyához siettek, és reménykedtek, szorongva és boldogan, hogy végre talán felnyitja a szemét. Így hát három hétig

szinte alig történt valami említésre méltó. Február 20-án, amikor már egyértelmű volt, hogy az angyal állapota stabilizálódott, nedves szivaccsal átdörzsölték a testét, majd a szárnyait is megtisztították. Mindezt Arnold Sywottek doktor rendelte el, méghozzá önző módon az éjszakai ügyeletben, mikoris jóval kevesebben tartózkodnak az osztályon, mint a nappali órákban, ami az eseménynek kétségkívül bizonyos fokú intimitást kölcsönzött. Az orvos egyedüli segítsége Marie Schneider volt, a Köztársaság leggyönyörűségesebb ápolónője, akibe még a nők is első látásra beleszerettek. Az izmos, kifejezetten arányos testalkatú angyal harminc éves férfi benyomását keltette, jóllehet angyalok életkorának meghatározásában Sywottek doktor – teljes joggal – nem tartotta magát kompetensnek. Az angyal szárnyai, melyek összecsukott állapotban a fejétől egész a sarkáig értek, megdöbbentően súlyosak voltak, és szinte teljességgel lehetetlennek látszott, hogy velük bárki is a levegőbe emelkedhet. Közvetlenül a lapockák alatt, a gerinc vonalától egy-egy tenyérnyire eredtek, fesztávolságuk bőven meghaladta a három métert. Marie Schneider langyos vízzel mosta le a szárnyakat, melyek – ez csak most derült ki – elképesztően koszosak voltak, viszont a rengeteg sampon káprázatosan fehérré varázsolta őket. Marie Schneiderrel kapcsolatban meg kell még emlékeznünk egy kisebb szabálytalanságról is, melyen a harmadik hét vége felé kapták rajta az ápolónőt. Már az első napokban valamennyien észrevették, hogy az angyal közvetlen környezetében kis sziget keletkezett, ahol csak igen kevéssé érződött a különféle gyógyszerek és fertőtlenítők szaga. Néhány nappal később világossá vált, hogy az angyalnak kellemes, édeskés illata van, hogy ez az illat lassan beborítja az egész osztályt, jóllehet legintenzívebben az angyal ágyánál érezhető. Egy újabb consilium alkalmával a főigazgató kijelentette, hogy „ez bizony ambrózia, semmi más", és a beosztottjai fenntartás nélkül hittek neki. Amikor reggelente beléptek a haldoklók közé, nagyot szippantottak a levegőből, mely a szépség és a halhatatlanság illatával volt tele. Március 5-én éjszaka Marie Schneidert az ügyeletes orvos rajtakapta, amint fejét az angyal mellkasára hajtva, csukott szemmel, egészen átszellemült arccal szívja magába az angyal leheletét. Az ügynek nem lettek komolyabb következményei, egyrészt azért, mert Marie Schneider valóban szép nő volt, másrészt pedig azért, mert semmi olyasmit nem tett, amit ne szerettek volna megtenni valamennyien.

Március 8-án délelőtt tíz órakor, a consilium kellős közepén, amikor szinte mindenki ott állt az ágya mellett, az angyal felült. Az osztályvezető orvos helyzetelemzése abban a pillanatban félbeszakadt, és olyan csend lett, amilyen csendben ennyi ember egymás mellett talán még nem állt soha. Aztán valaki felzokogott, az öröm és a boldogság sóhajai, kiáltásai törtek elő mindenkiből, és szép volt az a nap, mert szépnek kellett lennie. Az angyal valószínűtlenül, szinte fenyegetően kék szemében nem látszott sem öröm, sem félelem. Okos tekintetét körülhordozta a társaságon, nyugodtan, mintha egy fényképet néze-

getne, majd könnyedén megemelte, szétnyitotta hatalmas szárnyait. Nyújtózkodott. Aztán hasra fordult, és elaludt. Az egész nem tartott tovább egyetlen percnél, de ez az egyetlen perc ezer és ezer kérdést termett, melyek egyelőre megválaszolhatatlanok voltak. Az azonban bizonyos, hogy néhány órával később több országos rádió hírműsora is beszámolt az angyalról, s bár a kórház nevét egyelőre nem említették, fotósok és újságírók hada rohanta meg az épületet. Hogy mindez miért pont ekkor és miért pont így esett, az örökre titok marad.

A kezdeti eksztatikus öröm mindenesetre gyorsan szorongássá, sőt, félelemmé változott. Az intenzív osztály dolgozói pontosan tudták, hogy sürgősen cselekedniük kell, ha az angyalt nem akarják elveszíteni, csak éppen azt nem tudták, hogy mit kell tenniük, meg hogy helyes dolog-e, hogy az angyalt nem akarják elveszíteni, továbbá hogy mit jelent az, hogy az angyalt elveszíteni. Azt azonban tudták, hogy ennek fennáll a reális veszélye. Az osztályon katasztrófahelyzet alakult ki. Az egyik (menthetetlen) beteg állapota hirtelen válságosra fordult, bármelyik pillanatban meghalhatott, másfél órával korábban viszont tényleg meghalt egy betegük, és még mindig nem intézkedtek. A főigazgató a fedélzetre rendelte az összes dolgozót, bár az otthonlévők közül is kizárólag csak azoknak kellett telefonálni, akik nem hallották a rádióban a híreket, a többiek maguktól bejöttek. Néhányan tehát az emberbeteggel foglalkoztak, teljesen rutinszerűen és nem túl nagy odaadással, mások pedig cipekedni segítettek. Az angyal megkapta az osztályvezető orvos szobáját, az egyetlen tágas és kifejezetten jól, kényelmesen berendezett helyiséget, melyet az intenzív osztályon keresztül is meg lehetett közelíteni, sőt, elsősorban így lehetett megközelíteni. A szobának mindazonáltal két ajtaja volt, ezek egyike egy szűk és sötét folyosón keresztül a főlépcsőhöz vezetett. Tudniillik az nyilvánvaló volt, hogy az angyalt nem dughatják el, nem sajátíthatják ki teljesen, tehát be kell majd hozzá ereszteni idegeneket, márpedig idegenek az osztályon nem mehetnek keresztül. Mialatt meghalt a második emberbeteg is, a szobát műszerekkel tömték tele, ezzel óhajtván reprezentálni szakmai kompetenciájukat, jóllehet biztosan tudták, hogy az angyal a későbbiekben semmiféle ápolásra sem szorul. A szoba lakószoba jellegét is sikerrel őrizték meg, jelezvén, hogy felkészültségük nem csak műszerezettség terén kielégítő. Az újságírók távoltartására ekkor már a kórház rendészeit kellett bevetni, tehát végképp elérkezett az ideje, hogy az angyal új helyére kerüljön. De amint megmozdították az ágyát, az angyal ismét felült. Tekintetét körülhordozta a társaságon, majd könnyedén megemelte, szétnyitotta a szárnyait, aztán meg felállt, mindenféle erőlködés nélkül. Tizennégyen voltak körülötte, plusz kis fülkéikben az eszméletlen betegek, meg a két halott, és ő mégsem szégyellte meztelenségét. Amikor fenyegetően kék szemének pillantása keresztezte a szintén kék szemű Marie Schneider pillantását, a lány orrcimpái kissé megremegtek, de az

ápolónő hamarosan feltalálta magát. Odalépett az angyalhoz, szelíden megfogta a kezét, és az egész társaság megindult az osztályvezető orvos szobája felé. Az angyal azonnal felfogta, hogy ezután itt kell majd laknia, egyáltalán nem tűnt úgy, mintha bármi kifogása is lenne a dolog ellen, sőt, nagy kíváncsisággal fogott hozzá a műszerek szemrevételezéséhez, majd az egyik polcról leemelt egy véletlenül ottfelejtett levelezőlapot, melyen kis, szárnyas Puttó volt látható. Az angyal sokáig, elmélyülten nézte a képet, aztán megszólalt. A hangja leginkább madárcsicsergésre, vagy talán éneklésre emlékeztetett, de azért beszéd volt, igazi angyalbeszéd, amit senki sem értett.

Fél órával később a főigazgató (az osztályvezető főorvos jelenlétében) fogadott három újságírót, a legnagyobb lapok munkatársait. Igazolványaikat a titkárnő előzőleg elkérte, adataikat gondosan feljegyezte, majd a főigazgató (ügyelve arra, hogy szavai teljesen hiteltelenek legyenek) azt is tudtukra adta, hogy a kórházban semmiféle angyalt sem ápolnak. Pontosan tíz perccel később újra hivatták mindhárom újságírót, igazolványaikat a titkárnő újra elkérte, adataikat újra gondosan feljegyezte, majd tudatták velük, hogy egyikük lefényképezheti az angyalt. A főigazgató csatát nyert, az elkövetkező napokban pedig – ragaszkodván a kezdeti stratégiához – háborút. Mert soha senkinek, egyetlen minisztériumi tisztviselőnek, egyetlen vallási vezetőnek, katonai szakértőnek, újságírónak, vagy civil szervezetnek, tehát soha senkinek egyetlen percre sem jutott az eszébe, hogy az angyal elhelyezésének kérdésében illetékesnek érezze magát, hisz a háttérben mindannyian ott érezték a titkot, a nagyon súlyos és komoly titkot, ami természetesen nagyon súlyos és komoly döntések sorát feltételezte, előzőleg meghozott, jól átgondolt és felelősségteljes döntések sorát, hisz óriási horderejű dologról volt szó. Ráadásul az újságok világosan megírták, hogy az angyalt melyik kórházban ápolják, Hans Krügernek, a mentőautó orvosának nyilatkozatából az is kiderült, hogy mikor szállították oda, tudniillik jó néhány hete, s nyilván alapos oka van annak, hogy azóta is ugyanott kezelik. Az idegenek látogatását pontosan koreografálták. Terminust mindenkinek a főigazgatói titkárságon kellett kérnie. A befolyással nem rendelkező kérelmezőket „a lehetőségek korlátozott volta miatt" rendkívül udvariasan elutasították, kérésre azonban az angyalról készült fényképek xeroxmásolatait postázták az igénylők címére („a kezelőasztalon csukott szemmel fekvő angyal, amint gázmaszkot viselő, védőruhás ápolók veszik körül", „az angyal szárnyai", „az angyal mosolya" stb.). (Egy hasonló fénykép, mely az angyalt Rodin Gondolkodójának pózában, de a szamothrakéi Nikére emlékeztető, nyitott szárnyakkal ábrázolta, hamar népszerűvé vált a médiában, ám később egyértelműen hamisítványnak bizonyult.) A kellő befolyással rendelkező kérelmezőket sosem utasították el, néhány nap alatt terminust is adtak nekik, melyre általában szintén várni kellett néhány napot. A látogatókat a főbejáratnál a kórház rendészei fogadták, ha nem túl tekintélyes vendégről volt szó, az

iratait és az írásbeli engedélyt is ellenőrizték, majd a szűk és sötét folyosón keresztül elvezették a főorvosi szoba bejáratáig. Ott két állandó ügyeletet tartó rendész újra ellenőrizte a papírokat, s csak ezt követően kerülhetett sor – kórházi dolgozók felügyelete mellett – magára a látogatásra, mely általában tíz percig tartott, de egészen különleges esetben is legfeljebb fél óráig. Egy parlamenti képviselő számára egy ilyen látogatás előkészítése körülbelül egy hetet vett igénybe. Legszerencsésebbnek a svéd miniszterelnök mondhatta magát, akinek autója már egy nappal az üggyel megbízott titkár első jelentkezése után begördülhetett a kórház parkolójába. A miniszterelnököt, aki különben híres volt cinizmusáról, nagyon felkavarta a találkozás. Úgy zokogott, mint egy alaposan eltángált gyerek, nagy, kopasz fejét többször a falba verte, s egyre csak azt kiáltozta, hogy „nem akartam, nem akartam", alig lehetett elvonszolni a rendészek asztalától. Aztán kapott egy nyugtató injekciót, s még aznap hazarepült Svédországba, ahol az ügy kapcsán hamarosan kormányválság alakult ki.

Módszeres angyalvizsgálatokat tehát kizárólag a kórház munkatársai végezhettek, esetleg néhány általuk felkért specialista, az idegenek kénytelenek voltak a rövid látogatásokkal beérni. (Igaz, több tudományos intézet is jelezte részvételi szándékát az eset kivizsgálásában, de a tárgyalások újra és újra elakadtak, minthogy az egyébként módfelett készséges kórházi vezetés makacsul ragaszkodott az elképesztően magas összegű kaucióhoz, melynek visszafizetését csak hosszú távon tudta garantálni.) A legfontosabb feladatokat három csoportra osztották: 1, Az angyal kondíciójának biztosítása. 2, Kommunikációs csatornák feltárása. 3, Műszeres vizsgálatok leíró angyalélettani célból. Ami ez utóbbi feladatot illeti, az orvosok viszonylag gyorsan, április közepére elvégezték és kiértékelték a legfontosabb méréseket. A főigazgató ekkor fogalmazta meg azóta méltán híressé vált diagnózisát, miszerint „az angyalok a lábujjuktól a fejük búbjáig pont olyanok, mint az emberek, leszámítva persze a szárnyukat", és ez a nyilatkozat az eredmények valóban reális értékelésének tekinthető. Az angyal egyébként nem zárkózott el a vizsgálatok elől, sőt, teljes aktivitással vett részt a kísérletekben. És ami a legérdekesebb, egyre inkább félreérthetetlenné vált, hogy szimpatizál a kórház dolgozóival, még ha nem is mindenkivel egyformán, de azért mindenkivel, gyakran a látogatók rovására is, akikből hovatovább már közösen űztek csúfot. Március utolsó hetében például felemelő, egészen megható jelenetre került sor. Sywottek doktor épp egy ciripelő, villogó műszer képernyőjéről próbálta leolvasni a mérések eredményeit, mikor az angyal, aki mellette állt, s maga is a műszert tanulmányozta, jobb kezét az orvos bal vállára rakta, merő szórakozottságból, ami olykor előfordul jó barátok között. A doktor saját bevallása szerint egy szemernyit sem aludt aznap éjszaka, annyira meghatotta ez az egész, s még napokig a vállán érezte az angyal tenyerét. Az angyalság fiziológiai értelemben vett lényegének meghatározásához azonban ezzel együtt sem jutottak közelebb. Az orvosok csupán

egyetlen elgondolkodtató felfedezést tettek, jóllehet ehhez nem volt szükség műszerekre. Észrevették, hogy a szárnyak, melyek repülésre talán mégiscsak alkalmasak, határozottan zavarják az angyalt helyváltoztatás közben. Amikor ugyanis az angyal helyváltoztatás céljaira a lábát használta – márpedig mindig azt használta –, szárnyai jól észlelhetően akadályozták a mozgásban, többször megbotlott bennük, egyszer kis híján hasra is esett. (A főigazgató egy ilyen alkalmat sikeresen lencsevégre kapott, de a „botló angyal" xeroxmásolatait sosem postázták az elutasított kérelmezőknek.)

A kommunikációs csatornák feltárása terén végzett kutatások – legalább részben – sikeresek voltak. Az előzetes várakozásoknak megfelelően bebizonyosodott, hogy az angyal kommunikációképes, értelmes lény, kiválóan utánozza az emberi gesztusokat, és meglehetősen gyorsan tanul. Az angyalnak érzelmei is voltak, ami nyilvánvaló igazolást nyert a képregényekkel történő kísérletek során. Az ugyanis már a kezdet kezdetén sejthető volt, hogy a kapcsolatteremtés folyamatában nagy jelentősége lesz a vizuális jeleknek, lévén a verbális kommunikáció lehetőségei módfelett behatároltak. Így aztán logikus módon jutottak el a különféle képeskönyvek használatán keresztül a kórház pszichológusai által tervezett, de képzett grafikusok által megrajzolt „képregényekig", melyek jobbára fűzetlen lapokból álltak, s minden egyes lapon csak egyetlen jelenet volt látható. A rajzokban megelevenedő történetek főszereplőjét Heronak keresztelték, s széles arcú, kisportolt izomzatú, szárnyas férfialaknak ábrázolták. A szintén atléta testalkatú főhősnő, Mary, ugyancsak szárnyakat viselt, s szintén állandó szereplője volt a különböző epizódoknak, míg a többi szereplő epizódonként változott. Az angyal Hero gonoszok felett aratott győzelmeinek szemlátomást örült, a pozitív mellékszereplők halála viszont könnyeket csalt a szemébe. Legjobban az a jelenet kavarta fel, melyben az atléta testalkatú Mary kis híján a gonoszok fogságába esett, de aztán a meredek hegyi ösvényen mégis sikerült egérutat nyernie, üldözői egyre jobban lemaradtak, kivéve egyet, a leggonoszabbat és legkitartóbbat, aki végül súlyos kődarabot hajított a lány után. Mary térdre esett, vékony vércsík szaladt le az arcán, a nyakán, aztán eltűnt hófehér inge alatt, hogy újra felbukkanjon a ruha szöveteiben, egyre vörösebben és egyre terebélyesedve, de akkor végre megjelent Hero, és az angyal idegességében összegyűrte a papírlapot. Aztán felállt, néhányszor körbejárta a szobát, majd kijelentett, hogy „laurex, lauricis, masculinum", amitől a jelenlévők ereiben azonnal meghűlt a vér. Ez volt az első eset, hogy az angyal embernyelven szólalt meg, méghozzá latinul, amit az orvosok egyenesen logikusnak találtak. Többször is visszahallgatták a magnetofon-felvételt, a dolgot nem lehetett félreérteni. Az angyal hihetetlenül tisztán előbb egy nominativusos alakot mondott, majd némi szünet után hozzátette a genitivust meg a nemet, és akkor mindnyájan úgy érezték, hogy határtalan lehetőségek nyílnak meg az emberiség előtt, s hogy immár biztosan felépül az a bizo-

nyos szebb és jobb jövő, melyben embernyelven beszélő szárnyas angyalok szeretik az angyalnyelven beszélő szárnyatlan embereket. Problémát jelentett azonban, hogy a laurex szó kizárólag anyjából kivágott tengeri nyúlfiókát jelent, amiért is nem volt világos a közlés értelme. Egyesek szerint az angyal – bármennyire furcsán hangozzék is e megállapítás – tulajdonképpen káromkodott, csak éppen az a különös, hogy e célból egy latin szó teljes szótári alakját felhasználta. Mások épp ezért újabb adatok begyűjtését szorgalmazták, vagyis annak a technikának a kidolgozását, melynek segítségével az angyalt ismét szóra lehetne bírni. Csakhogy az angyalt soha többé nem lehetett szóra bírni. Pedig próbálkoztak, kitartóan és szinte mindennel, még külső szakértőket is bevontak a vizsgálatokba, de az angyal sem latinul, sem másképp nem szólalt meg soha többé, legfeljebb csak csivitelt, azon a különös, éneklő angyalnyelven, amit továbbra sem értett senki. Az persze így utólag furcsának látszik, hogy a pszichológusok csak az utolsó pillanatban szánták rá magukat, hogy az angyalnak egy jelnyelvet megtanítsanak, amikor már késő volt. Talán a lelkük mélyén mindannyian meg voltak róla győződve, hogy az általuk preferált módszerek végül sikeresek lesznek, hogy az angyal egyszer csak megszólal, esetleg latinul, és talán volt is némi okuk rá, hogy ilyesmiben bízzanak. Az angyal mindenesetre egyáltalán nem küszködött a kommunikáció nehézségeivel, igényeit e téren tökéletesen ki tudta elégíteni, az pedig nem nagyon izgatta, hogy a kutatók olykor határozottan zavarba kerültek.

Ráadásul a különböző kísérletek során kockákat, gömböket, gúlákat és egyéb hasonló tárgyakat párosító angyal csak annyit árult el magáról, amennyit az ilyen kísérletek során egyáltalán elárulhat az ember, tehát egyszerre meglehetősen keveset. Viszont sokat elárult például április elején, amikor egy tizenöt perces látogatás erejéig fogadta Hamburg katolikus püspökét, aki – noha idősebb volt a főigazgatónál – a legkevésbé sem látszott öregnek, sőt, kifejezetten tetterős, energikus próféta benyomását keltette, lévén égő fáklya a sötétben. A püspök természetesen szintén sírt a meghatódottságtól, majd amikor sikerült kissé megnyugodnia, az üzenet felől kérdezte „a mennyei vendéget". Az angyal ekkor heroikus arckifejezést öltött magára, ahogy a képregényekben látta, majd határozott mozdulattal az ég felé bökött, ahol ronda esőfelhőkön kívül semmi sem látszott, de a püspök váltig állította, hogy megértette az útmutatást. Amikor végre elment, az angyal jobb kezének mutatóujját a jobb halántékához emelte, a többi ujját behajlította, s csuklóját többször oda-vissza megforgatta a mutatóujj hosszanti tengelye körül. E meglehetősen illetlen mutatványt Marie Schneidertől tanulta, és a püspöknek egy következő látogatás alkalmával szemtől szembe is bemutatta. A magas rangú egyházi méltóság, aki (egyébként elsőként) ekkor vette észre az angyal szárnyaiban megbúvó tetveket, valóban égő fáklyaként távozott, részben a szégyen, részben a düh miatt, minthogy korábban nem volt alkalma megszokni az efféle pimasz-

ságokat. Érthető, ha a kutatók bizonyos türelmetlenség okán a geometriai alakzatokat rakosgató angyallal szemben határozottan előnyben részesítették a püspököt kicsúfoló angyalt, tehát az egzakt kísérletekkel szemben az egyszerű véletlent. Az sem elképzelhetetlen azonban, és ez szintén érthető, hogy egy kicsit féltek is. Attól, hogy egyszer tényleg feltehetik majd a kérdéseiket, ki-ki a magáét, és hogy az angyal válaszolni fog ezekre a kérdésekre, melyeket régtől ott hordtak a lelkük mélyén, még ha talán nem is pontos megfogalmazásban.

Az angyal fizikai kondíciójának biztosítása két hétig komoly gondot jelentett az orvosok számára. Szintén mindennel kísérleteztek, még magyaros ételekkel is, de az első két hét alatt mégsem jutottak semmire. Az angyal látható örömmel és nagy lelkesedéssel rágta meg, amit eléraktak, a folyadékot is, aztán mindent kiköpött, a folyadékot is. A megoldásra ezúttal is Marie Schneider jött rá, aki csaknem állandóan az angyal mellett segédkezett. Nos, az angyal a langyos kakaóba áztatott kalácsot nemcsak hogy nem köpte ki, de az első kísérlet után hatalmas bögrével fogyasztott belőle minden nap többször is, alkalmat adván ezzel a főigazgatónak egy újabb jeles megállapítás megtételére, miszerint „a túlvilágon mindig kakaó és kalács az ebéd". Ami a püspök által felfedezett tetveket illeti, a főigazgató igen nagy hisztit csapott miattuk. Azt mindenesetre gyorsan sikerült megállapítani, hogy nem túlvilági tetvekről, hanem egészen közönséges, evilágiakról van szó, úgyhogy fél órával a püspök látogatása után Marie Schneider egy meglehetősen bűzös folyadékkal alaposan átdörzsölte az angyal szárnyait, s az elkövetkező napokban még háromszor ismételte meg ezt a műveletet. A tetvek eltűntek, de a dolognak ezzel mégsem lett vége. Mert kétségtelen, hogy az a részben érthetetlen rajongás, mellyel a kórház dolgozói csüngtek az angyalon, s melynek következtében elég hatékonyan próbálták őt kisajátítani, szóval mindez alaposan megnehezítette a társadalom számára a probléma értékelését. Az angyal média-sztár volt, ez tagadhatatlan, viszont azok közül, akik tényleg látták, szinte alig beszélt valaki. A főigazgató tett ugyan egy-két dodonai nyilatkozatot, Hans Krüger pedig egyre terebélyesebb történetekben mesélte el a kórházba szállítás históriáját, de a mérvadó politikai körök hallgattak. Az angyal nem volt politikai ügy, mégpedig azért nem, mert az emberek életét kórházi ápolása a legkevésbé sem befolyásolta. A hamburgiak, ha valaki a véleményüket kérdezte, jobbára csak a vállukat vonogatták, bár az angyalról publikált fényképeket gondosan kivágták az újságokból, és a munkahelyi kávézások alatt is leginkább róla beszéltek. Véleményük azonban nem volt. Pontosabban, túlontúl sokféle véleményük volt, és ezzel ők maguk sem tudtak mit kezdeni. Persze azért akadtak fanatikusok is, akik órákon át álldogáltak a kórház körül, különösen áprilistól, amikor már melegebb lett az idő, de az emberek többsége kinevette őket. Aztán egy hamburgi tévéadó közvetítette a püspök felhívását, és a helyzet egyik pillanatról a másikra megváltozott. A tévéadásra hajnali kettőkor került sor, tehát alig

látta valaki, de szinte azon nyomban mégis mindenki tudomást szerzett róla. Mert a püspök utolsó szavait („konduljanak meg hát, testvéreim, a vész harangjai") tett követte, és Hamburg összes katolikus templomának összes katolikus harangja zúgott reggelig. A püspök felhívásában őszintén elmondott mindent. Beszélt az angyalnál tett első látogatásáról, meghatódottságáról, meg arról, hogy akkor egész éjszaka azon törte a fejét, hogy a kórházban ápolt angyal vajon a Szeráfok, a Kerubok, vagy a Királyi székek, netán az Uraságok, az Erősségek, vagy a Hatalmasságok, esetleg a Fejedelemségek, az Arkangyalok, vagy az Angyalok rendjéből való-e. Aztán beszámolt a tetvekről. A püspök sírt, zokogott a kamerák előtt, majd kijelentette, hogy a kórházban egy bukott angyalt ápolnak, aki „az egekből letaszíttatott", a mentőautó orvosának elbeszélése mindezt teljesen egyértelművé teszi. A harangok meg csak zúgtak, egyre hangosabban zúgtak, s mivel az emberek nem tudtak aludni, az angyal politikai üggyé változott.

Reggel hárman nyilatkoztak egyszerre. Egyrészt Hamburg szociáldemokrata polgármestere, aki kijelentette, hogy a püspököt csendháborítás miatt fel kívánja jelenteni, másrészt Bonnban egy bíboros, aki a Vatikán álláspontját képviselve közölte, hogy semmiféle angyalt sem ápolnak Hamburgban, továbbá a kórház főigazgatója, aki az angyalt ártatlan, szárnyas élőlénynek titulálta, tehát semmi ok a félelemre. Határozottan furcsa helyzet alakult ki. Mert marakodtak a kórházban, marakodtak odakinn, egy dolog miatt, de mégis egészen másért. A kórházban Marie Schneider, a főigazgató, valamint az intenzív osztály vezető főorvosa zöld utat kapott, viszont a többiek csak meghatározott időszakonként láthatták az angyalt, praktikus okokból kifolyólag, és ez rengeteg konfliktus forrása volt. A kintiek is az angyal miatt marakodtak, de a legkevésbé sem azért, hogy egy pohár kakaót adhassanak neki. Igazság szerint egyik marakodás sem volt jó marakodás. Hamburg katolikusainak kis csoportja már hat órával a polgármester nyilatkozata után a püspök mellett tüntetett (mellesleg engedély nélkül) a városháza előtt, majd a kórház elé vonult, és – talán mondanunk sem kell – ez a tüntetés már a legkevésbé sem volt szimpátia-tüntetésnek tekinthető. A dolgot tovább bonyolította, hogy hamarosan megjelent egy protestánsokból álló társaság is ugyanott, aztán elcsattant egy pofon (tényleg csak egy, legfeljebb egy, de még ez sem biztos igazán), majd megérkezett néhány rendőrautó, és mindenki hazament. Két dolog is történt ezalatt. Egyrészt a Reperbahn közelében megfojtottak egy prostituáltat, gyilkosa stilizált angyalt rajzolt a homlokára, másrészt a kórházban az egyik röntgenorvos lassan és óvatosan, hogy senki se lássa, hófehér angyaltollat csúsztatott a zsebébe, és a szíve közben a torkában kalapált. Néhány nappal később aztán a prostituáltak is eljöttek a kórház elé, valamennyiük homlokán a stilizált angyal volt látható, de azt nem lehetett eldönteni, hogy szimpátia-tüntetésről vagy az ellenkezőjéről van-e szó. A rendőrség a szokottnál is nagyobb

erőkkel biztosította a helyszínt, minthogy az Egyesült Államokból épp ekkor érkezett meg az a katonai szakértő, aki a katonai szakértők közül elsőként találkozott az angyallal. A szokásoknak megfelelően szintén sírt ő is, sőt, a szokásoktól eltérően a fejét verte a falba, ahogy a svéd miniszterelnök, de aztán nem utazott haza, hanem megírta a jelentését, miszerint az angyal szárnyai nem veszik fel a versenyt a modern vadászrepülőgépek szárnyaival, viszont felderítési célokra talán adaptálhatók.

A kereszténydemokrata kormánykörök helyzete bizonyos értelemben komplikáltnak volt nevezhető. Egyrészt azért, mivel a pápa kiadta „Primo in natura" kezdetű bulláját, melyben pontosan meghatározta a kórházban ápolt betegek angyalságának kritériumait, s egyúttal ismét hangsúlyozta, hogy a „hamburgi sebesült" nem visel szárnyakat. Másrészt viszont a Köztársaság nagyon sok polgárát háborított fel a pápai állásfoglalás, amiért is a kereszténydemokrata párton belül a polarizálódás jelei voltak megfigyelhetők. Bizonyos ortodox körök a római egyházfő útmutatásához tartván magukat képtelenségnek bélyegezték az egész történetet, ok nélküli tömeghisztériáról beszéltek, s közben furcsa módon a liberálisok személyében nyertek maguknak erős szövetségest, úgyhogy a szociáldemokraták közeledését bízvást elutasíthatták. A párt másik fele elsősorban patrióta érzelmektől vezérelve az angyalról készült fényképek szakértői vizsgálatát végeztette el (a „Gondolkodó" angyalról készült fotó hamisítvány voltára is ekkor derült fény), s végül a tények eltussolásának szándékával vádolták meg a pápát, de a szociáldemokratákat ők is elutasították. A lavina elindult, és feltartóztathatatlanul söpört végig az egész országon. A részleteket mindenki el tudja képzelni. Az mindenesetre tény, hogy a kórház előtt egyik tüntetés követte a másikat, a bejáratot már nem a rendészek, hanem a rendőrség kirendelt emberei vigyázták, a betegek túlnyomó többségét pedig más intézetekbe szállították a hozzátartozók. Az épület egyre inkább ostromlott erődítmény benyomását keltette. A kórház május közepéig állta az ostromot. Május 13-án a főigazgató a teljes személyzetet berendelte az épületbe, délután kettőre. Marie Schneider utolsóként, tíz perccel kettő előtt ért a kórház előtti térre, és alig tudta átverekedni magát a rendőrök és tüntetők közötti vonalon. Amikor a bejárathoz ért, valaki súlyos kődarabot hajított utána. Akkor térdre esett, vékony vércsík szaladt le az arcán, a nyakán, aztán eltűnt hófehér inge alatt, hogy újra felbukkanjon a ruha szöveteiben, egyre vörösebben és egyre terebélyesedve, de a rendőrök karon fogták, és bevonszolták az épületbe. Pár perccel később az ápolónő ott állt a többiek közt az értekezleten, melyet az intenzív osztályon tartottak. Valósággal vágni lehetett a füstöt, de senki sem szólt a dohányosokra, akik idegességükben egyik cigarettáról gyújtottak a másikra, minthogy az osztályon napok óta egyetlen beteget sem ápoltak. A főigazgató halkan és szomorúan beszélt, s mindenki jó előre tudta, hogy mit fog mondani. Marie Schneider nem várta meg a szónoklat végét. Ha-

tározott léptekkel elindult az angyal szobája felé, a tömeg tisztelettel nyílt meg előtte. Az angyal és az ápolónő szeretkezése legfeljebb öt percig tartott. Ölelkezés közben meg-megremegtek az angyal szárnyai, szinte alig észlelhetően, de ők mégis mindketten a levegőbe emelkedtek, és egészen bizonyos, hogy Hamburgban soha nem szerette így a másikat még senki sem.

Néhány perccel később halkan kopogtak a szoba ajtaján. A főigazgató volt az, és sírt, méghozzá nem azért, mert ebben a történetben egyszer mindenki sír. A szokásosnál is öregebbnek látszott. Aztán kézen fogta a teljesen mezítelen angyalt, és kivezette a szobából. Május 13-án megnyíltak a kórház kapui, a bejáratot vigyázó rendőrök pedig térdre borultak, és sírtak. A téren csönd lett, hihetetlen csönd, amilyen talán Pompejiben lehetett ezer évvel a pusztulás után. A főigazgató elengedte az angyal kezét. Hirtelen könnyű szellő támadt, mintha sóhajtott volna az ég, és az angyal lassan elindult a lépcsőn, egyenesen az emberek felé, akiket a következő mondatban majd csőcseléknek fogunk nevezni. A csönd pedig váratlanul, egyik pillanatról a másikra szétszakadt, hatalmas üvöltés tépte ketté, mely a csőcselék torkából akkor tört elő, amikor meglengette hófehér szárnyait. A teret biztosító rendőrök szintén térdre hulltak, sisakjaikat bal hónuk alá szorították, mint hajdan a keresztesek, a liberálisok feltépték mellükön az inget, és bocsánatért könyörögtek, a Sátán Katonái (teljesen kopasz, rossz arcú fiatalok) kereszt alakzatban terültek el a földön, és sok-sok liter könnyet ontottak a szociáldemokraták. Ekkor az angyal a levegőbe emelkedett, és elrepült.

Egy héttel később a Köztársaságban már a rendes kerékvágásban folyt az élet, és a kedélyek csakhamar megnyugodtak Hamburgban is. A kórház dolgozói közül sokan elhitték, hogy tömeghipnózis áldozatai voltak, utólag még szégyellték is, hogy velük ilyesmi megeshetett, tehát gyorsan elfelejtették az egészet. Egyesek viszont makacsul ragaszkodtak téveszméikhez. Hétvégenként a főigazgató vidéki házában adtak egymásnak randevút, ahol angyaltollat, angyalhajat nézegettek, meg persze fényképeket, újra és újra átlapozták a régi vizsgálatok dokumentációját, meghallgatták a magnófelvételeket, melyeken egy szárnyas élőlény csivitelt, egyszer meg azt mondta, hogy „laurex, lauricis, masculinum". Boldogok voltak és szomorúak, határtalanul. De kilenc hónappal később Marie Schneider egészséges kisfiúnak adott életet egy nürnbergi kórházban. A gyermeknek nem voltak szárnyai, teljesen átlagos, normális testalkatú babának látszott. Az azonban furcsa volt, hogy nem sírt fel, amikor megszületett. Mert tényleg nem sírt fel, hanem nevetett, fenyegetően kék szemekkel a nagyvilágba.

MEZEY DÁNIEL

Hallották már Glaumber úr kintornáját?

(III. DÍJ)

A homályban még mit sem tudni, de amint Glaumber úr kintornája Szent Vince ünnepének másodnapjába csöndben átgördül, egyszerre hajnalodik.

Tavaszelő havát mutatja a derengésben a verkli oldalára festett kankalin.

Most már láthatják Önök állani a városkánkat. Úgy csillog könnyű pirkadati fátylaiban, mintha éj nem lett volna.

Minek csodálkoznának?

Fülüket éri az első nesz is, a verkli kerekei most kezdik költögetni a kövezetet. Kísérik Glaumber úr sánta lépteit. Figyeljék csak, ahogy a különös imbolygás végigméri a városszéli sáncot, aztán a szendergő utcákra tér. Ha követik, előbb a vámház lesz látható. A mestersor ringatózik a lakatosok és tímárok műhelyeivel. Juharfák mögé bújik a mészárszék, palánkjait megérinti a derengés. Moccan a piactér, ha megállanak a párolgó lacikonyhák előtt.

Lassan megfordul a verkli kerekei alatt az egész város. A vendéglő is, a doktorék háza is. A posta után pedig már készüljenek.

Mert íme, a főtér tárul Önök elé az alvó Városházával, melynek ormán márványból való Vince-címer dicséri a várost. És nem hiányoznak a zászlók sem. A Báli tér, így nevezik. Ugye szép?

A hársak alatt e hajnalon sörsátor dől másnaposan a fölpántlikázott zenekari emelvénynek. Kiürült hordók fölött lampiont himbáló szellő emlegeti a tegnapi ünnepséget.

Glaumber felemás lábain még imbolyog kicsit a szétszórt szalagok közt, azután megállapodik. Most szemügyre vehetjük őt és hangszerét is.

Barna a kis hajlott ember kabátja, keménykalapja furcsa, apró szemek fölé tart árnyékozó ereszt.

Ilyen Glaumber úr.

A lakkos deszka mályvaszínű, s kikelet havának kankalinja immár második napja terjeszti róla olajmázszagát. És még egy kicsi tükör is van a virág levelei között.

Ilyen a verkli.

De csakugyan, hallották-e már Glaumber úr kintornáját?

Mert ebben a pillanatban villan a doboz sárgaréz karja, mintha a megvirradt nap a kezdésre aranyfénnyel maga adna jelt, Glaumber hunyorogva kalapját

emeli, kopasz feje elővillan, meghajol. És a koratavaszi levegő gyöngyözően megcsendül.

Az első hang a kandeláberek közt gurul. Egy üveggolyó ütődik a Városháza falának, mire a megelevenedő hársak fölött a toronyban fölriad hortyogásából az éjjeli tűzvigyázó.

Gurul a második, s Glaumber egy szétcsapódó zsalu felé emeli kalapját.

A harmadik meghajlás a fűszeres Halápi borzongató ásítását üdvözli, a negyedik hang egy kapu nyikordulásával egy.

A tekerőkar forog, s a hangok egyre dülöngélnek a sípládából. Peregnek, búgnak és pattognak. Mint mikor a hosszú sor dominóból egy megbotló föltartóztathatatlanul dönti magával a többit. Mint zárás után az Arany Túzok ajtajában Verőczey úr támolygó asztaltársasága.

Forog a kar, Glaumber úr egy ünnepi számát játssza.

A soron következő dallam alatt minden ablakban szellőzködő vánkosok dagadnak már. Egy fuvaros szekér zörgését hallhatják az alsó városból, azután a sétálóutcában Blauzing úr vonja föl rőföskereskedésének redőnyét. Cseléd-lányok lépdelnek kosárral a karjukon Vödreg mester hentes- és mészárosüzlete felé, s igen, kihúzott derékkal szemléjét tartja Patak csendbiztos úr is. Vajszínű az igyekvő hivatalnok urak vászonöltönye. Sulyom doktor egy súlyosabb esethez siet.

Forog a kar, s mikor a kintornás a köré sereglett galambok kíséretében, a szembe jövő úriasszonyok előtt hajbókolva a megelevenedett térről a Templom köz iránt indul, a fölszálló muzsika már egész a kémények szájáig fölér.

Lám, arany reggelt hozott az a kankalin.

Minden ékszerét fölöltötte már a nappal, amikor egy Szomorszegi nevű fiatal úr, lelkében sötét sejtelemből érlelt bizonyossággal, kilép az utcára. Elvakítja a fény, mert szeme homályhoz szokott a zsaluk mögött, hová a töprengés száműzte napokra. Lakának ajtaja előtt akkor biceg el az öreg Glaumber. Forog a kar, a levegőt örvénycsigákkal bodorítja. Gurgulázik a doboz, és amikor a gondterhes úr a szándéktól kergetve, hogy szörnyű aggodalmában végre választ találjon, lelép a lépcsőről, a körben forgó dallam éppen ahhoz a részéhez ér, ahol mindig botlik egyet-kettőt, különösen. A hirtelen fölröppenő galamboktól nem látja a fiatalember, hogy a kis tükör a tavaszi napban csillan egyet. Szomorszegi nekibátorodva a csendbiztosság felé indul. Siető alakja mögött a kintornás mélyen meghajol.

Hetekkel ezelőtt éppoly távol állt lelkétől bármi gyanú, amint okos homlokától a komorság. Ám egy könyv akadt a kezébe. Afféle füzet. A borítója rég leszakadhatott, a tartalma viszont így is érdekfeszítőnek látszott. De az olvasgatásból tépelődés lett, konok és izgatott, míg végül megpattantak a betűk zárai, s a sorokból kivehette a figyelmeztetést.

Aljas terv volt készülőben. Gyilkos merény sem lett volna eszeveszettebb, vad vérengzés sem iszonyúbb. Hallott pedig gyerekkorában a cselédektől csecsemőket étető asszonyokról, s egy elvetemültről, aki hajadonok vérét vette. És maga is megérintette annak a külországi bankócsinálónak a ruháját, akit, hála a hatóságnak, épp az ő városukban lefogtak és a piacon megbilincselve kiállítottak.

Csakhogy más volt az, ami most küszöbön állt. Valami fajtalan és képtelen összeesküvést forraltak valahol, a magátólértetődőség leplei mögött. Nem közönséges csirkefogók és nem is határvidéki haramiák garázdálkodásától tartott. Talán még nem is léteznek annak az ismeretlen tettnek az elkövetői. Hiszen ebben reménykedett.

Mindenesetre eltökélte, semmi áldozatot nem latolgat majd, hogy még idejében megakadályozva a gazság kiteljesedését megmentse a város ártatlan lakóit.

Pillantsanak az ifjú úrra, ahogy leszegezett fejjel halad a csillámlásban a városi közönség között. Csak Marcell tisztelendő úrnak köszön. Mindörökké, édes fiam. A pap nyájasan bólint.

A csendbiztosság épülete előtti téren a duzzadt gégéjű rikkancsfiú kiabál teli tüdőből. Bíztatja a járókelőket, vegyenek Halápi fűszerüzletében a most érkezett kitűnő füstölt halból, és a mindig friss mandulás süteményből. Halápi neve biztosíték a kifogástalan minőségre!

De Szomorszegi semmit se hall, annyira gondjaiba mélyed. Így lép be a csendbiztosság kapuján is. Az öreg posztoló káplártól Patak főparancsnok úr után érdeklődik, kissé követelőző hangon.

Ügyét illető minden kétsége eloszlik a hivatali helyiségek megnyugtató sürgése láttán. Egyenruhák feszülnek, az írnokok most állítják össze a délutáni jelentéseket. A tiszti szolga hívatja Szomorszegit.

Ohó, tisztelt Szomorszegi úr! Micsoda öröm!

Peckesre pödrött bajusz fénylik.

Íme, Patak főparancsnok úr.

A pamlagon kínál helyet a fiatalembernek.

Igazán, igazán! Hogy fontos, halasztást nem tűrő ügy?! Jaj, jaj.

Elnéző a mosoly.

Szomorszegi előrukkol mindazzal, amit a csalárd készülődésről tud. Beszél összeesküvőkről, pártütőkről.

A mosoly rendületlen, a szemekben mégis megütközést láthatnak. Patak főparancsnok úr fölkel. A nyájasság közepette sem felejtheti a felelősség szigorát.

Ugyan, ugyan. Uraságod megfeledkezik mind az éber helytállásról, mind az erőfeszítésről, melyet szervezetünk lankadatlan tanúsít a törvénytisztelő lakosok érdekében. És, ami még helyteleníthetőbb, nincs bizalommal polgáraink

józansága iránt sem. Hiszen gondoljon a mindenütt megnyilvánuló, megbízható emberi értékítéletre!

Patak főparancsnok úr a szemben lévő ablakhoz lép, s jelentőségteljes mozdulattal kitárja a bizalmatlankodó előtt. Beszökken a kikiáltófiú hangja.

Utóvégre csak elegendő bizonyíték önnek is városunk régmúltba vesző eredete, a régi családok fönnállása, s hogy örököseik, mi magunk, itt élünk, és kifejtve munkánkat gondoskodhatunk a gyermekeinkben mindennek fönnmaradásáról. És hogy van, ami ezt szavatolja nekünk.

E komoly szavak közepette a csendbiztos Szomorszegi felé mutat egy pecsétnyomót. Igen, rajta a városi címer.

A rikkancs még mindig kiabál.

Törvény, meggondoltság. Csakugyan.

A csendbiztos most egészen közel hajol. Elvégre a hit, a tudomány is ezt igazolja.

A kiabálás csak most marad abba. A főparancsnok úr kissé még összevonva tartja szemöldökét. De amint láthatják, így a legbizalomkeltőbb.

Szomorszegi csillapuló kedéllyel búcsúzik el a derék tisztviselőtől. A csendesülő utcán is érzi még a bátorító vállveregetést, eltűnődik a hallottakon.

Egy hazatérő szódásszekér zörgésében most száll alá az alkony. Csoszogás. Fülke bácsi, a Városháza mindenese kászálódik le a létrájáról, kezében összetekert ünnepi zászlók.

Odahaza, a fűszeres Halápinál a mennyezetről egy kés ereszkedik le lassan.

Egy villa is alászállt már az étkezőasztalra a gerenda árnyékában várakozó vaskos, barna bőrborítású könyv, néhány aranykeretes csíptető és vörös álszakáll közül. Fűzöld pettyes nyakkendők is himbálóznak ott.

Az asztalon nagy tál barackkal töltött kappan burkolózik orjaleves gőzébe. Mellette csöves fánk és pite. Nyílik az ajtó, a kappan mintha most csukná be gyorsan a szemét.

Halápi roppant vacsoráját láthatják.

És itt van Halápi maga. Föltűri ruhaujját. Leül. Kezébe veszi az evőeszközöket. És munkához lát. A felesége, aki egy kevés süteménnyel már jóllakott az imént, a háttérből figyeli. A fűszeres nem szenvedheti, ha kiszedik elé a levest. Maga emel ki nagy darabokat a pecsenyéből is. Fenséges a fánk, fahéjjal van meghintve.

Most beesteledik. Halápiné a hitvesi ágyat veti.

A hálószoba ablakán verklihang szűrődik be.

Az asszony eligazgatja a dunyhát, fölpúpozza a párnákat. Bejön Halápi is. Levetkőznek, a férfi fölrakja bajuszkötőjét. Előbb őt nyomja el az álom. S ahogy végül az asszony is álomra hunyja a szemét édesen horkantgató ura mellett, már csak a kintornát látjuk, amint a tavaszi estéből kigördül.

Nyár havát búzavirág hirdeti kéken a sípládáról. Meleg napokat tölt be az olajmáz illata. Glaumber barna kabátjában áll és megemeli kalapját. Ünnepi számait játssza.

Szomorszegit láthatják, ha a pinceablakokig hajolnak. Az áldozatkész ifjút félelme űzte ide, amely azóta ismét föllobbant. Most kissé soványabb, halovány, mintha vérszegénység gyötörné. Napról napra keresi homályban, nyirkos zugban a talányt, hogy elrántva a rejtő leplet csírájára reábocsássa a tisztesség napvilágát. Hiszen birtokában van a becsület fegyvereinek, igen. És tisztában van már üldözöttje természetével.

Azt keresi, ami árnyékban iszkol szájában mentve önmagát. Ami vak önnön nemlétezése iránt, és így fakad létre. A fekélyes kelést, az üszkös vérfenét. Jaj, elegendő egyetlen ellentmondást megtűrő pillanat, több nem kell egy képtelen lehetőségnél, és már fölütötte fejét.

De Szomorszegi készen állt bölcsőjéből kirázni idejében még, mielőtt szétterjeszthetné mérgét.

Tűvé tesz száz avas fiókot egy elrebbenő körvonal után.

Üldöz kulcslyukon átsurranó árnyat.

Ládát feszít, neszt hajszol.

Mintha hirtelen meglátna valamit, egy elhagyott szekrényhez ront, s kirántja egyetlen fiókját. De csak egy kicsi mintás női keszkenőt talál benne.

Ilyennek láthatják őt.

Ám figyelmüket ekkor Sulyom doktor úr vonja magára. Éppen Szomorszegi pinceablaka mellett szalad föl a lépcsőn. Szemügyre vehetnék, ha nem nyitna be nyomban. Sürgősen hívták, az eset valóban nehéz. Mert Patakné asszony vajúdik a házban, s tudvalevő, Patakék régóta várnak már óhajuk beteljesedésére.

A bába már ott van. Nagyon szenved a jó asszony, nyögését az ablak üvege nem fogja föl. Az orvos orrára teszi aranykeretes csíptetőjét, föltűri ingujját, az eléje rakott mosdótálban gondosan kezet mos. Ezalatt a ház tébláboló urát a bába kitessékeli az előszobába. Vizet melegít a konyhán a szobalány, törülközőt hoz be. Patyolat lepedő várakozik széthajtva.

Patakné egyre nyög. Az orvos nagy táskájából műszereket szed elő, láthatják, a csíptető mögött mennyire összpontosít. A bába is avatott mozdulatokkal teszi a dolgát, nyugtatja az asszonyt.

Az ablak előtti naspolyafán egy kicsi trombita figyel feszülten. Erősödik a nyögés. Patakné igézett arca eltorzul, az ágy fejére különös sugallat száll. Kint is hallani, ahogy a nyögés fölerősödik, majd elhalkul. A trombita csecsemőhangon fölcsilingel.

Forog a kar. Hallgassák Glaumber úr kintornáját! A Kishíd utcában búg a doboz, a hangba belévegyül a rikkancs kiáltása. Most Dömötör úr korcsmá-

ját dicséri. Mert itt a csapszék az utcavégen, éppen az órás Selmeci üzletével átellenben.

Egy átutazó idegen úr kocogtatja a macskakövet pálcájával, tanácstalanul forgatja a fejét. Aztán odalép a guruló kintornához. Órásüzlet után tudakolózik. A keménykalap alatt mentegetőzők lesznek az apró szemek, mint akit tetten értek, az ajkak megrándulnak. Különben merev marad a viaszszínű arc. S bár az öreg Glaumber sosem mondhat mást, mint amit lát, mert hiszen néma, azért nem hiábavaló az utazó kérdése. Úgy mondják ugyanis, hogy a kis tükör a kintorna oldalán minden kétségben választ ad. És csakugyan, az órásüzlet előtt elgördülő dobozon, épp a búzavirág közt megcsillan a nap, s a tükörben az úr megpillantja Selmeci cégérét. Ahá, mosolyodik el, s köszönve sarkon fordul.

Tessék megtekinteni Selmeci üzletét!

Megnyerő, deres úr az órás, és a mesterségében is nagy tekintélynek örvend. Az üzlet félhomályában száz ketyegés közt ül. Hunyorítva tart szemén egy nagyítót, s egy különös szerkezetbe tekint. Addig nem is mutatja, amíg az kezében tartott csipeszének egy mozdulatára izegve-mozogva el nem indul. De így is ki érthetné?! Forgó kerék, fogasléc, megannyi rugó. Ennyi csavar közt mintha a semmibe néznénk.

Ám egy lap kerül elő, fehér és tiszta, fekete számokkal. A sötétben világos kör, rajta mutató egyszerre három is tüsténkedik, ahogy Selmeci most a fénybe tartja. Takaros így valóban.

De úgy mennyibe kerülne?

Az órás a fejét rázza.

Ha várnak egy keveset, mást is láthatnak. Lám, kismadár rebben elő a kirakat napvilágába, s kakukkolni kezd. Egy doboz fedelén csilingelő muzsika hallatára apró emberkék táncba fognak.

Ha tetszik, ebből vegyenek!

Az utcán is minden cseng-bong. De Szomorszegi a nyári este fodrozódó, fényesen lebomló leplei közt leszegett fővel indul haza. Így azt sem láthatja, hogy vörös fürtök takarásából egy szempár kíséri útját.

Továbbfordulván már érett szőlőfürtök köszöntik a verklin szüret havát. Glaumber úr tekeri a kart.

Szomorszegi fölgyűrt gallérral, magába temetkezve baktat a hűvösödő időben. Körül se néz. Egy bérkocsis épp hogy meg tudja állítani a lovait, éktelenül káromkodik. Szomorszegi azt sem veszi észre, amikor az arra tántorgó Verőczey úr nagyot kurjantva kínálólag feléje tartja üveg borát. Szomorszegi már csak komor gondolatai közt él.

És egyre többet ért ellenfele természetéből. Érti mikéntjét közelgő születésének. És érti, minden késő már, ha az bekövetkezett.

Valami, ami nincsen, nem lévő cinkosára talál majd. Mintha volna neve, megszólítja, abban a pillanatban, midőn hálából már választ is kapott. Így magyarázzák majd egymással magukat, önmagukkal egymást. Jobb kéz a balban körbe állnak, és a létezést emígy megkaparintva ámító örvendezésbe fognak. Mert elég, hogy hisznek immár. És létükre indokot csak maguktól várnak, mert megszületett a dolog, amely az értelmével azonos. A fekély az értelem testén, a kör jegyével.

Szomorszegi fűtetlen, poros szobájában álló nap görbed papír fölé, kezében körzővel. Figyeli a szemfényvesztés köreit.

Látja a körző nyomán önmaga felé növekedni a még ártatlan íves csíkot, látja érthető haladását. De azt a pillanatot akarja érteni, amelyben a testtelen vonal egyszerre kiterjedést nyer. A balvégzet csúfondáros mozdulatára kíváncsi, az utolsó csillogó pontra, amely a kérdést alig szüli meg, már el is rejtette a választ.

És ha valahol már ott lapul a gonosz síkidom?! Gyomrában vajon mit rejt? Szomorszegi arcélét eszelős fény rajzolja, kérdő tekintetétől lángra lobban a papír. Ám a tucatnyi körzőnyomot szóra nem bírhatja.

Összetör kerek tányért, fölpattint kerek zsebórát, de benne mit se lel. Fölkerekedik, s az utcán a kádárok kinnfeledett hordóiba les. A bognárműhelyek körül ólálkodik, fürkészi, hogyan ütik a mesterek a küllőket a kerekek agyába. De mindhiába.

A tépelődés kínzó szögeivel fölszórt útján végre egy vasárnap a templomba indul, hogy meggyónjon.

A templom felé a Vince-kert mellett kell elhaladnia. Itt surran be háta mögött a kapun a doktorék fia.

Jártak-e már a város legszebb parkjában, a Vince-kertben?

Akár egy festmény. Fű, virágok. A tölgyek árnya tiszta padokat vesz karjába.

A sétány végében szoborként őrködő Szent Vince jóvoltából megláthatják a színeket.

Itt vannak mind. Látni bíbort, kéket. Mályvaszínt. És fehéret. Ha szemük útja a szépségen át vezet, az igazságról is többet megtudhatnak.

Ősz barnáján a rózsaszínt pillanthatják meg, ha észreveszik selyemruhájában, kalapjában Kotora kisasszonyt. A postamester leánya messzire tekint. Foltok nyugtalan gyűrűiben mintha várna valakit. Bólintanak az ágak a szélben. A doktorék fia, az ifjú Sulyom tűnik föl amottan. Színek szökellése. Az ajkak pirosát mutatja egy csók.

Szebb mi lehetne?

Egy csoport bokor mögé kerülnek, kézszorongatás és forró fogadkozás mozdulataival játszik a sárguló lomb. A leány belékarol az ifjúba, sétáló alakjuk hol eltűnik, hol fölbukkan.

Mivel nagyon beteg már az öreg, nyugdíjazott postamester, a lány sajnos ritkán jöhet el. A fiatal Sulyom lehajtott fejjel jár mellette. Az apja orvosnak taníttatja, de ő eltökélte, művész lesz. Ahogy szemérmes ösvényükön szemközt fordulnak Önökkel, a fiatal Sulyom kabátja alatt fűzöld pettyes nyakkendőt láthatnak, amelyet szerelmesének kedvéért kötött föl, aki szereti, ha egy kissé gyerekesen öltözködik. A leány kezében kicsi mintás, csipkés keszkenő van, kedvesétől kapta ajándékul. Ahogy kar karban lépnek, egymást érintő vállukra különös igézet rebben. A fejük fölött két csengettyű lopva megcsendül egy ágon.

A fasorban Ruzanics tanító úr vezeti a városi iskola elemista fiúcskáit.

Az özvegy tanító jó, melegszívű ember. Mennyire szerette feleségét! S a gyászév letelte óta már hányadik esztendeje nem visel feketén kívül mást. Feketén. És fehéren. Amilyen fehér nagy lelke is, melyet annyi időn át asszonynak meg nem nyitott, jóllehet fejét a dér még nem illette.

A tanító úr mindent fölismer, ami rossz, de a jóról még többet beszélhet. Ezért vezeti a szoborhoz a gyerekeket.

Látjátok ezt az urat?

A márványból faragott, nevető arcú szentnek jogar van jobbjában, melynek feje egy házat formáz, a baljával jámbor, elutasító mozdulatot tesz.

Ő az, ki a legenda szerint egyszer magasságos nagy csudát mívelt.

Mert történt, hogy egy tollatlan, csonttalan, vak sárkány képében közelgett a pusztulás egy tucatnyi tehetetlen lélek felé, kik a végeláthatatlan pusztaságban étlen és kiszolgáltatottan tengődtek. Olyanok voltak magányukban, akár a szélhányta kórók. A szörny torkában láthatatlan lidércfény kígyózott, s néma őrlő lépteinek emésztő ereje előtt nem lehetett készen semmi sem menekülni.

A szent akkor előlépett. S hitét sokszorossá megerősítvén karjának egyetlen áldott mozdulatával megszentelte a szegény lelkek viskóját, amely pedig nemcsak szűkös volt, de olyannyira gyöngén állott, hogy falain, mint az aszaló levegőn, át lehetett látni. Úgy igaz, akár a semmi levegőn. És a férfiú bizalomra intette a kétkedőket. Amazok vonakodva bár, de behúzódtak a düledező kunyhóba akarata szerint.

Így történt, hogy a rém hozzájuk jutott minden időktől fogva való néma dúlásában. Megborzadtak hideg leheletétől, ahogy körülölelte őket. De mikoron hatalmát reájuk terjeszthette volna, éreznie kellett, hogy hiába már ködteste, ha végtelenjében kirajzolódott a földönfutók gyarló menedéke, hiába örök csendje, ha benne elhangzott az ágrólszakadtak reménykedő sóhaja.

Azután megparancsolta a szent férfiú, hogy higgyenek. Serény vigyázattal emeljenek tehát erős falakat a megbecstelenített, halott rémen, akár ha jó, köves talajon, testté lett testéből vegyenek hozzá téglát pirosan kiömlő vérének habarcsával. Avégből pedig, hogy a csoda illékony lelke immár el ne szökhessen, hanem átjárja az építkezők elméjét és szívét örökké.

S azok ím munkába fogtak legottan.

A tanító úr szavait a fiúk mind kabátgombnyira nyíló szemmel hallgatták.

Hát ő a mi városunk védőszentje.

Nézzétek a jogart! Varázslata, mellyel a szörnyet legyőzte, csak bennetek válhat valóra. Ő elétek tárja mindennek az értelmét. Az igenét és a nemét. Örül a szép gondolatnak, de az oktalanság is százszor és ezerszer inkább kedvére való, mint az, ha nem vélekednétek sehogyan sem.

Elétek nyújtja persze, mit is mondjatok a szeretetre, és miként vessétek meg, ha lehet, a gyűlölséget. Mégis a leginkább attól óv benneteket, hogy valahogyan nehogy ne érezzetek semmit.

Mert ha nem éreztek semmit, akár a semmit is megérezhetitek.

Hát ekképp int benneteket.

Bizonyára tudjátok, ki az, akiről meséltem nektek.

Ruzanics tanító úr várakozón néz kis seregére.

Szent Vince!

A kőarcról, az örvendező száj szögletéből nem tűnik el a kis mosoly, úgy méri végig a szobor a ragyogó arcú gyerkőcöket.

Glaumber bácsi!

Ezt a kis Petrók gyerek rikkantja, a vendéglős özvegy Petrókné eleven fiacskája. A tanító úr kedvteléssel bólint.

Mert valóban. A kintorna mintha szólni egy percre sem szűnt volna meg, úgy jelenik meg búgva és peregve, s a hang nyomában a kintornás is előlép a szobor mögül. Kis örvendező mosollyal a szája szögletében szolgálatkészen hajol meg. Szól a verkli a Vince-kertben. Glaumber úr szép őszi számait játssza. Hallgassák őket! Ha pedig volna valami kérdeznivalójuk, ne feszélyezze Önöket a kintornás zavarba ejtő mosolya, és hogy csak annyit mondhat, mint amennyit lát, mert hiszen néma, és ha kalapját úgy emeli is viaszfényű arca elé, mintha valami takargatnivalója volna, akkor se zavartassák magukat, elvégre ott csillog a kis tükör a sípláda oldalán mindig. Ha csak éppen tudni kívánják, hogy mennyire jár az idő, bízvást kérdezzék meg azt is, a kis lapocska most épp a toronyórára lát.

Meglátni a tükörben a választ mindenre.

Vagy talán nem hiszik, hogy ilyen egyszerű?

De most figyeljenek ismét Szomorszegire, aki elindult, hogy meggyónjon.

Az ősz festékei vállára hullanak, színezik szemét, arcát, ahogy sehová sem nézve ballag. Hajadonfőtt van, nem érzi a lassan hidegre forduló időt.

A paplakhoz ér, zörget az ajtón.

Maga az? Marcell tisztelendő úr atyaian tekint a fiatalemberre.

Atyám, vétkeztem.

Igen, fiam.

Sokszor. Szüntelen.

Bizony hosszú ideje távol marad az ájtatosságokról, és engem is kerül. Isten szolgálatát nem hanyagolhatja el! A pap beljebb tessékeli és maga mellé ülteti az elbitangolt bárányt.

Hiszen szolgálat az, amiért elmaradtam, mondja a fiatalember.

A fény, amelyet szemében parázsolni látok, megijeszt. Olyan űzött, mint aki hasztalan hajszol valamit. Meglehet, rossz helyen keresgél, gyermekem.

Szomorszegi bólint. Hallgat. Azután előadja keserves tudását az egyház tiszteletreméltó szolgájának. Az kis vörös szakállát simogatva elnéző rosszallással ingatja fejét, mint aki tudta ezt, hiába. Amikor véget ér a beszámoló, így szól.

Lám igaz. Bizonyságát adja eltévelyedésének és az úr iránti bizodalom elvesztésének, amint így beszél. Ha jól értem, önáltatásról szólt az imént?

Egy majdan egyre terjedő önámításról, igen. Amely falánkságában, s hogy létét semmi se fenyegesse, egymás után kebelezi majd be ártatlan áldozatait.

Kezdetben csupán egy parányi csomó ez, melynek rejtekén a semmi fog önnön létezésének magyarázatába belebonyolódván egyre-egyre csak terebélyesedni, mint valami gubacs. És meglehet, még nem volna késő letépni és kérlelhetetlenül tűzre vetni. Talán valaki kimondhatná még idejében a kemény ítéletet. De én már erőmet vesztettem.

Szomorszegi megtörten hajtja le a fejét.

Meg kell vallanom a legsúlyosabb bűnt, atyám. Én meginogtam. Olykor már nem is bánnám, ha beteljesedne a végzet. Bár ragadna el engem is az a hatalom, csak hadd tudjam meg, mi is ő, s létének mily titkos rendszerét rejti szívében. Bent, a kör mélyében. Ha beléje veszek is, de a határoló vonalán, egy pillanatra hadd értsem meg, hová kerülök. Mert tudom persze, bent, az ő birodalmában már ismét semmit sem érthetek majd.

Az egyházfi bölcs iszonyodással hallgatja végig az ijesztő szavakat. Majd tisztes szakállát elengedve ültéből szólásra emelkedik.

Engedd az ítélkezést annak, akire tartozik, fiam! Hagyj föl ezekkel az oktalanságokkal! Erős bennünk a mi hitünk, térj meg belé, s kívánd, hűtse le fölhevült, vétkező arcodat. Nézd a világi törvényt és a tudományt is, lám nekik is hihetsz, mert az igaz bizodalom kenetét veszik magukra.

Most pedig mennem kell. Egy új bárány lép az egyház nyájába. Vagy talán nem tudja, hogy a kis Patak fiú keresztelője érkezett el ma?

Ősz télbe fordul tehát, amint az utcákon megjelenik a verkli oldalára festett jégvirág. S hó látható Glaumber úr keménykalapján, hajlott kabátjának vállain.

Szállongó ezüstben forog a kar.

Télen sem kevésbé szépek a verkli dallamai, igazán.

Egy kabátgallérjába burkolózó alak tűnik föl mostanában a város eldugottabb részein. Mint aki eltévedt hulló gyémántfüggönyök közt, csodás sugallatok hallatán.

A lázas Szomorszegi egy nap a városi könyvtár Vince-termébe kér bebocsátást, hol a vastag diófa-burkolatú falak közt a tudós professzor urak szokták rendes eszmecseréiket tartani. Épp egy fontos tanácskozás közepén találja Szömjédi és Kevény urakat, és a neves Harsch professzort.

Szömjédi címzetes doktor úr leveszi szemüvegét, úgy néz a beóvatlankodóra. A fiatalember homályos tekintettel kezd a beszédbe, köszönni is elfelejt. Alázatosan tudakozódik egy ügyben, amelynek végére szeretne járni, s ezért kéri a tudós urak tanácsát.

Tettesekről és körről beszél, szavai olykor elakadnak. Meg-megtántorodik. Kevény doktor úr kéri csak meg, üljön le végre. Szömjédi, bár lógó, fehér szemöldöke alól szigorúan tekint a merész ifjúra, örömét alig képes palástolni. De a válasz lehetőségét a neves Harsch veszi magához. Vontatottan kezd beszélni, magas homlokán nyugodt fény játszik.

Nos, uram, bizonyára valamely középkori körmágiáról szóló iromány zavarta meg a fejét. Korántsem meglepő. Ismerjük mindnyájan a példákat, amilyenek a bocskaszenti lúdvérckerékről terjedő híresztelések, vagy akár éppen az apátszőlősi úgynevezett denevérmalom titokzatosnak vélt esete. Könnyen meglehet, hogy az élelmes szerző éppen ezekből merítette témáját. De azon sem csodálkoznék, folytatta a tudós, ha fölhasználta volna a düledezésében valóban meglehetősen szabályos kört kirajzoló Sepenyő nevű várromról alkotott mendemondákat is. De mind a szóban forgó, mind az ezekhez hasonlatos vélekedések a sarlatán tudományok régen meghaladott területére tartoznak. A csillagászat, a fizika, és maga a geometria biztos alapjairól már réges-rég fölszámolta a tudatlan kétkedés ezen hiedelmeit.

Szömjédi csak most jut szóhoz.

Így igaz, nyugtázza az elhangzottakat. A kuruzsló remeték isteni összefüggései, a kredényi fényfőzők és szerkeverők vegytana, és más efféle mesterségesen keltett bizonytalanságok már föl sem vethetők a tudomány mai, kiforrott kérdései közt.

E szavak elhangoztán parányi neszek játéka, izgés-mozgás hallható, mialatt a polcról, a temérdek rendben sorakozó könyv közül egy különösen vastag, barna bőrkötésű példányt leemel a beszélő, fölüti, s szavainak nyomatékául fáradt fölénnyel rábök egyik oldalára. Az eres kéz a tiszteletreméltó képletek

közt nyugodtan tájékozódik. Azután a címzetes doktor, szigorából mit sem engedve, folytatja.

A tudás eme biztos paragrafusai mellett akkor sem megtűrhetők holmi ködösítések, ha a nemes diszciplínák még várnak is további eredményekre. Ám, uram, a legjobb, ha ezen területek átfésülését avatottabb főkre bízza. Amint a polgári gondolkodás hétköznapi, józan és vallásos irányai is helyesen ezt teszik. Hisz a biztosítékaink éppen ezek.

Szomorszegi süketen és megnyugvásra képtelenül támolyog ki.

Szömjédi címzetes doktor visszailleszti szemüvegét, s a tudósok félbeszakított teendőikbe mélyednek ismét, a levegőben pedig ezer apró csengettyű buzgón folytatja táncát.

A nyugtalanító árnyalakkal találkozik Ruzanics tanító úr, mikor estefelé a Pityer utcai, számára mostanában oly kedvessé lett kis ház felé igyekszik. A világtalan kísértet hangok játékából válik ki, formák seregében vész el.

A Pityer utcában nyitott kapu és jó vacsora várja mostanában a tanítót. És az özvegy Petrókné, aki föltűzte még hibátlan gesztenyeszín haját, mert emlékezett rá, hogy így hordta hajdan a megboldogult Ruzanicsné.

Jó estét, köszön Ruzanics a kitáruló ajtóban.

Valahára itt van, sóhajt az asszony, és nem rejti örömét. Jöjjön hát, megterítettem.

A tanító átfagyott kezében virág és kis doboz, úgy lép be.

Jaj, hiszen tudja, hogy nem kellett volna.

Az étkezőben két teríték vár az asztalon, egy palack bor is került a vendéglőből. És a kis Petrók gyereket ma korán lefektették.

Figyeljék csak, óvatosan, milyen komoly hallgatásban esznek, minden kanálkoccanásnak jelentősége van. Ruzanics melegen pillant föl.

Szép ez a ruhája, mondja kissé félszegen.

Petrókné mély mályvaszínű ruhát vett föl. Lám csak, törékeny még benne az asszony dereka.

A kanalak tovább zenélnek. Petrókné is egyre jobban néz. Mégis várnunk kell még.

Ruzanics most mintha ki akarna bökni valamit. De félrenyel. Hosszan, körülményesen köhög. Csak az első pohár után szólal meg újra.

Valéria.

Igen, István?

Így, most, végre, hogy bizonyos már... Összeházasodhatnánk.

Igen, István.

A kanalak most nem csörögnek. Ruzanics hálával tekint az asszonyra.

Sokat megértünk már, mondja.

Az asszony bólint.

Mi, akiktől a könnyű hév már messze maradt, akik túl vagyunk annyi cifraságon, végtére meglelhetjük a szeretet tisztaságát.

Igen, István, felel Petrókné, szemében odaadó fénnyel.

Tisztelet, őszinteség, bizony ezek a fontosak. Ugye elhiszi, Valéria?

Persze, mondja az asszony, s hagyja, hogy a férfi megérintse kezét.

De hagyják most már magukra őket, hallgassák tovább a tél dallamait!

Forog a kar.

A kis tükörben Sulyom doktor gépies, komor léptei láthatók. És az öreg Kotora barna, kis ablakú háza. Nehéz csönd üli meg odabent az emlékekkel megtelő szobákat. A postamester, aki még nyugdíjazása után is csak a hivatására gondolt mindig, az utóbbi hetekben egyre többet beszél csomagokról, táviratokról. De leginkább a levelekről. Hivatalos értesítésekről és esküvői meghívókról, melyek a hivatalban az ő kezétől kapták meg a fontos pecséteket.

Mennyi levelet látott ő!

Ó, igen. A hívatlan tekintetektől borítékok mögé zárkózó komoly szavak, és a nyílt lapokra kiálló dőre szavak.

És tudvalevő, mondta egyre gyakrabban a postamester, hogy az élet is szavakból áll.

Fénytelenedő szemmel megemlékezik leánya előtt a nyaralási beszámolók erősebb és a szerelmes levelek gyöngéd illatáról. A vénleányok lila borítékba csukott betűit, melyeket barátnéikhoz intéznek, a belőlük áradó mentaleheletről lehet fölismerni.

Bizony ennyi csupán.

A napokban pedig már magában is beszél. Szép mesterség volt, az igaz, mondogatja, de e levelek mögül előszáll majd végül a dolgok igazi értelme. Csak figyeljenek.

Figyeljetek, szól leányához is, és bizalommal megszorítja a kezét. Mert a valódi igazságra most fény derülhet.

A leány napjait e kérlelő kézszorítás tölti be. S a fájdalmas figyelem, mellyel ez az apjától kapott utolsó megbízatás jár.

Magasra polcolt vánkosok között itt láthatják feküdni a postamestert. A betegszobába belép az orvos, aki utóbb egyre gyakrabban járt ide, de táskájában most már nem sok mindent hozott magával. Kezet mos, megtörülközik. A beteg föl-fölnyög. A lánya mellette ül, a karját fogja.

Az ágy fejénél egy sugallat van elrebbenőben.

Sulyom doktor fertőtlenítőszert vesz elő, fecskendőt, valami szerrel próbálkozik, hogy majd jobban érzi tőle magát a beteg. Beadja a haldokló karba. A lány a kihúzott tű nyomán egy kis vérgyöngyöt lát.

Ekkor a nyögés egy pillanatra más lesz.

Talán figyelni most kellene.

De a Kotora lány egy kendő után nyúl, hogy a vért letörülje, az orvos a fecskendőt rakja dobozba.

Sóhajt az öreg postamester. Egy kicsi szalag, ami elszáll, borítékok átkötésére való talán, mielőtt bármelyikük odapillantana.

Odakünn Fülke bácsi kászálódik le a létrájáról, zászlókat tűzött ki éppen egy kapu fölé. Hazaigyekvő lakatosok és didergő hivataltisztek járnak az utcán. Vödreg mester, a város legjobb hentes- és mészárosüzletének tulajdonosa, kezében csomaggal, amelyben a szabótól hozta éppen az elkészült, mályvaszínű ruhát feleségének a közelgő ünnepre, egy hóesésből előváló, tündöklő jelenések között elenyésző kísértetalaktól hőköl vissza. A mester lába elől szalagot kap föl egy röpke szellő. Találkozik a bolygó árnnyal egy cselédlány is, és Blauzing úr, a rőföskereskedő, aki ünnep előtti üzleti terveiben van elmélyedve.

Forog a kar.

A tükörben hol egy műhelyajtajának reteszével csörömpölő varga látható, és a szembe dülöngélő Verőczey úr, aki készségesen nyújtja borosüvegét a jóember felé, hol ismét a házak, zászlók, utcafények csodájától megcsalatott, tévelygő alak tűnik föl.

Halápi odahaza, a város túlvégében épp szokott lakomáját üli. Túlzó dallam, ami most hallható.

A húsleveses- és főzelékestál üres már, eltűntek a pulykacombok. Az illatos gőzöket eregető bánáti főtt oldalas az, aminek a fűszeres nekilát. Egy tepsi káposztás rétes vár az asztalon sorára.

A mennyezeten, a gerenda árnyékában érthetetlen mocorgás folyik.

Odabent a hálószobában pedig már ágyaz Halápiné.

Az utcán egy szalag tekergőzik a szélben, s a kárhozott alak is hazafelé tart, miután eltévedve kísértett egész álló nap fagyos pinceboltokban, és furcsa, hiábavaló kérdésekkel ostromolta a városszéli töltéseket, ám továbbra is az járja háborodott táncát föltűrt gallérja mögé zárkózó fejében, hogy a tettesek vajon merre készülnek kitörni, s hol lelhetné meg valahára azt a bűnös, képtelen és szemfényvesztő kört. De a kísértetet ekkor már csak egy vörös tincsek mögül leskelődő szempár látja.

Tényleg, a tettesek. És hol, merre van a kör?

Hallgassák Glaumber úr kintornáját!

Meleg a délelőtt Ruzanics tanító úr és a vendéglős asszony esküvőjének napján.

A kikiáltófiú megemlékezik a nászról, de van egyéb dolga is.

Hiszen ma van az ünnep. Ma lesz a bál. Reggeltől fogva szól a zene.

Jár a rikkancs duzzadt gégéje. Sorolja az elkövetkezendő eseményeket és látványosságokat. S nem mulasztja említeni Blauzing boltját, ahol délig fönt

a redőny, s még nem késő, ha bárki valami csipkéről, pántlikáról elfeledkezett volna.

A Városháza próbatermében már gyakorol a tűzoltók és az iparegylet közös zenekara. Szól a zene.

Az első hangra a munkások éppen fölállítják nagy üggyel-bajjal a sörsátor egyik rúdját.

A másodikra begördül egy szekér, a ló alig vonszolja a rengeteg boroshordót.

Láthatják a város női dalárdáját, amint a harmadik hangra éppen fölsorakozik. A lacipecsenyések is áttelepültek a piactérről, készítik a nyársakat. Az asszonyok és a kisasszonyok még nem mutatkoznak, ruháikat meglepetésnek tartogatják a bál kezdetére.

A negyedik hang Patak csendbiztos úré, akinek szemléje ma sem maradhat el.

Pattognak a hangok.

Szól a zene.

Az ablakokon kiszálló dióskalácsillat a házormokon lengő címeres lobogókat simogatja. A korán kirakodott árusok réznyomatain is ott ragyog a Vince-címer mindenütt. Az egyik mandulatejárus háta mögött egy szalagot fúj el a szellő.

Csak Szomorszegi rója odahaza a padlót gyötrődve. Egyre szűkebb a szoba, ahogy faltól falig halad hosszában is, keresztben is.

Ekkor azonban megáll, tekintetének egy hirtelen lobbanása most perzseli el szemén a hosszú hónapok hályogát. Már indul is.

Eltökélten siet a zajban, arcát a fölhajtott gallér szegi.

Kövessék csak!

A Templom köz után a főtér sokadalmába ér. Ringanak a lampionok. Javában áll már a tánc. Az emelvényen az iparegylet elnöke vezényli a zenekart. Tündökölnek a napban a réztölcsérek, cintányérok, egy keringő ütemét méri a dob. A párok forgásában jól kivehető Vödreg mester és neje. Járja Ruzanics úr és ifjú felesége is, a gesztenyefürtökön de szép a menyasszonyi fátyol!

Megjelent a polgármester úr is a családjával.

A doktorék asztalához ülnek, leányukat egy bátor aljegyző nyomban fölkéri. Halápiék az órás Selmecivel beszélgetnek. Blauzing úr elégedetten borozgat egy hárs alatt. A szomszéd fa törzsénél Kotora kisasszonyt láthatják, gyászban jár, mellette viseli az illemet a fiatal Sulyom. Itt az egész város, egy teremtett lélek nem maradt otthon. A kisded Patak sincs távol, idetolták a szülei kerekes kocsiban. Még a tudós urak, Szömjédi címzetes doktor, Kevény, és a neves Harsch is itt áll tiszteletet parancsoló távolságban a táncolóktól. Odébb Marcell tisztelendő úr nyugtázza atyai biccentéssel a látottakat.

Íme a bál.

Szól a zene. Fújják a kürtösök, a tuba nagyokat böffent.

A mulatság körének legszélén, a forgatag háta mögött pedig Glaumber úr hajtja a kart.

Szomorszegi elszántsága ellenére is alig győzi átverekedni magát a tömegen. De kezében érzi a talány pecsétjét, amelyet föltörni már egy könnyű mozdulat is elegendő.

A táncosok meg-meglökik a fiatalembert, pörögnek a selymek. A nők ruhaderekán és a férfiak nyakkendőjén egyaránt a mályvaszín a legdivatosabb.

Végre átvergődik Szomorszegi a sokaságon. Nem habozik. Odaáll a kintornás elé, követelő tekintetét a savószín szemekbe fúrja, és rákiált.

Megvan hát valahára! Merre rejti a cinkosait, és az a kör hol van?

Szomorszegi remeg a felindultságtól. Glaumber riadtan hunyorog, igyekezne behúzódni a mályvaszín doboz mögé. Ámulva, értetlenül rázza a fejét.

A kérdés elhangzott.

A kintornás néma, ezért aztán a válasz mindig csak annyi lehet, amennyi a szem előtt áll. A megcsillanó tükörben ott hullámzik és pörög a város.

S mialatt a körben forgó dallam újra meg újra ahhoz a részhez ér, ahol mindig botlik egyet, különösen, a bezáródó esztendő Vince ünnepén tavaszelő havába fordul észrevétlen.

Láthatják, amint egy vörös hajú lány erősen karon fogva táncolni húzza a megmerevedett Szomorszegit, akinek feje fölött kicsiny csengettyűnyelvek inganak békítőleg.

Forog a kar.

Egy tovasodródó szalag könnyedén lendül meg a kintornahanggal teli szélben.

Glaumber úr kalapját emeli, meghajol.

Ha tetszik, szagolják meg a kikelet olajszagú kankalinját a sípláda oldalán!

Búgnak, peregnek a hangok. Tartják az ütemet a rezesek is. Az emelvény körül a polgármester úr személyesen intézkedik a bálkirálynő-választás előkészületeinek dolgában, már gyülekezik a bizottság, amely megtekinti a jelentkező hölgyeket. És ha jó a fülük, hallhatják, hogy a kikiáltófiú, megkísérelve túlrikkantani az ünnepi hangzavart, méltatja Debreczky úr lángosos- és céldobósátrát, amelybe Önök is betérhetnek.

Egyszóval nem bánják meg, ha meghallgatják Glaumber úr kintornáját.

FRIED ISTVÁN

„Én mikor leszek szabad?"

JEGYZETEK MÁRAI SÁNDOR SZABADULÁS CÍMŰ REGÉNYÉHEZ

A Helikon Kiadó gondozta életmű-sorozat új darabjának[1] utolsó előtti lapján töpreng így Erzsébet. Az író megjelölte regénycímet is értelmezi, a sokáig (kötelezően, de sokak által még ma is – joggal – átérzetten) használt igekötős alakot módosítja a címadás, márcsak azért is, mert a mű főszereplője sem jelöli állapotát *fel*szabadulásként, csupán szabadulásként, amelyről még nem lehet tudni, hogy a szabadságot hozta-e el valóban. Hogy lezárult egy korszak (nemcsak Erzsébet életében), azt a különféleképpen viselkedő-alakváltoztató figurák tanúsítják magatartásuk, beszédük fordulataival; még nem sejthető, milyenné lesz a más világ, de már előre igyekeznek alkalmazkodni, illeszkedni. Erzsébet „most már szabad", de „nem tud ezzel a szabadsággal semmit sem kezdeni"; az előadás bizonytalanságban hagy, hogy a továbbiakban Erzsébet gondolatai kapnak-e formát, vagy az elbeszélő közli: „ő sem, a többiek sem, a béna ember sem, lenn a pincében, nem tud semmit kezdeni a szabadsággal, mert ember! –"; itt az előadás egy gondolatjellel megszakad, az előadásról azonban nem tudható teljes bizonyossággal, belső monológ-e, helyzetleírás-e. A gondolatjel után már Erzsébettel történnek az események, ő néz körül, számára „az utca közepén (...) a halott, aki olyan különösen ismerős és idegen egyszerre, mint eddig Erzsébet életében senki, soha még": jóllehet a megnevezett szereplő nem ellentétes érzések között vívódik, inkább ellentétes helyzetértelmezésekben kísérel meg eligazodni. Amit a *Szabadulás* figurái átélnek, történelem, sorsfordulat, a pincébe összezárva szinte leképezik a magyar társadalmat, egykori élvezők és jelenlegi üldözöttek, nevüket kényszerűségből eltagadók és a tűnőfélben lévő világ egykori vesztesei: valamennyien történelmi személyiségekké válnak, ám csupán annyira, hogy reprezentánsai egy bomló társadalmi szerkezetnek, képviselői a történelmi vákuumnak, szemlélői annak, hogy szó szerint a fejük fölött vívják Magyarország, Európa, az egész világ sorsát eldöntő harcukat németek és oroszok, miközben maguk szemtanúi az áldozatok kiszolgáltatottságának. Erzsébet talán mindnél tudatosabban éli mindezt át, apja néma magatartásban kifejeződő ellenállásától a hamis papírral való bujkálásig, a haláltáborból menekült nő visszafogott információjától az orosz katonával való megismerkedésig, majd hangos szó nélküli beszélgetésüktől a „szibériai" erőszakáig, onnan a szeme elé táruló látványig. „Előveszi a kölnivizes zsebkendőt, s gondosan aprólékosan tisztogatni kezdi a halott szeme körül a vérfoltokat".

Mégis, nagyot tévednénk, ha Márai Sándornak a „Leányfalu 1945. július–szeptember." datálással ellátott, posztumusz megjelentetett regényét be akarnók iktatni az 1945 után napvilágot látott ostromnaplók, szépírói följegyzések, történelmi számadásként számon tartott írások, például Kassák Lajosé, Déry Tiboré vagy éppen Darvas Józsefé mellé. S ennek nemcsak az az oka, hogy Márai Sándor „személyesen" kimarad a történésekből, idevonatkozó véleményét, „krónikáját" elsősorban 1943–44-es, majd 1945-ös naplói őrzik.[2] Azt nem állítom, hogy nincsen semmiféle átjárás a regény meg a naplók

között, jóllehet a megfeleltetés talán kevesebb, mint amire számítani lehetne. És talán nem azért, mert Márai inkább elbeszélések alapján „rekonstruálta" Budapest „végnapjait", hiszen ő maga Leányfalun élt át bizonyos tekintetben hasonlókat, mint a regény szereplői. Az sem téveszthet meg, hogy a *Szabadulás*t nem adta ki, sem otthon (ki tudja, kiadták volna-e azt a művet, amelyben egy orosz katona – bármily költői eszközökkel történt is a leírás – megerőszakol egy fiatal nőt, aki egy – névvel meg nem nevezett – történelmi személyiség álnéven élő leánya), sem az emigrációban, amikor is a cenzurális akadályok elmúlni látszottak, s nem kellett tekintettel lennie különféle, nem esztétikai természetű érzékenységekre.[3] Márai regényt írt, valójában az 1940-es esztendőkben kialakított regényszerkesztési módszerét folytatva, szűk térbe, csekély időbe szorítva, a külső eseményeket vissza/előretekintéssel szinte csak jelezve, hogy körüljárhassa a regénycímmel jelzett tematikát(?), személyiségértelmezést(?), történelem és ember viszonylehetőségeit(?). A cím annyit ígér, hogy nem történik határozott állásfoglalás a talán legfontosabb kérdésben; hogy minek volt részese Erzsébet és a pincényi emberközösség, jórészt tudható, elbeszélhető, a történések „lineárisan haladó" történetté formál*hat*ók. Az sem marad homályban, hogy a korábbi eseményekből szinte megjósolható volt az a helyzet, amelynek mindenki kényszerű szereplője. Sőt, a felelősség kérdése sem kerülhető meg: a bujkáló zsidó elhurcolásakor hallgató emberek mintegy „szimbolikusan" ismétlik meg a „társadalom" korábbi hallgatását, a cselekvéslehetőségektől megfosztottan (?) elhitetik magukkal ártatlanságukat. Egyszóval akár „irányregény"-nek is olvasható lenne a *Szabadulás,* amely hasonlóan a pincei tömegszállástól, a mosdatlanságtól, az ostromtól, a garázdálkodó nyilasoktól, az országot megszálló, pusztító németektől szenvedőkhöz, Erzsébettel is a szabadulást élteti át. A női főszereplő a regény végén elindul befalazottan elrejtett apját megkeresni (hogy egy *szombatos,* egy székely, tehát egy „kívülálló" rejtette el, s hogy a leány másodpercek alatt is szót tudott érteni a kevés beszédű székellyel, a regénynek fontos „üzenetes" jelenetei közé tartozik); ám erősen kétséges: választ kap-e bárkitől is a benne feltoluló kérdésekre. „Én mikor leszek szabad? – gondolja Erzsébet, és nem tud tovább menni. Mi is lehet az, a szabadság?... A ködbe néz, a füstbe, a tűzbe." Mindegyik jelképes lehetne, az elrejtettséget, a megközelíthetetlenséget, a veszélyt, az átláthatatlanságot jelölhetné. Miközben néhány utcával arrébb folyik még az ostrom, a jelen „tárgyi" hitelességét támasztják alá a helyszínt érzékeltető szavak, az sem mellékes tényező, hogy Erzsébet nemcsak vagy nem elsősorban az ostromot, a harcokat, a szabadulást hozó „jeleket" látja. Hiszen már a következő másodpercben az emberi testre kénytelen nézni, „amely lába előtt hever, s akadályozza, hogy odébbjusson. A nappal szürke és a tűz vörös fényében megismeri az oroszt." Hogy mi a szabadság, arra a végképp hallgató emberi test felel, Erzsébet nem hatolhat át egykönnyen sem a nappalon, sem a tűzön. Nem mesék allegorikus figurája, aki próbatételek elé van állítva, hogy kiállva a próbát, eljusson eleve kijelölt, vágyott, tudott, remélt céljához. Hiszen a kettős kérdés tétovaságában szinte ott rejtőzik (talán nem az, hogy nincsen, nem is lehet cél) a megválaszolhatatlanság; nem lehetetlen, hogy úgy és akkor tétetik föl a kérdés, amikor még(?), már(?) sehonnan sem érkezhet felelet. Amit Erzsébet a pincében „megél", jórészben az agonizáló világ csődje, a jövendő világ ambiguitása; amit a jelenben tapasztal: köd, füst, tűz, illetőleg a halál, amelyhez (Márai szívesen használt szavát kölcsönkérve) „köze van", véres zsebkendőjét csavarva úgy véli, „mintha minden rendjén lenne". A többszörös elbizonytalanodás/elbizonytalanítás (mintha + feltételes mód) legföljebb arról árulkodik, hogy Erzsébet „mintha" átérezné léte–élete sorsszerűségét,

korántsem rendkívüliségét. S miként a pincében jellegzetes magatartásformákra döbbenhet rá, akként a vele történtek is részei egy aligha megírandó történelemnek, amely kiszámíthatatlanul halad a maga útján. Bár ez az út meglepetésekkel ugyan nem, de váratlan fordulatokkal tarkított, azok az események, amelyeket Erzsébet számára tartogat, nem viszik közelebb céljaihoz. Igazi célját apja föllelésében határozhatná meg, lépései mégsem irányítják közvetlenül a nem oly messzi ház felé. A regényből aztán nem tetszik ki: rábukkan-e Erzsébet apjára, az emigrált Tibor visszatér-e majd hozzá, hozzájuk. Erzsébet útján egy orosz lovaskatonával találkozik, „ferde szeme az utca mélységébe figyel, aztán – közömbös és hideg pillantással ahogyan csak az tud nézni, aki nagyon messziről, nemcsak a tér, hanem az idő és az élet távolságából érkezik – lenéz a magasból Erzsébetre és a halottra." A szabadulás nem lehet teljes: az első találkozás egy orosz katonával *lenn* történt, a pincében, az alsó szférában, az újabb immár *fenn*; az alsó szférába leszállás Erzsébet és a szibériai közös tapasztalatává válik, míg a felső szférában „szét"-rétegződnek e tapasztalatok. A lovas nem egyszerűen felülről néz rá, hanem „összelátja" a halott katonával. A szibériai pincébe nyitásakor Erzsébetben hajdani reflexek kezdenek el működni, még Tiborral együtt olvasta az *Anyégin*t,[4] egykori életének olvasmánytanúit hívja elő, a *Háború és béké*t meg Csehovot, átvillan rajta, amit huszonöt éve beszéltek a bolsevistákról. A benyitó katona „nagyon messziről" jött. „A távolság érzik rajta, mint ahogy a vándoron meglátszik az út pora." Az újabb ismerkedés végképpen ráébreszti, hogy valóban minden másképpen lesz ezután. Immár nem a földrajzi távolság hangsúlyozódik, ettől a távolságtól Erzsébet nem félt jobban – tudjuk meg –, „mint hogy ilyen helyzetben mindenki szurkolna kissé". Önmagát vigasztalva gondolja tovább: „Ez a félelemérzés mellékes, természetes, leküzdhető..." A következő mondat már előrevetíti (nem a történendőket, hanem) a fölteendő kérdések tétovaságát: „De nem örül. S ez megdöbbenti". Megint a címre utalnék, amely alig titkolt vita a „felszabadulás"-ként értelmezett helyzetértékeléssel;[5] nem kevésbé vita azzal a korán hangsúlyozott ideológiai jelszóval, miszerint a Szovjetunió Magyarország felszabadításáért harcolt, ennek következtében a szabadságot hozta el. Anélkül, hogy az 1945. esztendő második felében még csak igen kevés tényanyagot ismerő és inkább a személyes élményeket és elfogultságokat, leírásokat közreadó beszámolókra reagálna a *Szabadulás*, Erzsébet sorsában a regény jelzi, ő is, a pincelakók is miféle érzések között várják, remélik a szabadulást, s amikor eljön a pillanat, nem rendelkeznek kész válaszokkal a fölteendő kérdésekre. Nincsenek megnyugtató válaszai Márai naplóinak sem, jóllehet ott határozottabban nyilatkozik meg, az egyes esetek kommentárjaiból körvonalazódik a „szabadulás" fény- és árnyoldala. A naplójegyzetek valóban megtörtént események megszerkesztett krónikáját adják, valamint szerzőjének történelmi tapasztalatát. Az 1943–44-es és az 1945-ös naplóknak egyik fontos jellegzetessége, hogy Márai mindazt, amit maga átélt, képes történeti távlatba helyezni, szinte a (krízisfilozófusokra támaszkodva) történet bölcseleti perspektívából szemlélni. A (nevezzük az egyszerűség kedvéért így) a polgári kultúra, az európai művelődés „alkonyá"-ról emlékezik meg, a maga számára nemigen lát vállalható helyet az eljövendő új világban (ugyanakkor a „régi" szétesését messze nem rokonszenvvel kommentálja). A *Szabadulás*ban Márai kísérletet tesz arra, hogy a naplókban foglaltakat önmagától eltávolítsa, történelembölcseletét szinte fogalomértelmezésbe rejtve, a szabadság-szabadulás problémakört a félelemtől a szorongásig feszítve, regényformában világítsa át azt, amit az 1940-es évek jobban és kevésbé jól sikerült regényei (az 1946-ban megjelentetett *A nővér*rel bezárólag) körüljártak: szabadság és személyiség, ha úgy tetszik:

polgári világ és (1945-ös) „szabadulás" viszonylehetőségeit. Erzsébet maga jegyzi meg, hogy polgári világban élt, tudós apja annak a *tartás*nak (Haltung), mintegy Thomas Mann elgondolása szerint, megszemélyesedése, amely ellenállt a kordivatnak, a koreszméknek, beszédesen emelte a csillagokra tekintetét, és kimondatlanul az erkölcsi törvényt őrizte – a maga módján. Erzsébet kérdése: „Én mikor leszek szabad?" elsősorban jelenére vonatkoztatható. Hangtalan beszédéből tudjuk: mennyire várta a szabadulást, s amikor eljött, láttuk, nem örült. Pedig nagyon messziről érkezett, egy ismeretlen világból, amelyről nagyon sok rosszat hallott, és amelyről a „béna férfi" információi sem nyugtathatták meg teljesen. „Az oroszok nem hoznak mást – mondja a béna férfi –, csak azt, amit hozhatnak, ami lényükből, nevelésükből, felfogásukból, hatalmi céljaikból, társadalmi elképzeléseikből következik". (A hatalmi célok jelölése elég lett volna ahhoz, hogy ez a mű fennakadjon az 1946-os cenzúrán.) S bár Erzsébet tiltakozik a béna férfi szavai ellen, méghozzá a szeretet nevében, a férfi szavai kijózanítják. Az alábbi idézet mintegy Márai „ön"-idézete, a sértettség-sértődés ügyében önmagával folytatott vitája, amelynek a regényben nem lesz folytatása; annál inkább jóval később:

„Csak egyféle szabadulás van – mondja gőgösen, hidegen és fellebbezhetetlenül. (...)

Ha valaki elég erős, hogy megismerje igazi természetében a valóságot (...), az ilyen erős ember már közel jár a felszabaduláshoz. S elviseli, sértődés nélkül, mert valóság. S amennyire ez ember számára lehetséges, hamis vágyak nélkül él. Ez minden, amit tehetünk."[6]

Hogy a férfi gőgösen, hidegen és fellebbezhetetlenül „mondja", amit mond, lehet Erzsébet benyomása, ám összefügghet a történelembe kényszerített, ám onnan kívül maradni szándékozó értelmiségi önvédelmi gesztusaival. Hiszen Márai szkepticizmusának és sztoicizmusának forrásaiból merít, mindenekelőtt kedves Marcus Aureliusától és talán még kedvesebb franciájától, Montaigne-től, ilymódon a szembenállás és az ellenállás célszerűségét körvonalazza.[7] Erzsébet és a szibériai jelenetének néma, meghúzódó tanúja marad, mintha kívül lenne a történteken, mi mást tehetne e csapdahelyzetben az erősen korlátolt mozgású szellemi férfiú, magatartását mégsem kívülállásként értelmezi az első indulatában őt gyávasággal vádoló Erzsébet. A béna férfit Erzsébet és a szibériai katona kettőse kimozdította sztoicizmusából, szinte szembesítette előző szavaival, és tehetetlenségében olyannak tetszik, „mint aki szégyell és rejteget valamit... S Erzsébet most megérti, hogy ez az ember nem azt szégyelli, ami történt, nem is tulajdon nyomorúságát, hanem valami mást, valami mást..." Erzsébet a sztoicizmust visszautasította, szeretethite érvnek gyönge volt, a béna férfi szégyene azonban hozzá szól: „Szégyell valamit, azért födi el az arcát (...) Szégyelli, hogy ember."

Mindezek előzmények a kérdésekhez. De ahhoz is, hogy az utcán lovagló oroszról immár azt is tudja, hogy „az idő és az élet távolságából érkezik." A lovas az utca ködében fog eltűnni. A sejthető távoli térből érkező egy másik, Erzsébet számára (is) különös, szokatlan idő meg élet küldötte. A szabadulásnak – láttuk – nem volt képes örülni. A ráismerés megdöbbenti, mivel önmagától várt mást; a lenti találkozás annyiban nem hozott „fordulat"-ot, hogy Erzsébet szinte elébe ment annak, ami történt, jóllehet tudatosan nem számíthatta ki gesztusait, szavait a katona nem érthette, egyébként is hamisan csengtek. A fenti találkozás (először a halottal, majd a lovassal) a félelemérzést szünteti meg, a háború kérlelhetetlen bizonyossága és a lovaskatona pillantásának határozottsága ébreszti rá valójában Erzsébetet a „való"-ra. Ez az egy tekintet figyelmezteti, ez már nem azé, akihez köze volt, vagy akihez (bármikor) köze lehet.

Hogy a lovas a halott katonával nézi egybe Erzsébetet (vö. följebb), az ő ismeretét rétegzi tovább; a szabadulást hozók nemcsak egy más (földrajzi) tér, hanem egy másik időszemlélet és még inkább egy másik élet(felfogás) küldöttei. Erzsébetet kérdései nem hagyják nyugodni. Újra mondja, mintha csak kijelentené, mástól nem kérdezheti, önmagának, „hangosan" beszél: „Úgy látszik, szabad vagyok". Hiszen a lovaskatona eltűnt „az utca ködében"; amikor az előbb kijött a pincéből, sem a házbizalmi, sem a házbizalmival érkező két orosz nem tartóztatja, sőt: „A biztonság, mellyel lépdel, a közöny, ahogyan nem néz egyikükre sem, kényszeríti az oroszokat, hogy félreálljanak útjából: mintha valamilyen tisztelgő kettős őrség között haladna, úgy lép át a pinceajtó küszöbén". Hangos kijelentése inkább kétségeit érzékelteti, mint a szabadulás szabadságként való értelmezését. „De senki nem felel." – emígy a folytatás. Mert nem tud, nem lehet, nem akar, nem képes felelni? „Tanácstalanul áll még egy ideig." Pedig apját keresné föl, hogy megbizonyosodjék, túlélte a nehéz heteket. A tanácstalanság oka a válasz elmaradása. Hogy más nem felelt, a helyzetnek tulajdonítható. De a pince meg az utca között megtett néhány lépés, majd az utca néhány tanulsága („Megismeri a postafőtanácsost, aki egy fehérköpenyes orosz mellett szalad, s elfulladt hangon, rekedten, lelkesen kiáltja: – *Tovaris,* erre, mindig csak utánam, *tovaris!...*": Márai aláhúzásai roppant iróniát jeleznek), illetőleg az utcán az élet meg a halál konfrontálódása mintha beavatnák az immár saját nevével élhető Erzsébetet az új lét rendjébe; csakhogy előbb kérdéseire igényli a választ. Ha korábban más papírjaival, nevefosztottan, „rangrejtve", alakoskodva kényszerült létezni, egyben ez az időszak beláttatta, hogy nem folytatódhat ott az élet, ahol abbamaradt. A minden másképpen *lesz* sejtése szinte szervezi a regényt, oly sokféle változatban, szituációban bukik elő, ám a nyitott befejezés ebben sem igazít el, mégcsak célzás formájában sem derengtet semmit. Hacsak a régi rezsim exponenseinek lassú színeváltozása nem előlegezi a másképp-lét körvonalait, ám a postatiszt gyors alkalmazkodása nem ígér biztató kibontakozást: hiszen a „pálfordulás" sem az egyén (fel)szabadulását nem eredményezheti, sem nem hozhatja meg azt a szükséges fordulatot, amelyet Erzsébet olyannyira vár, amelyben reménykedik.[8]

A *Szabadulás*nak a terjedelemhez képest hosszú fölvezetése valójában az eseménytelen történet *elő*története, részint annak igazolódása, hogy a Történetből való kimaradás igyekezete miként válik tartássá, részint annak sugalmazása, hogy a fő cselekmény a várakozásé lesz, a kényszerű passzivitásé, az egymásra toluló apró események elszenvedéséé, amelyekből viszont nemigen lehet következtetni: igazi személyiségtörténetté válik-e Erzsébet jövője, vagy sem. Ugyanis a személyiségtörténet a múltban több oldalról vált fenyegetetté, mindenekelőtt a külső, az európai politikában veszedelmes szerephez jutott erőkkel szemben marad csupán az őrzés, a beszédes csönd, a néma tagadás, ami meghatározott történelmi körülmények között ugyan hősiességként értelmezhető, sőt: értelmezendő, lényegében egy körülhatároltság tudatosulása, a szűkre szabott lehetőségeken belül történő állásfoglalás. S ha Erzsébet apjának, a neves, nemzetközi hírű tudósnak pusztán ennyire telik, mivel többre nem telhet, s a menekülés, az álcázás, az elrejtőzés az egyetlen cél- és ésszerű magatartás, mit tehetne a neve révén veszélyeztetett végzős egyetemista leány, aki eddig a humánum védte bensőségességbe burkolózva csupán közvetett ismereteket szerezhetett az űzöttségről, az individuumra leselkedő veszélyekről. Ilyképpen helytállása, nevén keresztül egy hagyománynak, egy elvnek mentése inkább a „harcok kényszerült"-jének (Ady Endre) gesztusait, cselekvéseit jelzi, mint a vállalható személyiségbe növekedés különféleképpen értékelhető tényezőit. Erzsébet személyisége nézetek kereszttüzébe került, az emigráló Tibor és itt-

hon maradó apja magatartáslehetőségei a személyiségőrzés alternatívái, mint ahogy a pincében – bármily felületesen – megismert személyek az alkalmazkodás, a rejtőzés, az áldozat szinte allegorikus figuráiként tetszenek előtte, a tapasztalatok semmiképpen sem rajzolnak ki/elő követhető-követendő mintát. Mint ahogy a bizonyára gyökeresen megváltozó körülmények között is újragondolandó lesz mind Tibornak, mind apjának (jövőt előlegező?) válaszajánlata (nagy kérdés!) a történelmi kihívásokra. A lovas katona az élet irdatlan messziségéből jön, és erre az irdatlan messziségre rádöbbenve tétetnek majd föl a kérdések, egészen közvetlen Erzsébet saját szabadságára vonatkoztatva, ezzel szoros összefüggésben, ám kissé távolabbra gondolva, a személyiség újraépíthetőségével kapcsolatban. Mivel a régi világ megsemmisülése – erről a *Szabadulás* mellett igen plasztikusan az említett naplók szólnak – totálisnak mondható, a jóval korábbra diagnosztizált válság sem részleges volt, hanem egyszerre, egymásba hatóan politikai, gazdasági, morális, művészeti és a személyiség lényegét érintő. Márai tájékozódása a pszichoanalízis felé nem annak elfogadását célozta meg, hanem a ma fölvethető, individuumra alkalmazható válságtünetek analízisét, amelyek regényeiben a polgár természet- és jellemrajzában tematizálódnak.[9] A *Válság Budán* című regénytől kezdve *Az igazi* kettős monológjáig még nem a világháborús határhelyzet állítja választ elé a Márai-művek aktánsait, pusztán a spengleri látomás időszerűvé válásában kérdőjeleződnek meg a valóban polgári szerepek, a kultúrateremtés, -őrzés, a civilizációba dermedés és ezzel összefüggésben a személyiségteremtés-teremtődés körében. Hiszen a külső körülmények nem teszik lehetővé a szuverén személyiség teremtődését, legföljebb az utóvédharcokat a személyiség őrzésére. Márai a nemzetnevelési röpirat „utópiájá"-ban[10] töpreng el a szuverenitását őrző Magyarország lehetőségein, elutasítva a totalitárius államok és az elgépiesedett(elgépiesedő) civilizációk ajánlatait. A személyes szabadságnak (és polgárjogoknak), másképpen szólva: a polgári élet élhetőségének jövője a többirányú fenyegetettséggel szemben fogalmazódhatna meg, amennyiben ezt a fogalmazódást bármi, nyelv, társadalom, Európa-eszme, szubjektum-pozíció hitelesítené: csakhogy (egyelőre?) nem mutatkozik erő, szándék, lehetőség, amely valóban képes lenne hitelesíteni, amely maga „hiteles"-nek bizonyulhatna.

A nemzetnevelési röpirat prognózisa éppen azért utópikus, a helyzetértelmezés pedig a kortársak számottevő része számára azért tűnt naivnak, nem „szakmai"-nak, mivel olyan aspektusból tekinti át a múltat, a jelent, és jelöli meg a teendőket, amely annak a polgári magatartásnak következetes érvényesítéséből fakad, amely az 1940-es esztendőkben a szélsőségesek támadásainak volt kitéve, és amelynek realizálására (vagy elvrendszerének „akceptálására") már csak azért sem igen számíthatott Márai, mivel a puszta tolerálás sem volt akkortájt probléma-mentes, még a valóban „használható" és/vagy továbbgondolható elemek alkalmazására sem nyílt esély. A nemzetnevelési röpirat *A kassai polgárok, Az igazi,* illetőleg a *Kassai őrjárat* meg a *Sirály,* valamint az 1943–44-es *Napló* kontextusában (is) olvasható, innen oda- és onnan idefordítható, korántsem csupán azért, mert egy írói pálya fél évtizedes történéseinek szövegei értelmezik egymást. Éppen a *Szabadulás* igazolja vissza Márai gondolkodásának következetességét, meg azt, hogy miféle történetbölcseleti, „állampolitikai", szubjektumelméleti pozíciók jelentkeznek különféle műfajokban, ennek következtében más-más tónusban, más-más részletekre vetve a hangsúlyt. A *Szabadulás* tematikailag a naplóhoz kapcsolódik, a benne megnyilatkozó írásmódot tekintve a szépirodalmi alkotásokhoz, a történetbölcseleti vonatkozásokat pedig a *Kassai őrjárat*hoz lehetne szorosabban kötni. Korántsem abból az okból kifolyólag, hogy a *Szabadulás* összegző mű lenne, „szám-

adás"-jellege ellenére nem az; inkább azért, mert közvetlenül reagál arra a határhelyzetre, amelyet korábban szerzőnk már körvonalazott, különféle műfajokban tematizált (így például a maradás-elvándorlás, a szabadság-megalkuvás gondolatkörében); valamint az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a párhuzamosan vezetett napló meg a regény között (ismételten) viszonylag kevés a közvetlen megfelelés, márcsak az időbeli eltolódás miatt is. Így a cotextusok ugyan feltétlenül hivatkoznak egymásra, ám olvasataikat el is távolítják egymástól. Anélkül, hogy értékelni kívánnám a *Szabadulás*t, annyit kockáztatnék meg ezen a helyen (kissé elkanyarodva a gondolatmenettől): a különleges szituációt szemlélő elbeszélőnek kiléte több megfontolásra kínál lehetőséget: helyzettudata többszörös áttétellel egyezik csak meg a szerzőével, a leginkább a szabadulás értelmezésében mutatkozó bizonytalanság rokonítja a Márai-naplók meg a *Föld, föld!...* „önéletrajziság"-ával,[11] ugyanakkor az elbeszélői pozíció többrétegűsége a *regényesség*et állítja az előtérbe, a fikcionáltságnak afféle változatát, amely a részletek „hitelességét" képes társítani a jelképiséghez, más szóval: a mikrovilágon keresztül engedi átderengeni a makrovilágot, további lehetőségként: a krónikaszerűségben rejlő ambivalenciát tematizálja. Ezt úgy értem, hogy a történések egymásutánjából nem olvasható ki egyértelműen a történések jelentése, a címnél maradva: természetesen az sem, hogy ki mikor szabad, miben különbözik a szabadulás a fel/megszabadulástól... Márainak naplói, a naplókból összeállított, tovább-fikcionált önéletrajza, az 1947-es *Európa elrablása* (amelybe naplórészletek *is* kerültek) az önéletrajzi hitelességet hívják elő, így erre a hitelességre építve sugallják a történéseknek Történetbe fordulását. A *Szabadulás* ugyan hasonlóképpen személyes *és* korkép (részint körkép), ám a személyesség rejtettsége, több közvetítő iktatása a feltételezhető szerző és a beleértett olvasó közé az elbeszélésekből fakadó bizonytalanságérzést növeli, talán (lehet, hogy ez túlzás) a kiegyenlítetlenséget fokozza, a tudatosság és a naivitás között létező női főszereplő belső beszédének időnkénti szólamszerűségét. S bár messze nem oly mértékben, mint a „Judit-regények" tézisszerűsége[12], az előtörténet túlzott megalapozottsága, a körülmények és a háttérismeretek némi aránytalansága az életmű egykorú darabjainak fáradtabb ismétléseként hathat: a *Szabadulás* helyenként a naplófeljegyzések meg az önéletrajz „regényesített" változatának tűnik.

Mindez azonban (most már visszatérve Erzsébet kérdéseihez) egyáltalán nem teszi sem korszerűtlenné, sem fölöslegessé a(z igazi?) szabadság és/vagy a személyiségteremtődés problémáinak regényi megfogalmazódását. S ami Márainak másutt is (viszonylag kevesebbet méltatott) vonására hívja föl a figyelmet: regényeinek motívumstruktúrájában érzékelteti álláspontját azokban a kérdésekben, amelyekre az olvasótól is várja a ráismerést, a legjobb művekben az „össze"-szerkesztést, azt nevezetesen, hogy a számára kimondhatatlant az olvasó legalább önmagának fogalmazza meg. Talán nem egészen helyénvaló a művek „nyitottság"-áról szólni, hiszen a látszólagos befejezetlenség egyben az írói kompetencia behatároltságára engedhet következtetni. Esetleg olymódon, hogy a szerző íróként „abbahagyja" regényét, pontot tesz a szerinte utolsó mondat után. De az elbeszélő tisztában van azzal, hogy mint minden elbeszélés, ez is csak töredékes lehet, a történések eleve az eseményeknek csak meghatározott csoportjával lehetnek azonosak, ami azt is jelentheti, hogy megjeleníthetőségük, elbeszélhetőségük kétséges kalandokra tereli az elbeszélőt. Ilymódon gyakorlati okokból ugyan valahol elkezdődik, valahol befejeződik a történet, s a „technikai" kezdet és a „technikai" befejezés között is folyik az elbeszélés, valójában az igazi kezdet és az igazi vég mintha megjelölhetetlen lenne, s a kétféle megjelölhetetlenség között ide-odakanyarog a Tör-

ténet, annak néven neveződése sem kétséget kizáróan fordítható le a hétköznapi „értés" tapasztalataira.

Nem kívánom a *Szabadulás*t a modernségek után következő elbeszéléselmélet „paradigmatikus" darabjává avatni, csupán annyit szeretnék állítani, hogy az „én mikor leszek szabad" kérdése valamikor a századfordulós modernségben kapott nyelvi alakot (a nyelvi uralhatatlanság tudatosulásával és a nietzschei személyiségkritika, a principium individuationis széttörése szépirodalmi földolgozásával egyidőben), és a változott (történelmi) körülmények között sem vesztette el időszerűségét, mivel immár nem a művészlét létrehozhatóságának dichotómiái között bolyong az alkotó, hanem az egyetemessé váló létrontódás-létfeledtség tételei föl az egzisztenciára vonatkozó kérdéseket. Márainál a személyiség értelmezésébe belejátszanak részint a századfordulós modernség olvasmányaiból, elsősorban a bécsi századfordulónak (a szó legtágabb értelmében vett) irodalmából leszűrt nyelv- és személyiségelméleti vonatkozások, ilyen értelemben a Rudolf Kassner bölcseletére reagáló Rilke korai és késői „élménye" maradt, részint a krizeológia oly „klasszikusainak", mint Oswald Spenglernek és Ortega y Gassetnek kultúrafelfogása, amely Márai esetében egyként megnyilatkozik a hiteles és a nem hiteles beszéd megkülönböztetésében (a hiteles beszédet mintegy hiányként megélve), részint a civilizáció személytelenítő-manipuláló erejének leleplezésében, ezzel kapcsolatban a totalitás-igénynek elutasításában. Az „én mikor leszek szabad?" kérdésében, a regényben kimondva ott búvik a szabadság meghatározatlansága; pontosabban szólva: a regényszereplő élete folyamán még nem találkozott a szabadságnak viszonylag pontosan körülírt megfogalmazásával, azaz sem tanulmányai, sem léttapasztalatai nem teszik számára lehetővé önnön léte esélyeinek a szabadsággal történő szembesítését.

Minthogy Erzsébetnek önmaga (és bizonnyal nemcsak önmaga) számára a legfontosabb kérdés egzisztenciális jellegű, talán érdemes figyelmet fordítani arra, hogy Erzsébet az egyetemen *élettan*t tanul. Tanára „arra nevelte, hogy csak a valóságnak higgyen, annak, amit tapintani, érzékelni, s a kísérlet módszereivel rögzíteni tud." Ha tudománytörténetben gondolkodnánk, azonnal a pozitivizmust vágnánk rá feleletül. A leírás így folytatódik: „Erzsébet tudja, hogy az emberi szervezetben az idegingerület terjedési sebessége másodpercenként százhuszonhat méter, s még sok ilyen bizonyos, ezerszer és ezerszer lemért, ellenőrzött igazságot ismer..." Miután ily minuciózus pontossággal kapunk információkat Erzsébet „tudás"-ának természete felől, egyáltalában a megtanulhatónak szerepéről Erzsébet életében, hirtelen mindennek ellentéte, a kiszámíthatatlan, a „tudománytalan" robban be gondolkodásába. Utólag tisztázódik számára, hogy akadnak megválaszolhatatlan „kérdések"; a személyiséget nem az iskolában elsajátítható határozza meg, a természettudományos „bizonyosságokra" épített ismeretek egy bizonyos határon túl nem funkcionálnak, a gyakorlatban nem működnek, jóllehet sokszorosan igazolta őket a megannyi kísérlet, elmélet. A pillanat tört része alatt játszódik le Erzsébet gondolataiban a váltás, a kétségbeejtő helyzetből van menekvés, a valaha hallott, látott alak a „szombatos" képzeletében testet ölt. Miközben e gondolkodási folyamat önmaga számára sem magyarázható. A „pozitivista" tudomány csődje egyben az ok–okozati kapcsolatoktól mentes ráérzés(?), ötlet(?), emlékezés(?) révén szerveződő, „tudománytalan" cselekvést segít aktivizálni. Miközben a személyiségről alkotott önkép módosul, hiszen az utólagos történetszövés nem lel racionális indokot a mentő gondolat létrejöttére. A magabízó tudás korlátozottsága tudatosodik, a negatív tudás (Erzsébet kezdi tudni, mit nem tud, mit nem lehet tudni) elindítja a regény

utolsó előtti lapján föltett kérdései felé, az éppen lehetséges kérdések közül a leglényegesebbek irányába; és ez a folyamat akár beavatásként is volna értelmezhető, ha a folyamat valóban véget érne. De előbb álljon a processzus első állomását jelző, terjedelmesebb idézet:

„S akármit tanul is a műhelyben az emberi szervezetről, az élet titkairól, az anyagcsere föltételeiről, hasztalan tudja eszével és idegeivel azt, amire tanították – tudja, hogy az élet titkait megfejteni nincs módunk, s minden, amit tudhatunk az életről, ennyi csak: élet ott van, ahol anyagcsere van –, ez a tudás soha nem felel a kérdésre, ki üzent, hogyan üzent, miféle erők mozgósították másodpercenként százhuszonhat méteres sebességgel Erzsébet szervezetében, eszméletében, idegrendszerében a szombatos képzetét?"

Jelentéktelen epizódnak tetszik az „államvasúti felügyelő", a hasnyálmirigyrákos férfi várható, „kiszámítható" halála. Erzsébet reakcióját azonban már a tudománya iránti bizalmatlanság vezérli. Az élettanból nem meríthet választ: „Szeretne megérteni valamit, mi az ember, s van-e célja mindennek, az emberi vállalkozásoknak, az erőfeszítésnek és szenvedésnek? Apa mit gondol erről? Mi köze mindennek a világhoz, a csillagokhoz? Nincs senki, akit megkérdezhetne."

Erzsébet kérdései nem sokkal utóbb konkretizálódnak. A pincelét „kihozza" az emberekből félelmeiket, rettegésüket, de színjátékra is készteti őket, igazi lényegüket elfedő stratégiákat kezd el működtetni. A nyüzsgést szemrevételezve mindenekelőtt hiányérzetéről tud számot adni, a helyzethez alkalmazza egy emberi „ideáltípus"-ról kialakult elképzelését. A látszatvilágon szeretne átnézni, megkísérel beljebb hatolni, keresi azt az embert, aki válaszolhatna neki, mivel egykori és jelenlegi környezetétől már nem várhat semmit. Az autoritásként elismert apa éppen oly távol él (ha még él), mint a csillagok, s a pince zsúfoltságába tömörített embercsoportok képtelenek az igazi beszédre, a nem autentikus beszéd a nyájaskodás, a leereszkedés, a bizalmaskodó közeledés ellenére (vagy éppen azért) újabb válaszfalat emel közéjük. „S Erzsébet most csaknem sajnálkozva érzi, hogy a pincében nincsen »úr« – ez az egyfajta ember hiányzik a seregletből. Vannak »úriemberek« s »méltóságosak« és »nagyságosak«, s mind bizonytalanok. (...) De »úr« ... hol az »úr«? Hol az ember, akinek rangja van? – gondolja Erzsébet?"

Ideje visszatérni a korábban megemlített jelenethez, a regényt záró találkozáshoz. A lovas katona megjelenése már a lassan formálódó új „korszak"-ra esik, amelyben minden lehet, de amelyről még semmi bizonyosat nem lehet tudni. S ha mindeddig a pillanatig az élettant búvárló Erzsébetnek csupán tétova kérdésekre telik, az általa szemlélt orosz „járőr"-t már képes elhelyezni. Pontosabban: fölismeri, honnan érkezett, azt azonban nem érzékeli, hová távozik (emlékeztetőül: „eltűnik a lovas az utca ködében"). Az időszámítás a pincei létben elveszítette körvonalait, Erzsébet tudatában az előbb meg a később az önmaga számára rekonstruált történt folyamán tagolódik, egyébként egymást magyarázó, egymásra reagáló mozzanatokként válik–válhat jelentésessé. A lovas katona új időszámítást hoz magával, hiszen a találkozás helye a *fent,* a feladat (a járőrözés) egyértelmű, ennek következtében magatartása nem okozhat meglepő fordulatot. Az, miként körbefigyel, miként lefelé néz, amiként „hanyagon fogja géppisztolyát", és „közömbösen üget", már egy új magatartásformát ismertet meg Erzsébettel, egészen mást, mint ahogy a szibériai betért a pincébe. Ezt jelzi, hogy a tér mellett az *élet* távolát is tudomásul kell vennie Erzsébetnek. Azét az életét, amelynek „titkai"-t kereste, értelme után nyomozott, meghatározni szerette volna az *élettan*ban,

és valamiképpen a szabadsággal vél(het)te egyenértékűnek. Feltételezésemet azzal támasztom alá, hogy a szabadságérzet látszata, valamint az idő és élet távolából érkezés a szövegben, azaz Erzsébet gondolataiban egymás mellé van rendelve, Erzsébet mintegy „fiziológiailag" reagálja le a két sejtés közötti idő-intervallumot („Mikor eltűnik a lovas az út ködében, Erzsébet fázni kezd"); s ezt az érzetet természetszerűleg indokolja, hogy tél van, de mögöttes jelentésként indokolhatja mindaz, amit ehhez a szóláshoz fűzhetünk. Az utolsó bekezdés minden szempontból megkísérli, hogy a befejezés látszatát keltse. A finálé szinte valamennyi eleme feltűnik, rövid mondatokban a történéseket atomjaira bontja, részletezi, ismétel, fölidéz, visszautal, de – mint már volt róla szó – lezáratlanul hagy.

Újabb kitérőként: a *Szabadulás* pontos idő-megjelöléssel indít, ezt egy kevésbé pontos hely-megjelölés követi, majd elénk lép egy még egyéniséggel, arccal, névvel nem rendelkező női szereplő („egy fiatal nő"), aki „elhatározta", hogy átmegy az utca másik oldalára „ahhoz a férfihoz, aki hatodmagával már harmadik hete szorong e rejtekhelyen". Talán nem nagyon erőszakolt ebben a kontextusban célozni arra, miszerint a *szorong* nemcsak térbeli jelentéssel rendelkezik, hanem tudatival is, bár a férfiról később megtudjuk, milyen méltósággal viseli sorsát. A jelenet fölvázolja a regény téridejét, amelyen belül marad az események sora. Erre olvasható rá a mű utolsó bekezdése, amely külsőlegesen hasonlít a kezdő mozzanatokra, csakhogy a szabadulás folyamatát látjuk, amely egyelőre még nem képes szabadsággá válni. Erzsébet idézett mondatára (megint emlékeztetőül: „Úgy látszik, szabad vagyok"), mint ahogy minden eddigi, idézett meg nem idézett mondatára, nem érkezik felelet. Hiszen nincsen kihez beszélnie. Akihez a történet folyamán valóban beszélhetne, a szibériaihoz, nem értheti, a béna férfi a magáét mondja, s ha nem beszélnek is el egymás mellett, az egymás értése illúziónak bizonyul. A mű elején úton van Erzsébet az apához, a regény végén úton van Erzsébet az apához. A regény elején határozott szándékkal teszi meg a távolságot, mivel a frontok világosan kirajzolódtak, az én meg az ők egyértelműen kerültek egymással szembe, a megcélzott cselekvés pontosan körülhatárolható. A mű végén történik meg az átlépés a bizonytalan-lehetségesbe; s ami az előbb értelmezhetőnek bizonyult, az ugyan nem zavarodott össze, ám egyelőre megválaszolatlan kérdésként teremt kevésssé értelmezhető viszonyokat:

„De senki nem felel. Tanácstalanul áll még egy ideig. Nagyon fázik. Megkerüli a halott oroszt, s bizonytalan léptekkel elindul a szemközti ház felé.."

Akár minden szóhoz, szegmenshez bőséges kommentár volna fűzhető. Szinte halmozva sorolódnak egymásután a tanácstalanság, a bizonytalanság szavai; Erzsébet mégcsak nem is tér be a szemközti házba, csak annak irányába indul, nem néhány percig áll, hanem egy ideig. Mint aki a készen kapott (?) „szabadsággal" nem tud mit kezdeni, hiszen csak úgy látszik, hogy szabad, nem bizonyosan az, nem érzi, nem tudja, nem tudatosodik. A halott orosz a bizonyosság, meg az, hogy a szemközti házhoz köze van. Meg még az, hogy a regény utolsó bekezdése akár a történések első bekezdéseként (is volna) olvasható, de az egész művet visszaemlékezésként gondoljuk el. Mindez azért védhető, mivel – erre történt már célzás – a történetet elbeszélő nemcsak Erzsébet gondolatait képes híven tolmácsolni, hanem az előre- és visszatekintéseket nem csekély megbízhatósággal közvetíti. Az összes esemény Erzsébet szemszögéből beszéltetik el, az ő elmélkedései, tudása az információk forrásai, és elsősorban vele, mellette, általa történik meg minden lényeges. A jelen és a múlt idő nem hasad szét, éppen ellenkezőleg egymásba ér, egy mondaton belül szinte azonos intenzitással élhető át:

„S elkövetkezett a nap, mikor Erzsébet úgy érezte, nem bírja tovább ideggel, furfanggal, ötlettel és leleménnyel ezt az iramot. Elkövetkezett az éjszaka, mikor Erzsébet hírt kapott, hogy ismerik az apa rejtekhelyét". (15.)

Alább a gondolatfutamok összegzéseképpen a visszatekintés aspektusából értékelődnek az eseménytöredékek, a fiziológiai emlék fölidéződésének pillanataiban: „mindig emlékezni fog az ideges remegésre, mely e hír hallatára átjárta testét". (uo.)

Feltételezett jövő és grammatikai jelen+jövő idő együttesében kérdőjeleződik meg az egyenesvonalú eseménymenet; elképzelés, realitás, reflexió keveredik, sem a körülmények, sem a körülmények értelmezése nem teszi lehetővé a tisztán látást:

„Az elkövetkező hetekben Erzsébetnek módja lesz elgondolkozni ezen; amíg beszakad a feje fölött, az átelleni óvóhely fölött a ház; a bombatámadások, gránátbelövések közepette módja és ideje lesz elgondolkozni, mi történik az átelleni ház egyik elfalazott pincefülkéjében..." (28.)

Másutt azonban szétválik az idő: történelmi fordulatra van kilátás. Talán az emlékezés, talán a feltételezés az oka, mindenesetre a „mintha" uralkodik a szövegen meg a szövegben:

„Tegnap, tegnapelőtt, egy hét előtt még úgy hullottak a bombák és a gránátok, mintha egy óriás ötletszerűen szórakoznék ezzel a borzalmas időtöltéssel. De most másképpen hangzik ez a gépi zaj: mintha egy nagy gép végre, kezdeti akadozások után, minden szükséges lendülettel működni kezdene". (30.)

Az időszámítás összezavarodottságára utal, hogy első megközelítésben aligha tetszik ki, mihez képest múlik-telik az idő, a régebbihez vagy a jelenlegihez viszonyítva jelződik: „A valóság, hogy Erzsébet, ha Tiborra gondol, még ma is, esztendő múlva, különös bizalmat érez testében..." (32.)

A jelen és a múlt a pincei időszámításban egymásra másolódik. De nem annyira, hogy a *látvány* meg a közvetlenül érzékelhető hangélmény ne differenciálna. Az idő tagolódása alá van vetve az érzéki benyomásoknak, és ez szintén a zavarodottság jele lehet, hiszen az idő naptári kiegyensúlyozottsága szétbomlik, és a zűrzavarhoz igazodik. Még a látszólag azonosról is kitetszik, hogy lényegi különbözőség: „Másféle látvány ez most, mint amilyent Erzsébet az elmúlt esztendőben szemlélt és megismert az óvóhelyeken". (35.) A „helyzet" tehát megváltozik, és ez mindenekelőtt az idő „megvetemedésében" érzékelhető: „Nem volt már külön nappal és az éjszaka, a dél és a reggel: mindez volt még, de nem úgy, mint két nap előtt, mikor a bombák között a föld szintén jártak és vártak és várták azt, ami végre itt volt, amit most már szagolni és tapintani lehetett". (42.) Innen tekintve az idő elveszti korábbi jelentőségét (nemcsak azáltal, hogy – mint volt az előbb róla szó – érzéki benyomássá szűkül), a visszatekintés rendező logikája szerint merülhet föl egyszerre több hét eseménytörténete:

„Az a görcsös, rögeszmeszerű lopási kényszer, mely néhány hét múlva elhatalmasodott az ostromlott város lakóinak idegzetében és eszméletében, most még csak óvatos jelekkel mutatkozott." (Uo.)

S miközben az idő észrevétlenül múlik, eseménytöredékek halmozódnak egymásra, a „később" lassan-lassan jelenné válik, az időbeli előre- és visszautalások egy bizonyos ponton összeérnek, hogy az időközöket részint áthidalják, részint az események mozaikjait összeillesszék, mégha ez az összeilleszthetőség nemigen áll össze szervezett egységgé: „...mert a pincében már lopnak, még nem olyan általánosan és feltétlenül, mint néhány hét múltán, az általános felbomlás idejében; inkább csak szórványo-

san, ötlet- és alkalomszerűen. De lopnak. Jogrend nincs többé, s a társadalmi összefüggések is különösen meglazultak." (54.)

A következő terjedelmesebb idézet a sorsdöntő pillanatban döntéshelyzetbe kényszerült Erzsébet gondolatáramába kapcsol. A menni vagy nem menni nem először fölvetődő kérdése igényelne megnyugtató feleletet. Az első távozó Tibor, aki elhagyta az országot, Erzsébet nem tartott vele, mivel dolga volt szülőföldjén; most a „rendkívüli helyzet" késztetné arra, hogy engedelmeskedjék az egyik pincéből a másikba indító parancs felszólításának. Ezúttal messze nem oly világos a „képlet", mint volt ennekelőtte, mivel a külső erők parancsa mellett a belső késztetés is hangot kap. A külső és belső késztetés között azonban a *déja vu* érzése látszik erőt venni a női főszereplőn, aki anélkül, hogy „analizálná" a szituációt, az ismétlődés zavaró folyamatát tudatosítja magában; a felejtett, a mélybe rejtett váratlanul tör elő, egyfelől az ismerősség élménye ölt alakot, másfelől éppen ellenkezőleg: az időbe vetettség különössége válik szinte konkréttá. A hirtelen ráébredés a szituáltság megfejthetetlenségére nemcsak a paradox módon „összeérő" külső és belső hívásokra való „akaratlan" reakciót idézi elő, hanem tárgyi és szellemi, más szóval: tapasztalati és olvasmányokból származó „ismeretek" egymásra másolódásából is fakad.[13]

„A helyzetben az a különös ismerősség dereng, amilyent néha megélt már Erzsébet: az álomszerű ismerősség, mintha mindezt, ami történik, egyszer már megélte volna, de nem a múltban, hanem a jelenben élte meg. Eszébe jut a tünemény neve: »a jelen emléke«, így nevezik az idegorvosok és lélekbúvárok... Erzsébet ismeri, tapasztalatból és olvasmányok tanításából, ezt a tüneményt. Régen, gyermekkorában, megélte már; de ilyen erővel, érzékletes valósággal még nem tapasztalta soha."

A külső – erőszakos – világra a belső világ válaszol, amely válasz korántsem nevezhető elfogadásnak, az azonos cselekvésben megjelölhető azonosságnak, végeredménye mégis keltheti a beleegyezés látszatát. A tudatos cselekvés, a „belső" ellenállás helyébe szinte az „önkívület" lép, amely olyan „lehet", „mint amilyen a téboly (...) vagy az álom." A „között"-létbe torkollik a külső és belső késztetésnek egy irányt jelölő felhívása, amely éppen azért különösen jelzésértékű, mivel hasonlatformában a személyiségzavarodottság lehetőségére céloz (önkívület, álom, téboly), hiszen az álom az egyszervolt ismétlődése, valóság-értékű, illetőleg valóság és álom egybeszövődése válik olyan „eszmélet"-té, amely „az egyetlen bizonyosság Erzsébet számára, bizonyosabb, tapinthatóbb, valóságosabb, mint az emberek körülötte, mint a fegyveres németek és a pincefalak". Ami úgy értelmezhető, hogy az érzéki tapasztalat („tapintható") valójában szintén szétesik elemeire, és legföljebb az önkívületben igazolódik, mint ahogy a „történelem", a fegyveres németek jelenléte, a valóság az álomszerűség részeivé válnak. Az sem tudható teljes bizonyossággal, léteznek-e még „kitapintható" határok álom és valóság között. Ebben az állapotban a személyiség szétesésének megvannak az esélyei, hiszen az öntudatot kiszorítja az önkívület, a körvonalak szétmosódnak, a természetesség idézőjelbe kerül (78.), és „egy őrültségféle lelkiállapotról ad hírt" (uo.). Minthogy a természetesség és az őrültségféle lelkiállapot szintén összeér, aligha meglepő az álom-logikának érvényesülése (méghozzá mind nagyobb területen). S ami a legfontosabbnak tetszik, ez az álomszerűség uralma alá hajtja a megnyilatkozást is, föltárja azt, ami eddig ebben a formában nem létezhetett, ami rejtve volt, átformálja a gondolkodást, a beszédet:

„Az álomban ilyen természetes és egyszerű a felfoghatatlan, valószínűtlen; mikor a nőknek szakálluk nő, s az emberek repülnek, szárnyak és gép nélkül; s egyszerre

megszólal valaki, az álom nyelvén, és a rendkívüli helyzetben azt a közönséges és mégis meseszerű igazságot mondja, melyet ébren talán soha nem tudunk kimondani." (79.)

A századfordulós modernség álom-valóság egymásba játszása éppen úgy nem látható rá Erzsébet gondolatáramára, mint ahogy a pszichoanalitikus utalások szintén csupán a tünetek leírásakor hasznosíthatók. Az önmagába visszatérő, de nem „megtalált" idő érzékelésének perspektívájában átrendeződnek a viszonyrendszerek, a hallgatás és a beszéd ugyanarról szól, a színjáték a végéhez közeledik, a maszkok letépetnek. „Ez a hallgatás magába zárt és felgyújtott mindent, amit e pillanatban most már szavakkal is el kell mondani egymásnak: létezésük titkát, a rejtőzés vad és torz értelmét s a helyzet gonosz álomszerűségét." (80.) Amit Erzsébet ehhez hozzá tud tenni, pusztán egy kérdés, amely a századfordulós modernség felfogását ugyancsak megkérdőjelezi: „Mi ez, ha nem álom vagy téboly?" (80.) A kétfajta létezés között nem érzékelhető a különbség, kiváltképpen nem a különbségtevés szándéka. A személyiségnek ez a megnyilatkozása visszavonódik; a múltra épülő jelenben egymástól eltérő indulatok azonos gesztusnyelven fejeződnek ki, a látszólagos ismétlődés valódi ismétlődéssé válik. „Mindenki elment, a főtanácsos és a fiókigazgató, a házbizalmi, a méltóságosék és a szénhordók, az idegen nő, aki a pinceküszöbről még visszakiáltotta ezt a szót; elmentek, mint Tibor, mint az apa, minden ember, aki valaha élt Erzsébet számára, messze van. Csak ez a lámpa maradt itt, céltalan, erős fényével, mint egy őrült a rögeszmével..." (85.)

Efféle előzmények után a béna férfi nem adhat segítséget Erzsébetnek, a szibériai sem hozhatja a szabadulást, a fent inkább a bizonytalanságot növeli, mint a kibontakozás esélyét. Az utolsó bekezdés módosítja, „kimerevíti" a pillanatnyilag végsőnek tételezett állapotot, azt nevezetesen, amelyben a regény abbamarad. A lábjegyzetben idézett folytatás-terv legföljebb biográfiailag vagy „eszmetörténetileg" írja át a *Szabadulás*t; igaz, ennek az átírásnak ellenében hat, hogy naplójegyzetbe szorult a folytathatóság lehetősége, méghozzá olyanba, amely végül is nem jelent meg az író életében közreadott naplókötetben. A közlés(ek) elmaradása akár szerzői intencióként volna értelmezhető. Egy radikálisabb megfontolás szerint az író törlésjel alá helyezte művét, egy kevésbé radikális nézet latolgathatja, miszerint Márai életében felejtésre ítélte a *Szabadulás*t, s a hajókofferben bizonyára kíváncsian turkáló filológusokra bízta, mit tesznek vagy nem tesznek vele.

*

Elkezdeni ezt a dolgozatot jóval könnyebb volt, mint abbahagyni. Minél tovább írom, annyival több – új, egyelőre számomra megoldhatatlan – probléma igényli (ha megválaszolását hiába is, de legalább) körvonalazását. Mindenekelőtt Erzsébet és a szibériai páros jelenetéről kellene részletesebben elgondolkodni, nem kevésbé lenne érdemes a *Szabadulás*t összeolvasni azokkal a Márai-regényekkel, amelyek *között* született. Első nekifutásban (összegzésként) a meg/újraszületni készülő személyiség történeteként kísérlem meg kijelölni a regény helyét a hasonló Márai-művek kontextusában, nem kudarctörténetként, mint *Az igazi* önmagukhoz el nem jutható női és férfi ágenséét, nem oly értelmű szabadulástörténetként, mint a szabadság félelmetes, sőt: szorongást keltő világába vetődő önéletrajzi én regényét, (*Föld, föld*!... című művére utalok), de még csak nem is a *San Gennaro vére* nyelv- és tudatfosztódása/rontódása históriájaként. A *Szabadulás* személyisége annyit könyvelhet el a maga számára, hogy valaminek vége van, így annak az életnek/életformának is, amelyben személyisége addig

formálódott, amelynek gondolkodását, nyelvét, szokásrendjét köszönheti. Ez a végjáték nem előlegezi a személyiség újjászületésének ígéretét, hiszen a *között*-lét tematizálódik a *Szabadulás*ban, s a hullásban-bomlásban lévő külső világ ellenében nem nyújt védelmet a belső világ, amelynek – ki tudja, valóban létezettnek minősíthető-e? – autonómiáját nem kevésbé fenyegeti a „létrontódás"-ba vettetés. Az álnéven bujkáló Erzsébet nem lehet az, aki, s a regény végén sem tetszik ki, hogy a valaminek vége az ő számára azt jelentené, valami jobb kezdődik. Hogy „bizonytalan léptekkel" indul el a „szemközti ház felé", egyként jelentheti a tétova kezdetet s a valóban „bizonytalan"-ná vált és ettől a bizonytalanságtól szabadulni kívánó, szabadulni képtelen személyiség ingatag létezését a világban. A személyiség egyelőre „összerakhatatlan", nyelvileg rekonstruálhatatlan. A „szemközti ház"-ban sem bizonyosan rejlik az akár időlegesen megnyugtató válasz. [14]

JEGYZETEK

[1] A regényt a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött kézirat alapján Mészáros Tibor rendezte sajtó alá. Az innen származó idézeteket a továbbiakban nem dokumentálom.

[2] *Napló 1943–1944*. Budapest, 1990; *Napló 1945–1957*. Budapest 1990; *Ami a Naplóból kimaradt 1945–1946.* Budapest, 1992.

[3] Ebben a gondolatkörben értelmezhető a *Szabadulás* „befejezettsége". Minthogy eddig a hagyatékból nem került elő a folytatás, egyelőre ebben a formában lezártnak tekinthető. Egy 1946-os följegyzés azonban új perspektívát nyithat: „A „Szabadulás" így csonka. Meg kellene írni második részét is; egy évvel később, a megszállott pesti nép életét, ugyanazt a Sós Erzsébetet, amint él, az emlékkel a szívében (s talán egy betegséggel testében) s már nincs igazi köze környezetéhez, a visszatérő polgári életformához, vőlegényéhez, aki a nácik alatt forradalmár volt, s most a kommunista és zsidó világban természetesen ellenforradalmár... s él az oroszok között, s érzi, hogy egy erő, mely nem a bolsevizmus, hanem ez a szláv fertőzés, ez a különös *nitsevo,* ez a szótlan és hívó, erős valami elviszi az életéből, s talán ez a „szabadulás"... Így teljesebb lenne a könyv." Nem kételkedvén abban, hogy a följegyzés pillanatában Márai éppen úgy tervezte a továbbírást, mint azt megtette *Az igazi* esetében, megkockáztatom, nem a második rész elmaradása miatt nem került sor a kiadásra. Ha erre az emigrációban komolyabban gondolt volna, stilisztikailag bizonyára átfésülte volna kéziratát. Az sajnálatos, hogy a *Szabadulás* ürügyén furcsa felhangoktól visszás vita bontakozott ki Márkus Béla és Dérczy Péter között. Vö. *Élet és Irodalom,* 2000. ápr. 21, 13. Márai *Napló*inak alaposabb értelmezése várat magára: hogy mit hagyott ki, mit adott közre, ebben az anyagi kényszerűség mellett esztétikai, etikai, személyes, „műfaji", irodalomfelfogásbeli stb. szempontok is szerepet játszhattak. Főleg a kéziratban hagyott naplóföljegyzések számottevő része vezéreltetik „impresszionisztikus" megjegyzésektől, pillanatnyi borús hangulattól, megbántottságtól, nem egyszer „sértődöttségtől", nem egy kortárs személlyel, jelenséggel kevéssé méltányos, érzékelteti Márai rosszérzését a mind inkább idegenné váló világban. A naplókból olykor nem túlságosan nagy távolságban egymást cáfoló, egymással ellentétes vélemények buknak ki. Egyébként: amikor 1947-ben szinte leltározza a még megírásra váró témákat, már nem szól a *Szabadulás*ról. *Ami a Naplóból kimaradt 1947*. Toronto 1993. 101–102.

[4] Talán visszautalás egy korábbi esszére: „»Én írok Önnek...« – kezdi a levelet Tatjána. Ez a hang már a másvilágból szól. Behajtom a könyvet a sötét éjszakában. Álom a világ, gonosz és sérthetetlen álom. S Anyégin világa is cserepekre hullott, bombák nélkül. Aludjunk, hajnalodik." *Ihlet és nemzedék*. Budapest, 1992. 182.

[5] „Április négy. A »győzelem napja«, vagy a »felszabadulás ünnepe...« – valahogy így nevezik." *Ami a Naplóból kimaradt 1945–1946. 196–197.*

[6] A sértettséget, a Garrenek műve megsértését a *Sértődöttek* trilógiájával mintha kiírná magából. 1948 így Márai életében nem pusztán belépés egy új életformába (emigráns-lét), hanem egy új tudatforma építése is, amely utolsó, Furkó Zoltánnak adott rádiónyilatkozatában ismét szóhoz jut, a 'nem megsértődni' magatartása ez.

[7] *Ihlet és nemzedék 60–70,* 83–88. Másutt Epiktétosszal együtt Marcus Aureliust régi házi szentjének nevezi. *Ami a Naplóból kimaradt 1945–1946.* 261.

[8] Az 1944–45-ös tematikának nem a *Szabadulás* volt az egyetlen megnyilatkozási lehetősége. A regény kedvéért vetette el az alábbit, miközben a regénybe belefoglalt néhány elemet a témavázlatból: „Kitűnő darabtéma valamilyen színpadi ezermester számára: „óvóhely" címmel megőrni az ostromot, amint egy letaglózott nagyváros valamely bérházának pincéjében a »művelt« emberek az első gránátütésre elfeledkeznek mindenfajta műveltségről, állatnál rosszabb fenevadak lesznek, semmit nem tanulnak, semmit nem, felejtenek, s mikor az első ellenséges katona behatol a pincébe, s „felszabadulnak" az ostrom lidércálmából, megint elölről kezdik a »műveltség« hazug komédiáját". Sokat mondóak az idézőjelek.

[9] Vö. tőlem: A „freudizmus" – ahogyan Márai elgondolta. *Forrás,* 2000. 4: 26–37.

[10] Vö. tőlem: Márai Sándor és a nemzetnevelés. *Irodalomtörténet*, 1990. 390–419; „...egyszer mindenkinek el kell menni Canudosba". Budapest, 1998.

[11] Budapest 1991. Sok igazságot tartalmaz az a felfogás, amely a művet az *Egy polgár vallomásai* harmadik köteteként értelmezi. Annyit azért talán nem árt megemlíteni, hogy felfogásom szerint inkább a második kötethez, mint az elsőhöz kapcsolódik.

[12] *Az igazi*. Budapest, 1992.; *Judit... és az utóhang*. Budapest, 1992.

[13] Márai viszonylag folyamatosan tájékozódott a pszichoanalízis történéssorait nyomon kísérve, de tartózkodott annak gyakorlatától, illetőleg közvetlen irodalomba emelésétől.

[14] Az idézett terv a folytatásra ezt a bizonytalanság-„tudatot" erősítené, az „élet"-től elfelé (Canudosba?) haladva talán föllelhető volna a „szabadulás", ha Márai stílusában fogalmaznék, ezt írnám: „egyfajta" *szabadulás.* Ezzel egyben nyitni szeretném dolgozatomat: az 1944–45-ös történések véglegesítették Márai elfordulását a kortárs magyar irodalom némely, részint „márais" tendenciájától, és ez az emigrációs könyvekben kapott maradandó alakot. Azáltal, hogy újragondolva a principium individuationis bomlását, a név- és személyiségvesztésnek nem pusztán krizeológiai, hanem közvetlenebbül lételméleti értelmezésével szolgáltak (egyébként a *Szabadulás*ban sincs „nevük" a szereplőknek), s így az általa kikísérletezett krízisregény-alakzatot továbbformálták.

SZEKÉR ENDRE

Faludy György költői tárlata

PERZSA KÖLTÉSZET – PERZSA MINIATÚRÁKKAL

A modern magyar költészet élő klasszikusa Faludy György, majdnem kilencven évesen, örök fiatalként egy csodaszép költői albummal lepte meg olvasóit. A *Perzsa költészet* című kötet csak „egyszerű" műfordítás-gyűjtemény lenne, de jelen esetben a versantológia kiegészült gyönyörű színes kb. XIII–XVI. századi perzsa miniatúrákkal. Így vált valósággá a „tárlat", a költői-képzőművészeti bemutató, a műfordító-költő különös „tárlatvezetésével". Mert ahogy haladunk a falra helyezett képzőművészeti alkotások közt egy múzeumi tárlaton egyik teremből a másikba, hasonlóképpen forgathatjuk e gyönyörű, nagy formátumú albumot versről képre, miniatúráról gyűjteményre, s ehhez kapcsolhatjuk a költő különös „élőszavas" magyarázatát, ismertetését ezen a különös tárlaton. Maga a költő is megjelenik már a „tárlatvezetés" első pillanatában: a kötetet átfogja egy papírszalag, melyen Faludy György, a költő-műfordító üdvözöl minket jó szívvel.

Faludy György költői életműve szorosan összefonódott műfordítói (illetőleg „átköltő") tevékenységével is. Közismert tény, hogy pályakezdésekor óriási sikert aratott Villon-átköltéseivel, valamiféle korhangulatot fejezett ki a Villon álarcában írt versekkel, üldözött csavargó-királyként, élettel és halállal örökös vitában, veszélyben élő középkori és egyszerre modern költőként, amikor a senki fiaként dalolt: „Mint nagy kalap, borult reám kék ég,/és hű barátom egy akadt: a köd./Rakott tálak között kivert az éhség,/s halálra fáztam rőt kályhák előtt"... A költő, Faludy György Villon-átköltéseit mindig örömmel forgatták, és 1988-ban már a 33. azaz a harmincharmadik kiadása jelent meg. Faludy mindig bevallotta, hogy a nagy francia költő, Villon legendás alakja, rejtélyes sorsa, költői világa, s mindezekből formált Villon-versei nem fordítások, hanem átköltések. Egy-egy Villon-szóból, életrajzi mozzanatból, költői hangulatból vers lett, Faludy vers, Villon ürügyén. De a költő többször megjegyezte vallomásaiban, nyilatkozataiban, hogy a Villon-átköltések, ez az „új magyar Villon" egyszerre siker és egyszerre túlzott szerepvállalás, melyben a költészet színpadán „eltakarta" őt Villon, vagyis legtöbben a francia költőt tapsolták meg és nem a mögötte álló, félig eltakart költőt, Faludyt. Így épült be szervesen Faludy költői életművébe Villon; szinte elválaszthatatlanok egymástól. Amikor 1995-ben a Magyar Világ Kiadó *Versek* címmel Faludy György gyűjteményes kötetét több mint 800 oldalon megjelentette, a költő *A pompeji strázsán* versei után illesztette be kötetébe a Villon-balladákat. És természetesen itt is csaknem végigkövethetjük a költő és műfordító életművét Heinétől Lorcáig és Li Ho-ig.

Test és lélek címmel adta ki Faludy György hatalmas műfordítás-gyűjteményét csaknem 800 oldalon. A világlíra 1400 gyöngyszemét magyarul megszólaltató kötetének kiadásában nem reménykedett a költő. Azt hitte, hogy majd a könyv kéziratából egy-egy részletet halála után előveszi egyszer-kétszer valamelyik jó barátja, de a többi kéziratot valahol a pincében a penész eszi, máshol egy-egy bőröndben lapul. S így foly-

tatta kötet-bevezető elmélkedését: „A 80-as évek kezdetén melankóliámat kétségbeesett harag váltotta fel. Nem lesz időm elkészíteni az antológiát, öregszem, és ez ellen nincs orvosság a patikában. Nekiestem a napi 12-14 óra munkának. Ezúttal igyekeztem felkészülni arra, hogy ez a könyv csak a jövő ezredben posztumuszként jelenik meg, valamikor 2010 táján, vagy még később... Egyedül jó és szép verseket kerestem, de semmi módon nem határoztam meg előre, melyik népet vagy kort részesítem előnyben, és munka közben igyekeztem, már amennyire ember képes erre, objektív lenni. Eredményként a kötet szinte egyenlően tartalmaz hétszáznál néhánnyal több európai és hétszáznál néhánnyal kevesebb arab, héber, japán, kínai, perzsa és szanszkrit verset. Így a könyv nemcsak alcímében viseli a 'világlíra' kifejezést, hanem, valójában azt igyekszik reprezentálni." A *Test és lélek* című műfordítás-gyűjteményt hamar megvásárolták, a könyvnek „sikere" lett. Ezért most Bodnár János felkereste Faludy Györgyöt: mit szólna ahhoz, ha fejezetenként jelentetnék meg a *Test és lélek* című műfordításkötetének anyagát, képekkel, illusztrációkkal. Így indult el a Faludy által fordított világlíra-gyűjtemény a perzsa költészettel, perzsa miniatúrákkal. Így kezdődött el Faludy tárlata, új és új költői fejezetekkel, korokkal, versekkel, képekkel, magyarázatokkal.

Ez a „tárlatvezetői" és költői magatartás már megvolt a *Test és lélek* című kötetében is. A hagyományos műfordításkötetekben csak versek, fejezetek, életrajzok stb. következnek egymás után. Ezzel szemben Faludy György kötetét egyedi módon meg-megszakítja egy-egy portré a költőről, Kass János alkotásában, s mindegyik portrében félig fedve néz felénk a költő, mert őt is félig takarják a kort jellemző oszlopok, angyalok, alakok stb. Így a X–XVII. századi perzsa költészetet bemutató fejezet élén is szembenéz velünk, hajdani katonákkal, dalosokkal, lovasokkal stb. Hozzátartozik a perzsa költészet ismeretéhez az, hogy Montesquieu *Perzsa levelei*ben (1721), naplójegyzetében és hagyatékában is vissza-visszatérő perzsa-motívum nagy hatással volt az európai irodalomra, arra, hogy „a perzsák divatba jöttek". Egyhelyütt Montesquieu a hódító perzsa „étvágyról" ír, másutt a névtelen levélírók ellen idézte a Macedóniai Fülöpnek nyíllal „üzenő" ellenség személyes jelzését. A perzsa költészet valóságos része a Faludy által fordított világlírának: hiszen mindig küzdenie kell egy költőnek a korral, hatalommal szemben. Egyszer elismerik, udvari költő, máskor üldözött, reménytelen sorsban van része. Életélvezet, szerelem, derű, bor s még mi minden szólal meg a régi perzsa versekben!

Az időben és térben igen távolinak tűnő perzsa költészet: gyakran „mai" témákat szólaltat meg. Nincs messzeség, idegenség, távolság: a líra hajszálgyökerei behálózzák az egész világot. A régebbi alkotók valóban hasonló vagy csaknem azonos módon élnek és vallanak sorsukról: szerelmükről, bánatukról, örömükről, kiszolgáltatottságukról, szenvedésükről, veszélyes mindennapjaikról. Például Háfiz, akit Irán legnagyobb költőjének neveznek (1325–1390) szembeszegült Muharifuddin Muhammad herceg fundamentalista kegyetlenkedésével, besúgó-rendszerével, így a *Puritán zsarnokság* című versében: „Rejtsd poharad köpenyedbe, mert az emberélet olcsó. / Öntik a vért, ahogy régen vörösbort öntött a korsó. // Könnyel mosd ki a borfoltot ujjasodból: piszkos kor jött. / Itt kell élnünk puritánok, rendőrkémek, gyilkosok közt." Hasonlóképpen keserű életsorsot, száműzetést és börtönt őriz Maszud-i Szad-i Szalmán (kb.1046–1121) a *Náj vára kazamatáiban* című versében. A költő először a Gháznái szultán udvarában élt mint magas rangú tisztviselő. De a szultán gyanakodott rá, arra gondolt, hogy „összejátszott" ellenségével, a szelcsuk szultánnal, ezért a költőt 18 esztendőre Náj várának börtönébe, kazamatáiba záratta. Faludy György az egyik „leg-

szebb börtönversének" nevezi a Náj kazamatáiban írt verset. Ez a dicséret, rokonszenv kétszeresen jogos: egyrészt azért, mert a vers önmagában értékes, jó. Másrészt pedig azért, mert Faludy György, a verset magyarul megszólaltató költő is volt hasonló drámai helyzetben. (Ld.: *Börtönversek 1950–53*). Az egyik legszebb börtönvers, perzsa börtönvers néhány verssora így szól: „Szívem remeg, ahogy a lég rezeg a fuvolában, / tömlöc mélye fojtogat és kiszívja erőmet. / Mi lesz velem négy fal közt, hol pókhálót sző a bánat, / a bokám körül a rémület bolondgombái nőnek?" Érdemes megfigyelni a régi perzsa költő félelmét, önbecsülését, önbizalmát: „Nagy úr vagyok s az égmagasba érek," – írta. Hiába a tömlöc sötétje, a komor hangulat, a sok szenvedés („a szenvedés komor hegylánca") – neki vigaszt nyújt a szellem, őt „felemeli a költészet." A kor veszedelmes körülményeit írta meg Nasziraddin Tuszi (1201–1274) is, aki tudós, bölcsész, csillagász volt. Valóban véres korban élt, amikor Dzsingisz unokája borzalmas tetteket hajtott végre: sok embert lefejeztetett, meggyilkoltatott. A messzi múlt és a közeli múlt nincs messze egymástól. Az életrajzi jegyzetekben írta Faludy György: „Ugyanezt tették Hitler SS-ei, amikor zsidólakta lengyelországi falvakból elszállítottak mindenkit a gázkamrák felé, majd visszatértek, hogy a bujkáló néhányat is agyonverjék." De folytathatnánk a perzsa költők nehéz sorsával: Rumi (1207–1273) száműzetésekor alig maradt életben egy mongol vérfürdőben.

De a perzsa költők élete örömteljes, dicsőséges is volt: pl. Bábur (1483–1530) hadvezér volt, Hindusztán császára; Urfi-i-Sirazi (1554–1590) otthagyva Perzsiát az indiai császári udvarban élt mint ünnepelt költő. Kalim Abu Tálib (kb. 1580–1651) a nagymogul lahore-i udvarában élt mint a költők királya. Száigh-i-Tárizi (1607–1671) elismerten, költőfejedelemként halt meg, aki a *Kesergés, életem vége felé* című versében írta: „Tavaszom elmúlt, nem ültettem semmit, /most itt az ősz és mindhiába várom, hogy gyümölcsöt teremjek..."

Omár Khájjám (kb. 1025–1122) volt ebben a korszakban az egyik legjelentősebb perzsa költő, s még matematikus, asztrológus,, fizikus, filozófus is volt (Avicenna követője). Tekintélyes tudós voltát az is kifejezi, hogy a naptárreformot készítő bizottság vezetőjévé nevezték ki. Régebben a tudóst „nagyobbra" tartották Omár Khájjámban, mint a költőt. Amikor meghalt, csak utána több mint száz évvel említették meg verseit („Versei tévelygések szövevényei, akár a mérges kígyók" és: „négysorosainak titkos mondanivalója leplezi írójuk szellemének fertelmességét.") Az ortodox szemléletű irodalmár észrevette, hogy Omár Khájjám az iszlám, a mohamedán állam által nem tűrt gondolatokat tartalmazott. (pl. „Allah, ha létezik, tehetetlen a mindenség törvényeivel szemben; „––" az idő elfújja a szultánokat és hatalmasságokat, mint a porszemeket..." stb.) A rubái rubáját négysoros vers, már korábban is előfordult az ógörögben, aztán arab és perzsa költők is használtak két rímelő sort, majd négy sorba tördelték. Faludy György főleg abban látja Omár Khájjám európai népszerűségét, hogy Edward Fitzgerald angol költő jól lefordította a perzsa költő verseit, és kedvező időben, szerencsés témáival stb. elterjesztette. A fordító Faludy észreveszi azért a fordítás hibáit is, hiszen az angol szöveg magán viseli a „viktoriánus cicomákat". Omár Khájjám európai sikeréhez hozzájárult a perzsa költő nihilizmusa, összetett életfelfogása az epikureizmustól a miszticizmusig, az ateizmustól a panteizmusig, a pesszimizmustól a cinizmusig stb. Magyarországon főleg Szabó Lőrinc tette népszerűvé Omár Khájjám verseit, melyekben ő is a szabadgondolkodót, a szkeptikust, az érzéki és a misztikus szellemű költőt szerette. (Fitzgerald négyszer átdolgozta híres Omár Khájjám fordítását, mely legalább ezer kiadásban jelent meg.) Faludy György fordításában így hangzik

két négysoros: „A mindenség titkát hiába űztem, / még fix pontot sem találtam az űrben, /csak egy gyöngyöt a tudás tengerében, /az is eltört, mikor cérnára fűztem.”– „A sakktábla kockái: éj és nap. / Bábuk vagyunk a sors keze alatt, /ő játszik velünk, tologat, kiüt / és a sötét dobozba visszarak.” Mindkét perzsa versben érezhetjük a költő tömörségét, filozófikusságát, életbölcsességét, s azt, hogy a költő mindig tűnődésre, elgondolkoztatásra igyekszik serkenteni olvasóit.

Háfiz (kb. 1325–1390) volt a másik legismertebb, legjelentősebb perzsa lírai költő, aki Európában a németeknél pl. Goethe, az angoloknál Fitzgerald, az oroszoknál Puskin szavaiban, költészetében élt tovább. Háfiz a Koránt kívülről tudta, a nevét is innen vette. Különböző legendák övezik életét: volt Abu Iszhág Indzsu udvari költője; állítólag 1387-ben találkozott a rettegett Timur-i-Lenggel, aki ismerte a költőt, és kívülről tudta verseit. Hagyatéka 500 lírai versből, gházelből áll. Laza, képzettársításos gházeljei 10–12, néha több párversből állnak. Az irodalomtörténet máig vitatja Háfiz gházeljeinek időrendjét, értelmezését. Szabó Lőrinc a legnagyobb perzsa költőnek, a világirodalom egyik legfényesebb lírai lángelméjének nevezi. Goethe rajongott érte, a *Nyugat-Keleti Diván* című művének Háfiz a példaképe. Így írt Háfizhoz: „Az tesz naggyá, hogy szűnnöd nem lehet, / s hogy sose kezdel, az a végzeted. / A forgó ég mása csak énekednek, / mindig egy benne a vég és a kezdet...” (Fordította: Szabó Lőrinc). Faludy György a Háfiz-versekhez írt jegyzetekben azon tűnődik, hogy nem lehet megállapítani: jelképesen szól-e az istenséghez, szerelméhez vagy a sahhoz a költő. Aztán az is figyelemre méltó, hogy Háfiz versszakai közt van-e vagy nincs összefüggés. A kételyek után Faludy hozzáteszi, hogy a Háfiz-vers mégis tökéletesen zárt, az utolsó verssor valamiféleképpen egésszé formálja a korábbi sorokat. Különös varázslat a Háfiz-vers lezárása. S aztán Faludy így folytatja: „Háfiz minden egyes verse váratlan (mint Catullus költeményei), mint költő utánozhatatlan (mint Ady Endre) és versei szépsége épp olyan magyarázhatatlan, mint ahogy nem tudni, mitől és miért szépek Rilke, Verlaine vagy Shakespeare versei.” Nyolc Háfiz-verset fordított Faludy a *Test és lélek* című gyűjteményes műfordításkötetébe. Ezek közül csak hármat hagyott ki a Perzsa költészet díszes válogatásából. Háfiz a *Vágyaim palotája* című versében bordalszerűen kezd, gyors költői képeket vág egymás mellé („Rozoga csűr a remény”), s utána önvallomásos részben szól kötetlen életéről, gondolatairól, holtrészeg állapotáról. S váratlan a misztikus angyal súg neki, a mennyei trombita hívását hallja, egeket ostromolva. Majd visszazuhanva a mindennapok bölcsességei közé szól a megelégedésről, a világ kurváitól való elfordulásról. A vers zárórésze pedig a lógószájú, szerencsétlen költőtársakhoz fordul: „Mért átkozzátok Háfizt, ti lógószájú, locska / költőcskék, ti szegények? / Mint rám a tehetséget, / a kontárságot Allah aggatta nyakatokba.” Háfiz majdnem mindig a szerelemről, a borról és minden földi gyönyörűségről énekelt, közben mindig kifejtette szabadon szárnyaló gondolatait, jelképességét, misztikusságát, érezteti filozófiai és teológiai érdeklődését. Könnyelmű, vidám életének mozzanatait gyakran beépítette verseibe. Például a tavaszi időszak őt átformálja, kolduskent is királynak érzi magát *(Tavasz)*. Örökmécsesnek nevezte magát, amelyet az angyalok táplálnak. Sose felejti ellenségeit, nem fél a jövendő sötét napjaitól, a végzettől. A boros-derűs hangulatban a „hetedik Édenbe” megy egyenest. Másutt a pohárnok ajkát kéri, mézédes lelkét szürcsöli *(A szép pohárnok)*, amott a csók és ivászat, a nyugodt szerelem veszélyeiről ír – a rendőrkémek miatt (*Puritán zsarnokság*).

Faludy György tárlata most a X–XVII. századi perzsa költészettel és a csodálatosan szép perzsa miniatúrákkal lepi meg olvasóit. E nagy formátumú könyv, album különösen felhívja napjainkban az olvasók figyelmét, a gyönyörű színes miniatúrákkal, borítóval, finom papírral, ízléses tördeléssel, a szokatlanul gondos, igazán nagyon szép nyomdai munkával. Feltétlenül ki kell emelnünk a Glória Kiadót, Fóti Editet és Bodnár Jánost, a Gyomai Kner Nyomda Rt. munkáját. Ilyen szép és tartalmas könyv ritkán kerül kezünkbe. A vers és a kép sokszor kiegészíti egymást, segíti az olvasót, továbbviszi egy másik világba, tűnődésre készteti. Például a 69. oldalon láthatjuk a *Világi és túlvilági részegség* című illusztrációt Háfiz *Diván* című művéhez, 1527 körül, mely jelenleg Cambridge-ben, a Harvard University Art Museumában látható. Most pedig Háfiz *Angyalok a kocsmában* verse mellett találhatjuk. Befejezésül annyit hadd jegyezzünk meg, hogy e régi perzsa versek – ma is élő, mindnyájunkhoz szóló versek. Velük együtt élünk, sírunk, nevetünk, élvezzük az életet, észrevesszük a múló időt, érezzük a hatalom súlyát, a végzet közeledését, a szerelem varázsát, a természet szépségét stb. A régi perzsa költővel együtt mondhatjuk: „Mozdulj meg, szenvedés komor hegylánca, s távozz tőlem; / végy észre, boldogság, és fújj arcomba lágy szeleddel; / simítsd ki életem gyűrött tekercsét, hitvány korszak; / vak, szívtelen sors, ülj mellém, ölelj meg végül engem.”

Vissza a jövőbe

ESTERHÁZY PÉTER: HARMONIA CAELESTIS

„Tovább- vagy újraírható-e egyáltalán az 1986-ra kiteljesített prózamodell?”[1] – tette fel a kérdést némiképp talán szkeptikusan Kulcsár Szabó Ernő Esterházy *Nagy Könyv* utáni munkásságát vizsgálva.

Nos, *a Harmonia Caelestis* megjelenését megelőző felfokozott várakozás alighanem az e kérdésben megfogalmazott bizonytalanságból is táplálkozhatott, hiszen – legalábbis a nagyjából egybehangzó kritikai vélekedések szerint – a *Bevezetés...-t* követő legtöbb Esterházy-regény poétikai megformáltsága számos tekintetben visszalépést jelentett a mindezidáig stabil viszonyítási pontként működtethető 86-os kötethez képest. A hosszú évek óta íródó új regény így a Második Nagy Mű izgalmas ígéreteként fészkelte be magát az irodalmi köztudat ilyesféle borzongásokban érdekelt rétegeibe. Ám *e második eljövetel* alighanem olyan olvasói szerződést kínál, ami alapján újra kellene fogalmazni azokat a kérdéseket, melyek a *Bevezetés...* mértékadónak tekintett poétikai stratégiái felől próbálják minősíteni az – *onnan* nézvést – poszt-E. P. regényeket, hiszen a *Harmonia Caelestis* magába építi ugyan *a Bevezetés...*-ben rögzült technikák egyes elemeit is, ám nem radikalizálja azokat, s dominánssá éppen a korai, illetőleg a 86 utáni szövegek bizonyos regisztereit emeli.

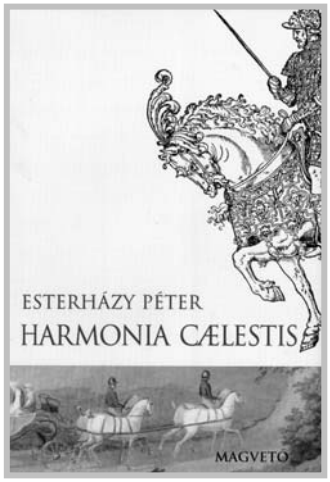

Így pl. a regény két, egymástól címmel is elválasztott szerkezeti egysége mintha a *Termelési regény* struktúráját idézné, ám egyidejűleg tagadja is azt, minthogy a számozott fejezetek közt ez esetben már nem működtethető a *kissregényből* ismert szoros összefüggésrendszer. Az önéletrajzi referenciák, a szülő-gyerek kapcsolat fragmentumszerű felvillantásai a *Fancsikó és Pinta* töredékszövegeivel tartanak rokonságot – leginkább az *Első könyv* számozott mondatai kapcsán – ám míg *a Fancsikó-írások* többé kevésbé még történetek voltak, ráadásul „madzagra fűzve”, addig e számozott mondatok itt mindennemű linearitás-madzag nélkül, látszólagos esetlegességgel követik egymást. A 86 utáni szövegekben újfent meghatározóvá váló biográfiai vonatkozások, s ezen keresztül a saját (pszeudo-szerzői) név megfogalmazásának identifikációs kísérletei pedig mintegy összegződni látszanak a *Harmonia Caelestis* lapjain.

A két fő szerkezeti egység címei – *Számozott mondatok az Esterházy család életéből* és *Egy Esterházy család vallomásai* – egymásbafonódó családregények ígéretét sejtetve határozott önéletrajzi kontextus alá látszanak rendelni a hozzájuk kapcso-

Magvető Kiadó
Budapest, 2000
712 oldal, 2490,- Ft

lódó szövegeket. (A mű tropikus rendszerének kitüntetett pozíciójába helyezett *„szerzői én”* játékba hozása amúgy a *Termelési regény* óta Esterházy kedvelt eljárásai közé tartozik.)

A Harmonia Caelestis első részében azonban a (család)név – vagyis az „Esterházy” jelölő, már amennyiben a címlapon feltüntetett szerzői, illetőleg az alcímekben jelzett tulajdonnevet aggálymentesen egymásra vonatkoztatjuk – csupán hiányként tűnik fel, hiszen a számozott fragmentumokban az egyetlen egyszer sem említődik meg explicit módon. Pontos megnevezése helyett leggyakrabban az „édesapám”-kifejezés, vagy – szövegkörnyezettől függően – az „itt édesapám neve következik” kitétel szerepel a műben, ami azért mégiscsak kétségessé teszi az egyértelmű referencializálhatóságot. Többek közt azért is ütközne nehézségekbe a fenti kitételeket az „Esterházy”-denotátummal összekapcsoló, racionalizáló olvasati mód, minthogy az említett rokonsági fok köztudomásúlag csupán egy generációnyi időkülönbséget feltételez, ezt figyelembe véve pedig igencsak problematikus lenne genealógiailag úgy referencializálni mondjuk az „Édesapám már rég nádor volt, aranygyapjas és belső titkos...” (HC 57.) kezdetű mondatot, hogy eközben a szerzői-fiúi én temporális jelenidejűsége se szenvedjen csorbát.

Másrészt pedig számos szövegrész „édesapám”-ja nyilvánvalóan olyan jelöltekre utal, melyek elvileg nem hozhatók összefüggésbe az Esterházy-tulajdonnévvel. Így pl. az „Édesapám a XVIII. században a vallást, a XIX. században az Istent, a XX. században az embert ölte meg” (HC 119) mondatban Voltaire, Nietzsche és Foucault, a „Képes-e édesapám akkora követ teremteni, melyet maga sem tudna fölemelni?” szerint Isten, míg a 260-as sorszámmal ellátott hosszabb szövegrész nyomán a (egy) haza válik a kifejezés referensévé.

Úgy tűnik hát, hogy a szöveg központinak tekinthető lexémáján át a nyelv használatértelmű jelentésképzésének azon wittgensteini belátása jut ismét érvényre, ami a korai Esterházy-művek fontos rétegét is képezte; így erre épült már többek között a *Spionnovella* címszereplőjének jelentés-adással kapcsolatos kedves tevékenysége is. A *Harmonia Caelestis* így az eddigi Esterházy-szövegekhez hasonlóan szintén kétségessé teszi az epikus nyelvhasználat megfeleltetés-elvű poetológiáját, melyen keresztül a műalkotás valamiféle alany- tárgy viszonyba lenne hozható egy külsődlegesnek tekintett, stabil valóságfogalommal. Az „édesapám” jelölő azonban térben és időben is relativizálja a jelentést, és lehetetlenné teszi a kétosztatú jelfelfogáson nyugvó értelmezői gyakorlatot. Olyképp rendeli magához a különböző jelentetteket, hogy általa a szöveg nem csupán e használatelvű jelentésszóródásból fakadó fikcionalitását, nem-reprezentációelvű megformáltságát hangsúlyozza, hanem egyúttal egy virtuális, magánjellegű térségi történelem fragmentumait illeszti egymás mellé.

E tekintetben igencsak hasonlóan a *Hahn-Hahn grófnő pillantása* című regényhez, ami „a Dunáról „szól” ugyan, de amiről valójában beszél, az nem más, mint a térség és a dolgok értelmezhetősége, s vele ennek az értelmezői szituációnak az éntől el nem választható távlatvilága.”[2] S ezért tűnik itt is érvényesnek az az ugyancsak a *Hahn-Hahn grófnő*...-ben szereplő állítás, mely szerint „Nekem minden családtörténet”[3] – hiszen a *Harmonia Caelestis* (első könyvének) grammatikai alanya éppen egy fiktív családtörténet metaforikáján át teremti meg a maga familiáris régiótörténelmét. Ez a „sajáttá kényszerített múlt” azt a Nietzsche által kritikai történelemszemléletként azonosított látásmódot hasznosítja, melynek célja a német bölcselő szerint az lenne, hogy

„valamilyen múltat szétzúzzon és felváltson, hogy élni lehessen."[4]

Esterházy szövege korántsem törekszik ok-okozati összefüggések megragadásán keresztül valamely lineáris historikum bemutatására, viszont érezhetően jelen vannak benne azok az értékpreferenciák, melyek alapján a mindenkori múlt és az aktuális jelen közti különbségek mégiscsak egy negatív irányú változás *folyamatára* utalnak. Így a szöveg mintegy a saját temporalitásához láncolt szubjektum múlt általi legitimálását végzi el: „a múltat az élet éléséhez használjuk"[5] – fogalmazott ezügyben Nietzsche, míg Esterházynál nagyjából ugyanez fejeződik ki a „létezni annyi, mint múltat fabrikálni magunknak" (HC 364) állításban.

Az eddigiek értelmében a szövegben beszélő én lokalizálhatóságát illetően legalább két szempontot érdemes szemügyre venni.

Egyrészt az „édesapám" – jelölő által generált hagyománykép olyan tradíciót villant fel, amely – a rokonsági fok minéműsége, illetőleg a személyragozás révén – minden szegmensében a beszélő legsajátabb tulajdonává válik. Ilyeténképp felfüggesztődik a temporális értelemben elgondolható „én", hiszen a megszólalás alanya a térnek és az időnek bármely síkján képes megjeleníteni, ideiglenesen kontextualizálni önmagát. Itt érdemes utalni arra a szövegrészre, ami a „Hogy ki nekem az édesapám?" (HC 275–276) bevezető kérdés után egy verébtől kezdődően a hamleti sírásóig igen hosszan és változatosan nevezi meg a lehetséges jelölteket, így jelezve annak voltaképpeni referencializálhatatlanságát. (E technika egyébként Borges *Zahir*...-ja óta igencsak ismerős...)

Ez a passzus ugyanis a fixálhatatlan beszélő én körülírására (írhatatlanságára) is érvényes lehet, mondjuk *a „hogy ki nekem az én"* kérdésre adott válaszlehetőségek tekintetében.

Definitíve tehát nem válaszolható meg, hogy ki is beszél valójában, hiszen az E/1 személyragon keresztül kirajzolódó szubjektum az őt megalkotó szöveg révén csupán grammatikai pozícióként válik értelmezhetővé. Másrészt azonban e grammatikai alany nyelvhasználatának miléntje, beszédregisztereinek változékonysága nemigen követi tér- és időbeli mozgékonyságát: a szöveg nyelvi megformáltsága – s az így konstituálódó szemléletmódja – a tematikai szinten számtalan helyzetben létrejövő „én" pozícionális sokféleségével szemben valamelyest homogénnek mondható, s egy dominánsan jelenlévő (szerzői?) szólamhoz látszik kapcsolódni, ami viszont az epika integratív funkcióit hangsúlyozza. Ennek talán nem mond ellen az sem, hogy a szöveg jónéhány, különböző típusú intertextust épít magába mondjuk az Esterházy-kincsek leltárszerű felsorolásától kezdve (HC 39–49) Musil-allúzión át (HC 148) egy Kosztolányi-parafrázisig (HC 400), mert az uralkodó beszédregiszter jelenléte miatt a szövegben talán kevésbé jön létre az a bizonyos – Esterházy kifejezésével élve – „remegés" vagy „billegés"[6], ami olyannyira meghatározta a *Bevezetés*... legtöbb darabjának nyelviségét.

S ha már idézetekről esik szó, érdemes talán azt is megemlíteni, hogy a 86-os kötet után a *Harmonia Caelestis*-ben ismét teljes egészében idéződik Danilo Kiš *Mily dicső a hazáért halni* című írása. Ezúttal azonban azzal a stratégiai módosítással, hogy a főszereplő Esterházy gróf neve helyett következetesen az „édesapám" kifejezés szerepel. Az újracitálásnak ez a gesztusa némiképp talán tovább árnyalhatja a szerzői „én", a szöveg elhallgatott tárgyának tekinthető identifikálhatatlan *név*, illetőleg a szövegbéli beszélő alany egymáshoz való viszonyát. A Megyik-installáció által vizualizált Pascal-gondolat alapján szerveződő *Bevezetés*-ben – ami tehát egyetlen középpont helyett számtalan le-

hetséges, egyidejűleg jelenlévő centrumot foglal magába – a Kiš-szöveg kitüntetett pozíciót foglal el: egy decentrált struktúra olyan középpontjának tekinthető, ami egy nemlétező hely elfoglalásával saját pozíciójának betölthetetlenségét állítja. A szerző(i név viselőjének) – aki egyúttal a szöveg „főhőse" is, azaz hagyományosan szintén kitüntetett funkciót betöltő epikus elem – pusztulását a halállal sikeresen szembeszegülő nyelv *győzelmeként*, vagyis az eltűnést paradox módon a túl-élés lehetséges esélyeként mutatja be.[7]

A *Harmonia Caelestis*-ben ugyanez (?) a novella viszont már nem csupán Danilo Kiš, de Esterházy Péter elől-szövegének polemikus iterálása is egyben. Ennek során az új regény megszólalásmódja a *Bevezetés*... decentrált szerkesztettségének, az integratív epikai tényezők egyszer már végrehajtott destabilizálásának *emlékét, már megtörténtségét* helyezi a maga kontextusába.

A *Harmonia Caelestis* által idézett Kiš-szövegben elhallgatott név így a *Bevezetés*... Kiš-idézete által (f)eltüntetett autoreferenciális szerzői szerep üresen maradt helyét citátumként építi magába.

(Ennek variációjaként fogható föl az a rövidke utalás, amely arról tudósít, hogy az egyik „édesapám" 1711-ben vallásos énekgyűjteményt adott ki Harmonia Caelestis címen. [HC 10] Az énekeskönyv és a regény címbéli egyezése a szerzőség azonosságát is sugallhatja olyképp, hogy a XX. századi szöveg az areferens „édesapám" – jelölő anonim autoritása alá rendeli magát.)

A *Mily dicső*...-n túl a regény számos egyéb önidézetet is magába épít.

Ilyen például annak a Robertónak ismételt szerepeltetése, aki a *Hahn-Hahn grófnő*...-ben játszott már fontos szerepet – vele kapcsolatban szó szerinti átvétellel is találkozhatunk: H. H. 5 ~ HC 572 – vagy azok a mondatnyi „vándormotívumok", amelyek több régebbi Esterházy művet kalandoztak már végig. (Pl.: „Úrnő vagyok, életem főszereplője, így döntöttem" [HC 555], vagy mondjuk a „makacs térdsérülés" ismételt említése [HC 481] stb.)

Az ön-idézetek applikálásának köszönhetően Esterházy szövege a hálózat és a kapcsolódó elemek kategóriáiban is elgondolható lehet, hasonlatosan ahhoz, ahogyan Foucault ezt már jópár évtizede megfogalmazta *A tudás archeológiája* lapjain. A regény e szerint „más könyvekre, más szövegekre, más mondatokra történő hivatkozások rendszerének része: csomópont egy hálózatban... a hivatkozások hálózatában."[8]

Ha tehát ezeket az ismétlődő modulokat a szöveg nyelvi megformáltságának fontos elemeiként kezeljük, akkor a regény verbális mintázata a nem-literális (szöveg)kultúra megszólalásmódját idézheti fel.

A fel-felbukkanó szövegbetétek rendszere így a pre- és a posztliterális kultúrákra egyképp jellemző mnémonikus alakzatként tűnik fel, ami viszont „nem csupán bizonyos verbális és metrikus szokásokat képvisel, hanem egyfajta gondolkodásmódot vagy szellemi állapotot is."[9]

Innen nézvést az elhallgatott név visszsza-visszatérő, a szövegegészt áthálózó körülírásai is a szöveg mnémonikus mintázottságát erőteljesen befolyásoló paneleknek tekinthetők, melyeknek azonban nem jelentésük, hanem jelentőségük van, ami minden esetben és kizárólag kontextusfüggő.[10]

S nem csupán a ritmikus alakzatok, az ismétlődő modulok (pl. a Barthelme- idézetből (HC 201) kiszakított, gyakorta visszatérő síró édesapa képe) jelenléte utal az orális tudásmegőrzés „hallásközpontú" technikájára, de a szakirodalom a szóbeli kultúrák verbális sajátosságai közé sorolja a *Harmonia Caelestis*-re jellemző töredékességet, szaggatottságot is. S végül, az elsődleges és másodlagos szóbeliséget meg-

határozó rögzítetlenség egyszerűen érvényteleníti a „szerző" és az „igazság" azon fogalmát, melyet az írásbeliség kulturális paradigmája termelt ki magából, s amely – ahogyan ezt már érintettem a korábbiakban – Esterházy szövegétől is meglehetősen idegennek tűnik. Hajlamos lennék ezért a művet az orális kultúrák nyelvi megformáltságának jegyeit felvonultató, a szerzői funkciót az anonim orátori / mesélői szereppel helyettesítő narratívaként kezelni, amely egy kulturális / szellemi / térségi közösség „törzsi enciklopédiáját" kollektív családtörténetként beszéli el, ami ugyanakkor az egyén számára is lehetséges és érvényes szerepértelmezéseket hív elő a közös történet keretein belül.

Ezzel összefüggésben válhat jelentőssé a regényen belül az a Proust-utalás – „Édesapám fia mostanra azonban már rég elfelejtette a szájában könnyedén szétomló kandiscukor ízét is, meg a kompótban felázott édessütemény-masszáét is" (HC 138) –, mely érdekes összefüggést teremthet a francia és a magyar szöveg között. Esterházy regénye, amely szintén az eltűnt idő nyomainak rögzítését és jelenhez kapcsolását kísérli meg, nem csupán mint fontos előd-szöveget hivatkozza a művet, hanem hozzá való *viszonyának* megfogalmazásán keresztül kísérli meg a prousti írás- és emlékezéstechnika ezredvégi lehetőségeit megteremteni, s az így megtalált idő segítségével valamiféle – a proustitól alighanem jócskán különböző – identitást életre hívni.

S ugyancsak ilyesféle viszony-szövegként nyerheti el egy lehetséges értelmét a *Harmonia Caelestis* második része, az *Egy Esterházy család vallomásai* is. Köszönhető ez persze a két fejezet közti textuális átjárhatóságok meglétének, de megragadható a szövegnek egy e tekintetben talán fontosabb aspektusa is. Látható ugyanis, hogy az epikai megformáltságban szinte klasszikus mintákat követő – akár a Buddenbrook-ház szépívű hanyatlását is idéző – fejezet poétikailag csaknem zökkenőmentesen illeszkedik az európai családregény-hagyományba. S éppen ebben, hogy tehát a szöveg nemigen látszik szívügyének tekinteni e klasszikus modell paradigmatikus jegyeitől történő megszabadulást, látom e regényfejezet egyik legfontosabb jegyét.

Hiszen az ekképp megformált mű mintegy zárlatként követi a poétikai megszólalás tekintetében bonyolultabbnak tekinthető, az eddigi Esterházy-oeuvre már ismert technikáit idézetszerűen összegző első fejezetet, s ezzel mintha az ezidáig kikísérletezett prózamodelltől történő eltávolodás, egy poétikai játéktérből való kilépés igényét jelentené be.

A két szöveg egymásra reflektálása mintha ismét azt a kérdést vetné fel, hogy tudniillik hogyan lehet megszólalni *az utániság* – ezúttal azonban a „poszt" – utániság – helyzetében, milyen epika hozható létre az epikus formai sajátosságok módszeres és elméletileg is körültekintően alátámasztott szétroncsolása után.

Az írásom elején idézett Kulcsár Szabó-kérdésre – amely a *Bevezetés*...-ben létrehozott technikák továbbfejleszthetőségét firtatja – az *Egy Esterházy család vallomásai* tűnik az egyik lehetségesnek tekinthető válasznak, azzal, hogy egy olyan XIX. századi prózamodell felé nyitja meg az utat, ami túl van már a XX. századon.

JEGYZETEK

[1] Kulcsár Szabó Ernő: *Esterházy Péter.* Kalligram Könyvkiadó, 1996. 234.

[2] ib. 225.

[3] Esterházy Péter: *Hahn-Hahn grófnő pillantása.* Magvető, 1991. 11.

[4] F. Nietzsche: *A történelem hasznáról és káráról.* Akadémiai, 1995. 46.

[5] ib. 33.

[6] *Esterházy-kalauz*. Magvető, 1991. 8.

[7] Döbörhegyi Ferenc: *Esterházy* (kézirat)
[8] M. Foucault: *The Archeology of Knowledge and the Discourse on Language*. New York Harper & Row, 1976. 23.
[9] E. A. Havelock: *Előszó Platónhoz.* in: Szóbeliség és írásbeliség (szerk. Nyíri-Szécsi). Áron kiadó, 1998. 91.
[10] J. Goody-I. Watt: *Az írásbeliség következményei.* in: ib. 119.

Szabó Gábor

József Attila nyomában

PÉTER LÁSZLÓ VÁLOGATOTT ÍRÁSAIRÓL

Tisztelt szerző, tisztelt főszerkesztő, Hölgyeim és Uraim! Formabontó módon – mintha kritikát írnék, oly módon és megírt recenzióval szeretném megbecsülni Péter László *József Attila nyomában* című kötetét. Mi kötelez erre? Egyrészt az, hogy a szerző már hónapokkal ezelőtt megtisztelt azzal, hogy felkért e feladatra E-mail-en (igen, ne tessenek csodálkozni! A szerző azon hetvenen túli bölcsészek közé tartozik, akik már a kezdetek óta használják a modern technikát), másrészt kötelességemnek is érzem a Modern Magyar Irodalmi Tanszék professzoraként a tanszék doyenjét bemutatni, ugyanis Péter László a rehabilitációja után tanszékünkre kerülve Bevezetés az irodalomtudományba címen textológiai kérdésekről tartott előadássorozatot s mi, fiatalok (ma már sajnos, felettünk is eljárt az idő), mint az itt ülő Ötvös Péter tanár úr és jómagam, ott ültünk az Auditórium Maximum legfelső sorában, hogy az előadást követő szemináriumainkra készülve figyeljünk. Később úgy hozta a sors, hogy – úgy-

mond – „főnöke" lettem Péter Lászlónak, aki egészen más szemléletet képviselt, mint én, mégis tudtunk együttdolgozni. Amikor könyvének korrektúrája a kezembe került, meglepődve tapasztaltam, hogy mégis nagyon sok közös lehet bennünk, ugyanis a hetven éves Tamás Attilát (aki tanszékvezető elődöm volt) köszöntő, a Tiszatájban a napokban megjelent, de Görömbei Andrásnak az *In honorem Tamás Attila* című kötetben már tavaly leadott tanulmányom alcímeként magam is ezt írtam: *József Attila nyomában*. A miskolci József Attila Újraolvasó Konferencia anyagát közlő kötetbe Péter László most megjelent könyve után már nem adhatom többé e címet. A félreértések elkerülése végett ezt a legkevésbé sem bánom, sőt őszintén örülök az ilyen találkozásoknak!

Tekintettel arra, hogy Péter Lászlót itt senkinek sem kell bemutatnom, hiszen ismerjük Szeged díszpolgáraként és kitüntetettjeként, a „szerette város" egyik legjobb történetírójaként, világszerte pedig az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* főszerkesztőjeként, éppen ezért engedjék meg, hogy – további formabontásként először ne az új könyvről szóljak, hanem hadd mondjak két történetet, amelyek, úgy hiszem, jellemzik a szerzőt. Az első arról szól, hogyan ismertem meg Péter László professzort. Ezezerkilencszázhetvenkilencet írtunk, készültünk az egy évvel későbbi József Attila-évfordulóra: mesterem, Ilia Mihály arra kért, keressem fel Péter Lászlót a Somogyi-könyvtárban, akkor még ott dolgozott, mert mint a Somogyi-könyvtári Műhely szerkesztőjének, szüksége lenne írásra. Elmentem Péter László

Argumentum Kiadó
Budapest, 2000
356 oldal, 1200,- Ft

dolgozószobájába. Sok mindent tudtam már róla, mégis zavarban voltam, azt ugyan tudtam, mit ajánlhatok fel, de megelőzött: – Van-e valami a tarsolyodban? – hangzott a kérdés. – Igen, Laci Bátyám – mondtam, egy verselemzés, de még nincs készen. Verselemzés? – Hát, olyannak is kell lennie, de én arra gondoltam, hogy esetleg dedikáció, szövegváltozat vagy valami hasonló. – Az nincs – válaszoltam, de tessék elhinni, érdekes lehet ez is és elmondtam, mit gondolok a *Zöld napsütés hintált...* kezdetű versről. Nem győztem meg, azt láttam, mégis azt mondta, írd meg, majd meglátjuk! A vers maga így szólt:

Zöld napsütés hintált a tenger lágy, habos vizén,
meztelenül, vigan, nagy messzi beusztam biz én,
a fényes ég, a csipke viz pólyája testemen,
bölcsőben fekve ringtam ott, behunyva két
[szemem.

Én nem tudom, hogyan, mi volt. A locska őselem,
a víz kihült és nagy hideg zuhant rám hirtelen.
Szivemből rémület szökellt, mint bokorból a vad,
kiáltottam vón s keserűn szájon vágott a hab.

A hátam mögött szüntelen valami orditott.
Iszonyúbb volt, mint óriási tarajos gyikok
csordája, az a tenger ott s én küzdöttem vele,
elfeledtem, hogy mit sem ér az ember élete.

Usztam vagy usztam volna, ám ugy értem partot
[ott,
hogy vert a hullám s végül egy hatalmas kidobott

A versről – röviden szólva – azt állapítottam meg, hogy még a gyerekkorinál is korábbi időszakot idéz meg s nem más, mint a lehetetlen megfogalmazása; egy olyan állapot leírása, melyről az akkor még csupán ösztönlényként élő ember nem tud semmit, s ez – még a születés pillanatát is megelőző, az anyaméhbeli állapot. Péter Lászlót nem igazán érintette meg az értelmezés, érdekelni akkor kezdte csak a dolog, amikor azon töprengtem a szöveget formálva, hogy mikor születhetett a vers, így ugyanis már szöveg volt, olyan megírt-megformált valami, aminek léteznek megfogható adatai, textus, amelynek van – ha van – kezdete, vége, vannak változatai, rájuk lehet kérdezni, rá is kérdezett s ekkor néztem utána az eredeti fogalmazványnak, a megírás körülményeinek, a változatoknak. Így sikerült megállapítanom: abban, hogy e vers sorait sokáig egy tengerparti fürdésemlék felidézéseként értelmezték, a költő barátja – egyúttal első „monográfusa": Németh Andor játszott nagy szerepet, ugyanis amikor – 1938-ban – közölte a verset, ő adott neki címet: *Tengeri fürdő*. De bizonyára zavarta, hogy a vers nem kerek, nem lezárt írásmű, hogy negyedik szakasza csonka, ezért az utolsó két sor híján közölte csak a verset az általa szerkesztett kötet *Forgácsok József Attila kéziratthagyatékából* című részében. A Bálint György szerkesztette kötetben is e cím alatt találjuk meg a verset. Bálint György megszerethette a költő e művét, mert bár a *Töredékek* részben közli, de ott épp ez az első szöveg.

Töredék a vers, avagy sem? – tettem fel a kérdést s innentől kezdve már valóban érdekelte Péter Lászlót is a dolog, hiszen immár textológiai problémával álltunk szemben s ezért is történt, hogy nem csak közölte az elemzést az 1980. évi ünnepi számban a főszerkesztő, de magam is tovább dolgoztam az elemzésen és hat évvel később, Péter Lászlót hatvanadik születésnapján az úgynevezett születésnapi versekről szóló előadásommal, később tanulmányommal köszöntöttem. Ebben már próbáltam választ adni arra is, miért fontos, az egész vers értelmezésére kiható kérdés az, hogy a szöveg töredék-e avagy sem. Németh Andor, Bálint György és Kardos László is töredéknek, befejezetlennek tarthatta, hiszen mindhárman elhagyták az utolsó két sort. S tegyük hozzá, az utolsó, csonka versszak nélkül valóban elképzelhető, hogy egy tengeri fürdő

emlékének felidézését olvassuk. A vershez azonban szervesen hozzátartozik e két sor, s ezzel együtt sem töredék e mű, „csonkasága" ellenére sem az. Nem töredék ez, hanem egy nyitott vers. A hiányzó két sor „jelentése" éppen hiányában fogható meg. Értelmezésem szerint a vers 13-14. sora s az utolsó szó, a *kidobott* a megszületés pillanatáról, az ezt követő két sornyi hiátus pedig a megkezdődött életről „tudósít". A költő gondolkodása megfordít mindent: „képben objektiválja" az elképzelhetetlent, a magzat sejtéseit és reakcióit a születést megelőző stádiumban és a megszületés pillanatában, ugyanakkor elhallgat a költő, a „csöndbe tér" a vers a „magára ismerés" pillanatát követően, az elmondhatót – az életet – már föl sem villantva, sejtetve csak a két sornyi űrrel. Ez a versvégi csönd a kimondott szónál is beszédesebb, a kimondhatónál mélyebb pesszimizmust sugall.

Ugyanaz a keserű, önmardosó gúny olvasható ki e versből, ugyanaz a groteszk látásmód érezhető benne, mint amelynek a *32 évvel ezelőtt* kezdetű prózai írásában lehetünk tanúi: „*32 évvel ezelőtt – a fegyintézet nyilvántartó könyvei szerint pontosan, 1905. április 11-én este 9 órakor – lázadás, kémkedés, rám bízott titkok elárulása, szeméremsértés, közveszélyes munkakerülés, állandó botrányokozás, beteges hazudozás miatt örökös dologházi fenyítésre ítéltek, kilenc hónapig tartó vizsgálati fogság után, elutasítva kegyelmi kérvényemet, átutaltak a javíthatatlan bűnözök világába. A nyomozás eredménytelenségét a hatósági közegek kínvallatási adataival palástolták s a kínvallatás, mondhatom, egy örökkévalóságig tartott. Hiába hangoztattam ártatlanságomat, a bíróság a nyomozati jelentést s a kikényszerített beismerő vallomást fogadta el az ítélet alapjául ...*" E prózai önvallomás teljes szövegét idéztem, s meggyőződésem, hogy szintén a születés pillanatáról s az azt megelőző időszakról ad hírt a felnőtt visszavetített keserűségével, akárcsak a *[Zöld napsütés hintált...]* sorai. S a prózai szöveget záró három pont is ugyanazt a hiátust, az élet folyamatát hivatott keserűgroteszk módon jelezni, mint a vers zárószakaszának csonkasága. A *32 évvel ezelőtt* József Attila életének utolsó esztendejében, 1937-ben íródott, születésnapját „ünnepelhette" vele, akár a *Születésnapomra* című versével vagy a középkori Mária-himnuszok hangjára emlékeztető talán legszebb anyaversével, az *Édesanyám, egyetlen drága* kezdetűvel:

Édesanyám, egyetlen drága,
te szüzesség kinyílt virága,
önnön fájdalmad boldogsága.

Istent alkotok (szívem szenved),
hogy élhess, hogy teremtsen mennyet,
hogy jó legyek s utánad menjek!

Értelmezésem szerint – s ezt már fontosnak minősítette Péter László is – a *[Zöld napsütés hintált...]* is ekkor íródhatott, tartalmi elemei, motívumai valószínűsítik, hogy egyike az 1937. április 11-i gyötrelmes születésnapi dokumentumoknak s mindehhez hadd tegyem hozzá: hogy e késői versekben mennyire kozmikussá, transzcendenssé válik az anya képzete, azt mindennél jobban megerősíti az a tény, amelyre éppen Péter László új József Attila-könyvének ötletadó felelős szerkesztője: Láng József hívta fel a figyelmet még 1962-ben az *Irodalomtörténeti Közlemények*ben, hogy 1936 januárjában, februárjában és márciusában egy-egy József Attila-verset közölt az *Ünnep* című képes irodalmi folyóirat, köztük a *Mama* címűt is. Az újraközlésben nem is annyira az apróbb interpunkciós szövegeltérések a lényegesek (bár a textológusnak ezek is rendkívül fontosak), hanem az, hogy új címet is ad korábbi versének a költő, s az új cím így hangzik: *Mennybemenetel*.

A másik történet rövidebb: a véletlen úgy hozta, hogy amikor – 1983-ban elkészültem kandidátusi értekezésemmel,

úgynevezett szakmai vizsgát is kellett tennem, ugyanis még nem töltöttem el a minimális tíz évet a felsőoktatásban. Kijelölték a bizottságot, amelynek Németh G. Béla volt az elnöke, tagjai pedig Kiss Ferenc és Péter László. Sokat töprengtem, hogyan is lehet tanulni egy ilyen vizsgára, végül úgy döntöttem: a bizottság tagjainak munkáiból készülök fel. Gondot igazából Péter László jelentett, ugyanis rengeteget írt. A József Attilára vonatkozó tanulmányait, könyvbírálatait olvastam el. Péter László igazi vizsgáztatóként működött, ugyanis az első kérdése így hangzott: – Mivel utazott József Attila Bécsbe? – Hajóval – válaszoltam. – Helyes – mondta Péter László s azonnal továbbkérdezett: – Ki várta a hajóállomáson? Ezt is tudtam, de kíváncsi volt az illető eredeti nevére is és arra is, hol, milyen neveken publikált Szegeden. Nos, ez a ténytisztelet, az aprófilológia fontosságának hangsúlyozása is hozzátartozik Péter László portréjához s a két történet talán azt is jelzi, mit várhatunk a *József Attila nyomában* című gyűjteményes kötettől.

Úgy gondolom, Láng Józsefnek igaza volt, amikor az az ötlete támadt, hogy Péter László József Attila-tanulmányai megértek arra, hogy kötetben jelenjenek meg. Azt hiszem, már jóval korábban is szükség lett volna e kötetre, hiszen tulajdonképpen a József Attila-kutatás szinte teljes keresztmetszetét adta volna, illetve adja ma is. A „szokatlanul" szűkszavú utószóban csak annyit árul el a szerző magáról, hogy hogyan került kapcsolatba a József Attila-filológiával. E néhány sorból is kiderül azonban máris valami, mégpedig az, hogy a szerző megbántottként s dühökkel élte le eddigi életét: megtudjuk, hogy 1947-ben nyelvjárástanból doktorált s a nyelvészeti tanszéken Klemm Antal – úgymond – „hadsegéde" volt, míg titoizmus vádjával ki nem rúgták 1950 elején. Ezt követően Ortutay Gyula kinevezte a karcagi múzeum – ahogy Péter László írja – „konflis igazgatójává". Zárójelben meg is magyarázza, mit jelentett ez: „Az egyszemélyes múzeumot hívtuk így. Legföljebb egy hivatalsegéd volt még benne." Elmondja, hogy ott lett néprajzkutatóvá, Makón pedig irodalomtörténésszé. Ekkor, tehát 1952-ben kezdett József Attilával foglalkozni, kutatta a költő kéziratait, köteteit, képeit, emlékeit. A kötet jól mutatja, hogy Péter Lászlót 1954 óta folyamatosan foglalkoztatja a József Attila-kérdés. A több, mint három és félszáz oldalas kötetbe a túlzottan filológiai jellegű, illetve terjedelmes írásait nem is helyezte el, pedig például a *József Attila-textológia* című munkája nem csak a költői életmű szempontjából volt mintaadó, hanem általában a kritikai kiadások szabályozása miatt is.

A kötetet még nem láttam, néhány nappal ezelőtt a korrektúráját kaptam meg, így tulajdonképpen csak az első benyomásaimat, impresszióimat tudom megfogalmazni. Péter László most is precíz, mint mindig, nem ő lenne a szerző, ha nem lenne például a kötetnek névmutatója amikor *(De)formáció és (de)mitologizáció* című legutóbbi könyvemet dedikáltam neki, az első kérdése ez volt: – Miért nincs név- és tárgymutató? – Spórolásból – válaszoltam. Ezen nem lehet spórolni – közölte megfellebezhetetlenül és valljuk be, igaza volt). Ugyanígy fontosnak vélte és joggal kronológiai rendben közölni könyvében írásait, kivételt csak az *Előszó helyett* című írása képez, amely 1993. április 15-én hangzott el a Petőfi Irodalmi Múzeumban Kiss Ferenc József Attila barátoknak, ismerősöknek dedikált könyvei, kéziratai című kiállításának megnyitójaként. Az írás valóban Péter László József Attilára vonatkozó ars poeticája is lehetne, ugyanis nem csak a költőről vall, hanem önmagáról is, a világhoz való viszonyáról is, amikor például így ír: „Nem kerülhető meg [...] életművének időszerűsége. Nem tetszik nekem, ha olyanok,

akik korábban megtagadták, sőt támadták Bibó Istvánt, Erdei Ferencet, Illyés Gyulát, Németh Lászlót, most az ő köpenyükbe kapaszkodva folytatják utóvédharcaikat. [...] József Attila is keresztülment a század nagy válságain, tetézve mindezeket egyéni alkatának kivédhetetlen tehertételeivel. Költészetében ezekkel vívódott, *a termelési erőkkel odakint, az ösztönökkel bensejében*, s hogy mindkettővel szemben alulmaradt, »költőnknek és korának« egyaránt tragédiája." Azzal, hogy a kötet a kronológiát követi, megfosztja magát a ciklusba rendezés lehetőségétől, de helyette a József Attila-kutatás egy sajátos keresztmetszetét adja. A ciklusba rendezés is megvalósítható lett volna, ugyanis tematikai szempontból többféleképpen is csoportosítható lehetne a számos írás, Péter László ugyanis – hogy csak néhány látópontot említsek – írt kapcsolattörténeti tanulmányt például kedves költője: Juhász Gyula, azután Pintér Jenő, Sík Sándor, Németh László, Makai Ödön, H. Kovács Mihály és a költő nexusáról, találkozásaikról, egymásra hatásukról, felhívja a figyelmet fontos helytörténeti adalékokra, megszólal benne a néprajzkutató és ír a költő és a népköltészet kapcsolatáról és nem kevésbé lényeges, amire már utaltam is, hogy a József Attila-kutatás közel öt évtizedét is prezentálja azzal, hogy kronológiai rendben újraközli a József Attila-monográfiákról, tanulmánykötetekről szóló – nem egyszer tanulmányértékű – bírálatait: írt ugyanis Révai József tanulmányairól, Forgács László esztétikatörténeti kötetéről, Bóka László, Fábián Dániel, M. Pásztor József, Vágó Márta, Török Gábor könyvéről, Szabolcsi Miklós monográfiájának második kötetéről és minden alkalommal korrekten, úgy, hogy rá jellemző módon, az apró hibák sem kerülték el a figyelmét, különösen érvényes ez azokra az írásokra, amelyek a mindenkori kritikai kiadás részletes bemutatását-bírálatát szolgálják, mint például a Szabolcsi Miklós szerkesztette harmadik kötetről szóló vagy a rendkívül szellemes című *Stollwerk*, amely a Stoll Béla szerkesztette munkát szemlézi. Bemutat ismeretlen verssorokat, hiteles történetét adja néhány dedikációnak, megidéz korabeli élethelyzeteket, ez utóbbit azért hangsúlyozom, mert Péter László azon kevesek közé tartozik, akit a költő-író-irodalmár mindennapi élete is érdekli. Ezekben az írásokban mutatkozik meg leginkább, hogyan ötvöződik Péter Lászlóban a néprajztudós, az irodalomtörténész, a textológus, a filológus, a helytörténész, a művelődéstörténész. Ha valamit észrevételezhetek, akkor az az, hogy az írások nélkülözik a poétikum, az esztétikum iránti affinitást, azaz a szerző ritkán vállalkozik szöveginterpretációra, de azt is mondhatnám, ezt a feladatot – mint tőle idegenebbnek látszót – mintegy másokra hagyja, bár a kötet harmadik harmadában szép esszéket (az essay eredeti értelmében: szép kísérleteket) olvashatunk a költő olyan sorainak „megfejtéséről", mint „Szétveret falut és tanyát..." vagy „Holott a sírt, hol nyugszik atyja, kellene megbotoznia". Ha valamit mégis sajnálhatok, az az, hogy a szerző miközben küzd – úgymond – József Attiláért, József Attila igazáért, egyúttal a saját „gályapadjának" módozatait is megéli és eközben – olvasatom szerint – „túlpolitizálja", helyenként túldimenzionálja nem csak saját létérzéseit, de a költői szövegeket is, pedig valójában igenis tud nem csak sértett-sértődött, de érzékeny is lenni s ilyenkor a kontemplációmegvilágosító erejével tud megszólalni: olyan szép tanulmányokban, mint amilyen a *Hazám* egy versszakához írt értelmezése vagy *A szellem és a szerelem* című szintézis-jellegű dolgozata, amelyben nem csak az eredeti, az *Új Dunatáj* főszerkesztője által föltett kérdésre válaszol, hogy melyek József Attila legszebb sorai (e kérdéssel kapcsolatban – mint írja, nem

is tudna választani), hanem felhívja a figyelmet arra, milyen jelentései lehetnek a szellem és a szerelem fogalmaknak, illetve megmutatja magát ismét filológusként is. Utal ugyanis arra is, milyen Babits-utalások (is) állhatnak a fogalmak mögött. Itt írja a következőket: „Eldönthetetlen, mennyire tudatosan élt e szópárossal József Attila: számos Babits-reminiszcencia azt valószínűsíti, hogy szándékosan vette át Babits fogalomkettősét. A *Mint különös hírmondó...* először a Pesti Napló 1930. október 12-i számában jelent meg; utána a *Versenyt az esztendőkkel* (1933) című kötetben. József Attila bármelyik helyről ismerhette. A megengesztelődött Babits a kötetét közvetlenül megjelenése után ajánlással („József Attilának szívesen küldi Babits Mihály") juttatta el ifjú költőtársának. Szántó Judit szerint József Attila Babits verseskötetét állandóan íróasztalán tartotta. Bizonyára gyakran olvasgatta is. Bár elgondolkodtató, hogy négy évvel utóbb élt a babitsi szópárral, ismervén kivételes emlékezőképességét, főként versismeretét, nem lehetetlen. Am lehet, hogy nem tudatosan építette versébe a babitsi szavakat, hanem e szavak tudat alatt hatottak rá, s évek múlva saját leleményeként bukkantak föl. Ez volna az érdekesebb: ez jelezné a különbözések ellenére ható közös gondolkodást." Íme, eddig a töprengő filológus s nem sokkal később ott találjuk a nem csak József Attila, hanem általában a költészet iránt mindig elfogult, a költőkhöz szeretettel forduló, egyszerre sokat és sokakat olvasó irodalmárt, amikor Péter László végül mégsem akar egészen kitérni az eredeti kérdés elől sem: „Melyek szerintem József Attila legszebb sorai? Ezt ugyanúgy képtelen vagyok eldönteni, mint ahogyan nem tudnék választani költőink közül: kit tartok nagyobbnak? Vagy az ő verseik közül melyiket tartom legszebbnek. Szememben József Attilának (mint Petőfinek, Aranynak, Adynak, Juhász Gyulának s így tovább) számos egyenrangúan szép verse, szép sora van, s ha e sok közül egyet választanék, nyugtalanítana a többi, amelyet mellőztem. A *szellem és a szerelem* is csupán egyike a sok szép sornak, és azért választottam, mert szépsége mellett bölcsessége, az emberi eszményt megfogalmazó filozófiája még inkább rokonszenves nekem. Alkalmas arra, hogy mint József Attilának bevezetőül idézett sok más költői megfogalmazása, a *közös ihletnek*, a nemzeti közgondolkozásnak egyik tartóoszlopa legyen." Mindehhez csak annyit tennék hozzá, nekem az ilyen típusú tanulmány, az ilyen kontemplatív és nagyon emberi-olvasói megközelítés a legrokonszenvesebb.

Befejezésül azt tudom mondani, hogy valóban kitűnő ötlet volt – a szerző szavaival – „betakarítani" ezeket az írásokat. Ahogy monográfiapótló kalászat eredménye a *Tömörkény világa* és a *Móra műhelyében* című könyv, úgy valóban maradandó tudnivalókat tartalmaz a *József Attila nyomában* című is, amelyet most szeretettel ajánlok minden olvasónak s kívánom, hogy forgassák haszonnal, a szerzőnek: Péter László professzornak pedig kívánok még munkában és kontemplációban gazdag éveket, hosszú életet és jó egészséget![*]

Szigeti Lajos Sándor

[*] Elhangzott Péter László könyvének bemutatásán 2000. június 5-én a szegedi városháza dísztermében.

Szimbólumtár

JELKÉPEK, MOTÍVUMOK, TÉMÁK AZ EGYETEMES ÉS A MAGYAR KULTÚRÁBÓL

A kritikus megvallja, hogy szótárról még soha nem készített recenziót. Ugyan a *Szimbólumtár*nál testesebb könyvről írtam már, és azt is hónapokig színeztem a ceruzáimmal, de írásom tárgya, Pál József és Újvári Edit könyve túltett ezen. Másfél évbe telt, míg nekiülhettem megírni az itt következőket.

Mire jó a Szimbólumtár*?* Ma nem elsősorban a könyveken keresztül találkozik a befogadó történetekkel. És ez önmagában se nem jó, se nem rossz. Videó vagy égi csatorna ide vagy oda, vannak történetek. És hiába van a számítógépen olyan program, amiben a gyerek önmaga szája íze szerint alakíthatja a cselekményt, attól ő sem tud megmenekülni, hogy az általa tákolt, bocsánat, generált cselekmény annyiban érdekes, amennyiben van benne történet, amennyiben valamiből valami más lesz, amennyiben van változás, van miről beszélni.

Lassan minden társadalmilag tetten érhető megnyilvánulásunk programozott, manipulált. S ha majd az Internet valóban a villanyzsinórral jön a lakásba, megint elő fogom venni Orwellnek az *1984* című regényét, ami megjósolta ezt. Meg azt is megjósolta, hogy a totális kontroll, a totális hülyülés csak időleges lesz, mert az emberségünk a biztosítéka annak, hogy ez is a tamagocsi sorsára jut – beleunnak az emberek, vagy fellázadnak ellene. Eltemetik, mint a játékukra unt gyerekek ezt a zseniális japán ostobaságot. A Nap pedig továbbra is a *szárnyas Hajnal*lal kel, és az év adott szakaszának megfelelő csillagkép gondoskodik az álmáról, meg az enyémről is.

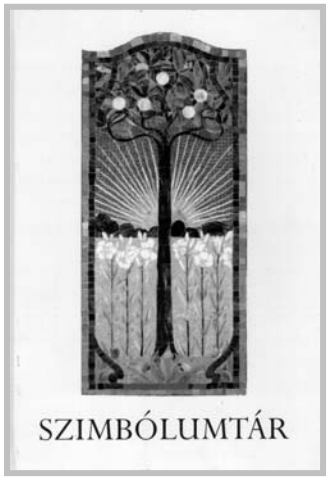

Antik és modern? Antik poszt modern. Ha rászokik az olvasó a *Szimbólumtár* használatára, végrehajtja az egyik legarchaikusabb kényszeredett cselekvést, az eredethöz való visszatérést, *regressus ad uterum*. Mert hogy a kultúra egyetemesen és magyarul egyaránt a közösség verbális kincsestárának, a szimbólumok tárának az inventóriumából merít. Nem is meríthet máshonnan, hiszen a nyelvek szemantikái ezeknek a szimbólumoknak a hálózatából építik fel a jelentések összefüggését, a szavak lehetséges jelöltjeinek a halmazát.

A szimbólumban az a legnagyszerűbb, hogy nem egy-egy értelmű megfeleltetésben köti a szavakat a létező és a lehetséges világokhoz. A szimbólumok jelölők és jelöltek, szavak és dolgok közötti összefüggések lehetőségei. Majdnem úgy, ahogy a DNS lehetősége a testnek és a léleknek.

A test és a benne foglalt lélek, illetve a lélek és az általa megismert, felismert test a biztosítékai annak, hogy a technikai

Balassi Kiadó
Budapest, 1997
532 oldal, 4500,- Ft

bravúrok kényelmessé tegyék az életünket, de ne vehessék azt el tőlünk. Az életünket a lelkünk a szimbólumokon keresztül tartja a kezünkben. És ebből a szempontból teljesen mindegy a közvetítés módja. Ugyan ma a képi jelölők uralják a befogadást, míg az orális kultúrában ugyanezt a szájhagyomány továbbadása, a hangzás tette. De ez utóbbi esetben is le*kép*ezték a szavak által jelölt valóságtartományt. S a kép, antik vagy poszt/modern, fenséges vagy közönséges, egyedi vagy százezrével gányolt, ugyanúgy kép, embléma, amely a több száz, esetleg néhány ezer éves történetiségben elnyerte az értelmezés hagyományát és jelentések fürtjét aggatta a láthatóra.

Ha elolvassuk a *Szimbólumtár*at, különös élmény lesz a miénk. *A kritikus itt vallja meg, hogy kétszer olvasta el a kritika tárgyát.* És arra szeretném kérni az olvasót, hogy ő is próbálja meg elolvasni, mert akkor ő is részesülhet annak a megvilágosodásnak a kegyelmében, hogy sokkal gazdagabb *ember*, mint amilyennek gondolná önmagát. A *Szimbólumtár*ral különös módon nyílnak meg a képregények, a rajzfilmek. Superman szupersége is emberközelivé arányosodik. Volt nekünk is, Toldi vagy Kukorica Jancsi, Mézga Aladár. És a sok pénzt elemésztő szédületeink „élményeit" is meg lehet érteni, ha átlátjuk az *örvény*, Kharübdisz szimbólumának a történeteinket alakító elemi *jel*enlétét.

Olyan érzéseim voltak, míg újra és újra nekiültem a könyvnek, mint amikor kisgyereket hallok káromkodni és megkérdezem tőle, hogy mit jelent az, amit mondott. Tudnak válaszolni a kérdésre. De soha nem a szavak ikonikus, egy-értelmű jelöletét idézik. Mindig valami el*kép*esztő *másik kép*zettel rukkolnak elő, amely másik kép pontosan illeszkedik a bontakozó gyermeki lélek kaotikusnak tűnő rendszerébe. Olyankor aztán megnyugszom, mert a gyerek nem a felnőtt kép-telensége, hanem önmaga szimbolikus nyelvének megfelelően *kép*zi le/el a jeleket. Azaz nem is káromkodik, hanem szimbolizál. A még nem korlátozott mindenséget mondja mint önmagát. Az ő számára sokkal több minden szimbolikus még. Aztán majd elfelejti a dolgok szimbolikus tartományát az iskolában, ahol minden szó elnyeri majd a maga igazi(?) értelmét, minden szimbólumot belefojthatunk a konkrétságba.

Csakhogy ennek ellenére nagy étvággyal fogyasztja az ember az elbeszéléseket. Egy nap akár több hosszabb elbeszélést (film/ek, pletyka, saját életünk cselekményessége, no és az ábrándjaink) is a magunkévá teszünk. Semmi bajunk nem lesz tőlük. Valamit ugyanakkor mégis csak tesznek ezek a beszélyek – ha nem is velünk, hát bennünk: rendben tartják az életünket. Az már más kérdés, hogy a rend fogalma rend*kívül* viszonylagos. Az elbeszélések tömkelege arra szolgál, hogy az általuk köz*vetít*ett szimbólumokon keresztül megőrizhessük önmagunkat. Ezért a *Szimbólumtár*ról szóló írásomat azoknak a helyeknek a megidézésével kezdem, ahol olyan *ős*történetek, illetve olyan archaikus tettek és karakterek szerepelnek, amelyek és akik mintegy formába öntik a létet, az archaikusat is, meg a posztmodernet is. Ezek a szimbólumok általában az élet lehetséges cselekményének a *fomái*, és egyben a biztosítékai.

Vannak olyan szimbólumaink, amelyek nem egy-egy jelenséget jelölnek, mégcsak nem is egy fajtáját a jelenségeknek, hanem afféle egy képbe sűrített őstörténetek. Úgy ősiek, hogy a mi itt és most megélt életünk, élményeink értelmezési alapjává válnak nyomban, ahogy megpillantjuk őket, vagy ha eszünkbe jutnak, eszünkbe juttatják őket. Mesebeli meséink és közönséges életünk sok eleme egylényegű ezekkel az őstörténeteket szimbolizáló alapvető emblémákkal, így megleljük őket könyvben és konyhában

egyaránt. Hermész *caduceus*a87 az a mogyoróvesszőből készült bot, amelyen két kígyó tekereg. Íme a jel, amely vonz és választ, teremt és átkoz, átvisz és marasztal. Vele egylényegű a mogyorófavessző, amely Hamupipőke apjának a kalapjához verődött, és amit aztán a gyereklány elültet az anyja sírján és lesz belőle a szolgát úrrá átlényegítő fa, ahol mesénk hőse megváltoztathatja a *kép*ét. Hermész veszszőjével/ általa mondjuk a mesét, és általa hidaljuk át a jelenlét és a hiány közti jelöletlenséget. Vele rajzoljuk meg a négy geometriai formából249, a középpontból, a négyzetből, a körből és a keresztből a kozmikus ember274 földi mását, önmagunkat, hogy aztán szívünk, illetve testünk szerint (ne) lássuk a dolgok rendjét, az évszakok körforgását, a véletlenek sorsszerűségét, amit Ananké, a szükségszerűség orsója298 hoz egyre közelebb. Az ember teste kiadja a kereszt *formá*ját, meghatározza a köré írható kör és a kört négyszögesítő négyzet helyzetét, a középpontban pedig magának a testnek az eredetére utaló jel, a köldök, a világ középpontja, az *axis mundi*. Ott az omphalosz, saját anyánkhoz és annak anyjához fűző kapocs, ami – mert csak a helye van meg – maga a letisztult szimbólum. Testem időbe felejtése. Ott nő a lótusz, a belőlem eredő vil/rág, történeteim lehetősége, közepén Visnu ül. Lehetne Jézus is, aki persze nem ül, hanem feszül testemre mint keresztre. Jelöl engem, hogy ki is lehetek feszülése okán. Elszégyellem magam, és testem méltatlanságáért vezeklendő bejárom a szimbolikus labirintust298 a templom aljában, testem labirintusát. Ott, alul, a földbe, anyánkba rejtve vár Perszephoné, Ozirisz, Adonisz és Jézus meg Lázár, hogy szavunkat hallva jöjjenek örökké *vissza* – *rota mundi*246. A test kinyílik, kezem mint vetülékfonál szó mintát törzsem láncfonatára443. A szövött képen, a textusban Krisna szekere425, amelynek a kocsija a testem, a lovai a lelkem, Krisna pedig az ezekről szerzett tudásom. A lovak persze nem egy*formá*k, egyik visszafogott, a másik zabolátlan, Platón lovai. Felemelnek az égbe, ahol a szivárványon439 elfelejthetem a testemet kínzó meghatározottságot, testem kötelező történetét, és többé nem szégyenem, hanem nevem459 és értelmem, ***jel*en**tésem a hús, ez a kézenfekvő embléma. A látvány, amelyet szememmel látok, a létem jele. Hogy látom, az győzelmem is, hogy vagyok427. Minden összefügg339, és hiába jajgat a vers, angolul vagy magyarul, hogy minden egész eltörött, a legfragmentáltabb képtelenségben is ott a kép, a szimbólumok összeragasztják Adonisz szétszórt testrészeit, és újra éledhet a természet, újra április van, a legszemetebb hónap. A kertben gyerek hintázik206, a világ meg nagyot lélegzik412. Minden kezdődik elölről. Este az ágyban fiunk arra kér, mama, mondd újra megint.

Az elősorolt emblémák házunk, az oikosz tartozékai, mindegy, a világ melyik végén élünk. Nálunk keresztet ácsolt a kultúra az alapformákból, ami aztán meg*formá*lta a templomainkat. Ugyanaz a néhány mértani archetípus másutt egész más imaházakat épített, és bennük az isten is másnak látszik. De az isten látszik másnak.

Vannak olyan szimbólumok, amelyek arra jók, hogy általuk próbáljunk felülkerekedni kicsi és nagy gondjainkon. Ezek a világ elsajátítását katalizáló trópusok. Hacsak eszünkbe jutnak, könnyebb továbblépni. Verbális mestereink ők, mesterszavak.

Amíg az első csoportban elősorolt szimbólumok inkább toposzok, addig a most következők pedig trópusok, amennyiben a fordulatot megkülönböztethetem a statikus szóképtől. Bár valamennyire az első csoport elemei is részesei annak, hogy a mesterszavak elsajátítják a világot. Úgy tűnik, hogy ma ez az elsajátítás leginkább arra vonatkozik, hogy lehetővé

válik beszélni a világról. Többször az lesz a tétje a héroszok győzelmének, hogy általuk váljék lehetővé beszélni valamiről. Ahogy a táncos magasba ugrik és aztán a földhöz simul, úgy a szavaink is fölemelnek vagy a földre/be rántanak. Az ég mindenek fölött áll[111]. Közhely, de ha nem vesszük számba az elméleti értékét ennek a közhelynek, akkor számos megváltási kísérlet eleve kudarcra lenne ítélve. Hermésznek a botja, a kalapja és a saruja is szárnyas – háromszor vagyunk általa arról biztosítva, hogy kiszabadít bennünket a földhözragadtságból. Ráadásul feltalálja nekünk az írást[201], és ez emblematikusan jelzi, hogy amit a kritikus most csinál, részesül valahogy ebből a *fel*indulásból, hermetikus.

Kedves istenemnek van még egy másik mesterfogása: kardot ad Perszeusznak, aki ezzel a karddal le tudja győzni Medúzát, a gorgót. És ezzel megszabadítja az embert az ösztönök uralmától[240]. Persze megint minden testes analógiával készül, hiszen a szégyenteljes szörnyeteg a szégyen helyének a szimbóluma, pudendum, a test legszentebb és legalantasabb nyílása.

Sokszor kell szembesülni azzal, hogy a szimbólumok által hozott meg*oldás* meg*kötés* is, és gyakran nem azt a formáját hozza létre az elbeszélésnek, ami el is mondható. A szimbólumok birodalma túl van a jón és a rosszon, és ebből származik is néhány bukfenc, amire majd a végén kitérek.

A földi lét szimbolikus átlényegítését csodálatos lények végzik, közülük vannak pesze még csodálatosabbak[116] is: a teknős, akinek a páncéljából Hermész készítette Apollónnak a lantot, és akinek a hátán ül a keleti istenség az egész világgal együtt. Aztán a főnix, aki a sashoz[403] hasonlóan képes megfiatalodni. Tüzet viszek, lángot viszek – énekelnék róla az óvodában. Harmadiknak itt a sárkány, aki a bölcsesség küszöbe, maga is ég és föld, teremtés és pusztítás. Végül pedig a legcsodálatosabb teremtmény, az egyszarvú, akinek a nem létező teste maga is egy szimbólumtár. A legdöbbenetesebb trópus a testében az egy szarva, amely isten teremtő igéjének, a napsugárnak, Jézusnak a szimbolikus helye, s ugyanakkor jelezi az androgünt is[116], aki meghaladta a nemek különbségét. Bejart meg Pasolini keresztre feszített bohóca jut az eszembe e két helyről.

Perszeusz mellett sorakozik még Ízisz, akinek a mesteri cselekedete az volt, hogy bátyját és férjét, Oziriszt, akit Adoniszhoz hasonlóan széttéptek és szétszórtak, összegyűjti. Kicsit mintha az olvasó ősképe lenne Ízisz, aki az önmagát ideírt hieroglifákba csonkító Oziriszt nyerné vissza az olvasás által. A másik mester a Szűzanya, aki eltaposса a föld köré tekeredő sárkányt vagy kígyót[296]. Ebből se igaz semmi, gondolhatjuk méltán. De pontosan a cselekvés szimbolikussága által történik meg minden egy képben. A Szeplőtlen Szűz szimbóluma a sárkány/kígyó ösztönösségének és bujaságának az ellentéte. A szeplőtlen annyit jelent, hogy 'nem kígyó', és fordítva. Egyszerű igazságok ezek, de mire kép lesz belőlük, nagyszerűek is lesznek. Képbe rejtett igazságokká, képbe rejtett szertartásokká, *mise-en-scène*-né lényegülnek. És ezzel bizonyítottuk be azt, hogy nem igaz az, miszerint a film, aminek a *mise-en-scène* a szerkesztő elve, valami nagyon újszerű dolog lenne. Ott vannak a római képregények, a stációk. Minden kép a maga egy-szerű statikusságában egy filmepizódnyit mond el annyiszor, ahányszor ránézünk.

A sámán[399] is mestere a mindennapi élet szimbolikus tolmácsolásának csakúgy, mint a pillangó, akit görögül Pszichének hívnak. Mindketten képesek önmagukat, és talán másokat is fölemelni. A *Hupikék törpikék* rajzfilmsorozatban a bonyodalmat oldó karakter fölött mindig ott repked egy lepke. A kétszázadik részben már nem is kell a filmet nézni, csak azt kell fi-

gyelni, hogy a lepke ott legyen, mert akkor jó lesz a vége – nem mintha megengedhetné ma magának egy populáris regiszterbeli alkotás, hogy ne legyen jó vége.

A sámán, a Szeplőtlen Szűz, illetve Psziché archetípusai köszönnek vissza az olyan televíziós sorozatok szereplőiben is, mint pl. a *Sentinel*, ahol a felügyelőt kis híján őrangyalnak nevezik, aki mindenféle sárkánytól és embertől megóv mindenkit, de legfőképp a segédjét, aki mindig bajba kerül, és akinek a neve annyit tesz kb. mint 'társ ' – ami meg heteira lenne görögül, hogy kis iróniát is zagyváljak a könyvismertetésbe.

Küzdenek, alászállnak, felemelkednek, elmennek és visszatérnek, megégetik és meggyógyítják magukat, megölik őket, és feltámadnak, széttépik és összerakják egymást, meghalnak és újjászületnek. Mi meg csak nézünk nagyokat, mert mi mindegyik cselekvéspárból csak az egyiket tudjuk vagy csak az egyiket szoktuk csinálni. Lehet, hogy ez egy másik különbség szimbólum és valóság között. A szimbólum az egy, az oszthatatlan, a valóság pedig a kettő. Mi meg a kettőből az egyik.

Persze nemcsak szimbolikus hősök sajátítják el és ki az életünket, hanem vannak szimbolikus tárgyak is, amelyek elintéznek bennünket: a fonál, a szövet, a mécses, a seb – ők is oldanak és kötnek bennünket egymáshoz. De soha nem kizárólag úgy, ahogy mi akarjuk.

A szimbólumok tára rengeteg elemet tartalmaz. Ezeknek az egymáshoz való viszonyát egyrészt meghatározza a fentebb említett totális cselekvés, amely old ***és*** *köt, amelynek soha nincs vége. Magukban a szimbólumokban ugyanakkor másrészt megvan az az általános jel tulajdonság, hogy önmagukat egy-egy más szimbólumhoz képest bírják csak megvalósítani. Helyüket így nyerik el a szimbólumtárban*.

Az egyes elemek a jel természetüknek megfelelően ellentétpárokban alkotják a jelentésmezők alkotórészeit. Ezek az ellentétpárok tárgyi emblémák és mitikus hősök párosai egyaránt lehetnek. Kettősségük elméleti kerete a *szümbolon – diabolon* párosa, ahol a diabolon a szimbólumoknak az alapvető kettősségére utal, arra, hogy nemcsak az istenre, hanem az ördögre vonatkozó igazságot is tartalmazhatják. Ez a kettős igazságérték nagy teher a bölcsészetben, de ugyanakkor minden valamire való gondolat alapja is. A *Szimbólumtár* címszavai közül nem mindegyik birkózik meg sikeresen a kettősség adta dialektikával.

Néhány szimbólumpár szinte közhely, néhány pedig annyira egyértelműen adott, hogy nem is vesszük észre. Pedig nem mindegy, hogy valami esetleg a megfordítottjaként is igaz.

Ma, a *nem* kritikájának az idején a *jin* és a *jang* ellentétpárját tekinthetjük általános szimbolizáló jegynek. Elsődlegesen minden a *jin*, a nő, a természet, a Hold, a hársfa192, a higany, a **2**-es szám, a föld, a tehén309, a nád235, a Szaturnus bolygó421, a bal szem427 és velük szemben a *jang*, Apollón, a férfi, a szellem, a Nap, a tölgy192, a kén, az **1**-es szám, a ló309, a Jupiter bolygó és a jobb szem427 kettős sorából jön elő. Részesedik ezeknek a teremtő és pusztító jegyeiből, jóságukból és gonoszságukból. A szimbólumok Janus222 arcúságának köszönhető, hogy egyáltalán beszélni lehet.

Van néhány olyan szimbólumpár is, amelyek több áttételen keresztül tükrözik csak a férfi és a nő általános jelteremtő szexuális különbözőségét. *Faust* és *Don Juan* például az északi ember és a déli ember különbözőségének a szimbólumai. Ám a dél, az infernális égtáj mégiscsak a negatív útnak, a Hold, a higany és a nő mesteri történetének a helye, míg a fausti Észak pedig az európai kultúra által pozitívabban szimbolizált tájék.

És ugyanígy áttételeken keresztül látható be az életfa259 tetején ülő madár és az életfa tövénél tekerőző kígyó ellentétpár-

jában a férfi és a nő ellentétpárja. De ha csak a föld(i) női archetipikusságát idézzük fel, szemben a férfi állítólagos szellemiségével, a Naphoz való közelségével szemben, akkor máris látható a madár és a kígyó *helyhez* és *szerephez* kötöttsége. Sok szimbólumot olyan erősen meghatározhat az alapvető jelteremtő különbözőség, hogy az ember kételkedik önálló szimbólum voltukban – mintha „csak" trópusok, fordulatok lennének. Persze ez lehet a szimbólumok keletkezésének az oka is.

Miután a szimbólumok párokban jeleznek, elkerülhetetlen, hogy a *Szimbólumtár* szócikkei két csoportot alkotnak, és az egyik valamilyen mértékben a másikat kell ismételje. A kritikus többé-kevésbé koherensnek találta ezt a kettősséget, de itt kellene a második kiadásnak a legtöbb kiegészítést tenni.

Ahogy a higany és a kén alkotóan romboló, párló és égető tevékenységének a harcát a só eleme hozza összhangba, úgy a férfi és a nő minden jelentést meg*különböztető* dialektikáját az *androgün* lény foglalja szintézisbe a végén, illetve szolgál azok alapjául az mindenek eredeteként. A *Szimbólumtár* istenei közt több olyan van, aki (?ami) nem kifejezetten bír férfi *vagy* nő természettel, hanem leginkább férfi *és* nő természetű *egy*szerre. S mivel ez a kérdés megelőzi a nemi különbözőséget, az olvasót arra kéri a kritikus, hogy kis időre szabaduljon meg nyelvének eme nyűgétől, különben félreérti, azaz *meg*érti, amit itt *nem* írok.

Az első ember, még nem férfi és még nem nő, *Adam Kadmon*, vagy ahogy Platón másképp nevezi, a *gömblény*, a létezés teljességével bír. Talán ez dühíti a leginkább az isteneket, amikor kettéhasítják, illetve később megetetik almával. Ez a majdnem isteni mivolta a nemi különbség létrejötte után is visszaköszön olyan *teljes lényekben* mint Adonisz, Dionüszosz, Krisztus, Hermész vagy Apollón.

Ugyancsak a *nem* előttiség megértése a föltétele annak, hogy belássuk a világok keletkezésének a nem emberi, a nem *nem*béli emberi jegyeit. Hiszen az őskeletkezés a mitológiában gyakran anyák és fiak, fivérek és nővérek nászából hozza létre a nem is szép és nem is új világot. S eme *Oidipusz előtti* világteremtésnek nincs is értelme Oidipusz vétke(?) után. Hiszen Oidipusz és Iokaszté ágyában hozzák meg az istenek a legfontosabb szemantikai szabályt, a vérfertőzés *tabu*ját. Olyan ez, mintha ezzel akarnák megakadályozni, hogy utánuk még valaki beleszólhasson a szimbolizációba. Hát tévedtek, mert szubkultúrák azóta is hoznak létre szimbólumrendszereket. A szabadkőművességét ismerteti is a könyv. De például a XX. század eleji keleties/ dekadens szimbólumrendszerekből vajmi keveset találunk, holott a mai kultúrában ezek erősen jelen vannak.

Az androgün lény szimbolikus értéke vagy szerepe abban van, hogy tagadja önmaga jel voltát azáltal, hogy magában törli azt a különbséget a férfi(as) és a nő(ies) lény között, ami különben szerepet és értéket tulajdonít a szimbólumoknak. Talán ebben is van istenségük, és ezért lett az első ember *nem* nélküli ember, kozmikus világ- és istenmetafora[22]. Apollón és Dionüszosz sok történet *eredete*. Valószínűleg ennek is az az egyik oka, hogy nem kötelező történetet jelölnek, hanem a történetek lehetőségét. Ennek a mélységnek az emblémája a sárgabarack, amely önmegtermékenyítésével teszi láthatóvá, mi történik a történetek keletkezésének a legmélyén történetileg és itt és most egyaránt.

Vannak olyan geometriai *formá*k, amelyek megintcsak emblémái lehetnek a kettősség eredendő egy-ségének: a gömb[165] egy-sége, teljessége, az egyenlő szárú háromszög, amely két azonos háromszögre osztható[191], vagy a szem, amely a kör férfias egyértelműségét és az ovális nőies ké-

tességét egyesíti[427]. A vitruviusi ember, akinek a teste kiadja a négyzetet és a kört. mindkettő középpontjában az ember köldökével, azt az eredet történetet is mondja, hogy valaha se nem négyzet, se nem kör, se nem nő, se nem férfi, hanem ember volt az ember, és a köldök az androgün lény szétválásának a *sebhely*e – a világot mozgató középpont, ég(i) és föld(i) találkozásának a trópusa, az egy-ségre emlékeztető pont, amihöz képest minden a bűnbeesés és a bűnhődés, a születés és a halál pólusai között történik. Egylényegű az egyenlő szárú háromszög felező egyenesével, az unikornis szarva, Jézus, az új Ádám pontja.

A Hold, ami visszatükrözi a Napot, a Merkúr bolygó, ami a Hold és a Nap egyesüléséből született, kozmikus szinten emlékezik arra, hogy valaha nem volt miről beszélni, mert a mai jelek létezésének nem adta semmi az okát. A különbségek az egy-ség részei voltak. Nem létezett az elemek, az évszakok, az emberi típusok négyes osztású[339] korrespondencia rendszere, mert a legfelsőbb szellemi lény androgünitása, azaz *jelöletlensége* nem tette ezt szükségessé, mert maga volt a négy. Ma a szám ennek az eredendőségnek a szimbóluma, talán az egy mellett a legtökéletesebb szám. Vele azonos jelentőségű a növények világában a *lótusz*[311], ami a férfi *és* a nő, a szellem *és* az anyag, a szoláris *és* a lunáris elveinek az egységét szimbolizálja, afféle világnövény, képes leírni a mindenség teljességét. Mondjuk, négy levele legyen.

Álljon itt az androgün lények elősorolásának a lezárásaként a *Néreiszek*[384] példája. Ezek a tengeri kentaurok a ló és a hal khimérái, kettős természetükben ott a szoláris és lunáris férfiasságának és nőiességének az androgünitása. Önmaguk nem kifejezetten kettős neműek, de szimbolikus értékük és szerepük egylényegű a kétesneműséggel.

Persze ha mindezt komolyan vesszük, akkor igen gondosan át kell fésülni a mi kritikai szövegeinket, és a művek értelmezésében is óvatosabban kell eljárnunk és ugyanakkor elképesztőbb mélységekkel kell számolnunk. Ha a szövegek szimbolikusságának a szükségszerű androgünitását az értelmezés keletkezésének az okaként is bírjuk, akkor sok olyan szófordulatnak nem lesz helye, amely a kritikus férfiasságát bizonygatja. Mivel hogy erről nincs szó, illetve szimbólum, mert az előbb van, mint én és kedvelt/kedvetlen szavunk, a *nem* – dőlt betűvel vagy állítva.

A könyvben tett szimbolikus utazás utolsó része nem annyira lesz szimbolikus, mint inkább konkrét, szakmai jellegű egy-egy értelmű megfeleltetések sora.

Az egyes szócikkek ismertetik a nagyobb szimbólumcsaládokhoz való tartozást, mint pl. a lunáris vagy a szoláris jellegzetességet; majd pedig bemutatják magát a szimbólumot, az alkalmazást, a keleti variánst, a szimbólumhoz kapcsolódó emblémát vagy híres képzőművészeti helyet. A szócikk végén többször szerepel idézet, leginkább a magyar irodalomból. Nos, ezek talán jobb lenne, ha nem lennének a szócikkekben, mert esetlegességük vagy esetlenségük az olvasóban felkelti az egész iránti bizalmatlanságot is. Nincs funkciója a *címer* szimbólum ismertetésének a végén a Vas István versnek, amiben „a heraldikai motívumok mintás jelbeszédként szerepelnek.” Hiszen a szimbólum szimbolikussága nem példa semmire. A *dob* címszó alatt olvashatjuk a szimbólum archaikus szerepét, majd pedig mindezt meg*ismétli* egy Adytól vett idézet, ami inkább ismétlés, mint valamiféle plusz adalék. – Ez több Petőfi és Ady idézetnél is előfordul. Nem ’legitimálja’ a szimbólum jelentéseit, és azt is figyelmen kívül hagyja, hogy ha bibliás költő idéz bibliai szimbólumot, az a költői beszéd *alkalmazza* és nem teremti a szimbólumot; a jel funkcióit inkább redukálja a

költemény keretein belülre, mintsem hogy annak teljességét mutatná be. Ugyanez vonatkozik a gyakran megidézett *Varázsfuvola* motívumaira. Mozart operája alkalmazza a szabadkőműves szimbolikát, és aligha teljességében. Nem hasonlítható a szerepe pl. a lótusz vagy a mandala általános morfológiai útmutatásához.

Az idézeteknél térek ki arra is, hogy egy szimbólumszótár vagy ne közöljön irodalomelméleti állásfoglalást tükröző kijelentéseket, vagy indokolja meg azokat. Az *egy*nél olvassuk, hogy „A világegyetemet meghatározó körforgást fedezte fel az egyes emberben József Attila, amikor önmagát a világ tengelyébe állítva ő vált a mindenség gyújtópontjává..."[115] – Aligha József Attila fedezte fel a világegyetemet meghatározó körforgást az egyes emberben. Talán több száz vagy több ezer évet is tévedett a szócikk készítője. De nem is ezt kifogásolom igazán, hanem a versben beszélő egyes szám első személy és a költő személyiségének az azonosítását. Ezt legalább negyven éve meghaladta az irodalomtudomány. A szimbólum fogalma maga is ennek ellenében létezik és szól. Amennyiben nem csakis a költő személyességére jellemző szimbólum egy jel, márpedig az idézett hely nem/sem ilyen, akkor kerülni kellene ezeket a magasztos és fölösleges megállapításokat.

Különösen zavaró, amikor a szimbólumszótárat forgató olvasó számára időben elérhetetlen referenciát találunk. A *kenyér* szócikk végén azt olvassuk, hogy „Ottlik Géza *Iskola a határon* c. regényében a főszereplőhöz, Medvéhez kapcsolódik [a kenyér szimbóluma]; a dolgok lényegét jelenti számára."[248] A szimbólumtárat forgató olvasónak aligha lesz ideje ezt az utalást ki- és felhasználni. És a maga rövidségével amúgy is csak elmossa a szócikk referencialitását. Ugyanis bármenynyire is becses műről van szó, nem úgy él a lehetséges olvasó olvasottságában, ahogy a Biblia egyes részei vagy az *Isteni színjáték* híres fordulatai.

Különösen suta az a kitétel, amikor a *rózsá*ról olvassuk az adott szócikk végén, hogy „Umberto Eco szerint »a rózsának mint szimbolikus képnek annyi a jelentése, hogy már semmit sem jelent.«"[396] Nem a kijelentés érvényességét kifogásolom, hanem annak az ésszerűségét, hogy ezt egy szimbólumszótárban idézik, ahol ezeket a „jelentéseket" kellene felsorolni. Akkor minek az egész? Ráadásul a Nap vagy a piros szín, Jézus vagy az unikornis ugyanígy el*kép*esztően sok és, akárhogyis, összevissza „jelentést" idéznek fel. Ez megintcsak egyik-másik szimbólum archaikusságára utal. Efféle modorosság gyengíti a *Szimbólumtár* koherenciáját.

Nem hiszem, hogy a sír és az anyaméh megfeleltetése az angol költészet gyakori toposza lenne[408]. Lehet, hogy a manierista metafizikus költők meg a prerafaeliták többször idézik fel, de nem úgy jellemző trópus, hogy azt itt egy meglehetősen rövidre szabott ismertetésben ki kellene jelenteni.

Platón kemény falatnak bizonyult a szerzőgárda számára. Egyszerűen nem azt idézik, ami a Platón szövegekben található, hanem lehagyják például a leglényegesebb félmondatot. Az *androgün* szimbólumainak az elősorolásakor az eredetnél azt olvassuk, hogy az eredendő gömb lények a széthasításuk után „a másik nemmel való egyesülés"-re törekszenek és ez az „eredeti egység utáni vágyakozás."[40] De Platónnál nem ez szerepel. Háromféle gömblényt hasított ketté Zeusz, és ezekből az egyiknek az 'utódaira' jellemző, hogy a másik nemmel való egyesülésre törekednek – ez volt a férfi *és* nő gömblény. Azok, akik a teljesen nő, illetve a teljesen férfi gömbök hasítékai – az utódok kétharmada –, másféle vágyakkal lettek megáldva vagy megátkozva. Később, a *kettő* szócikkben aztán van is erre egy egyszavas utalás[256]. Most akkor a szimbólumok kor-

dában tartása vagy az ismertetésük a feladata egy szimbólumtárnak?

Amikor a *szekér* szimbólumánál Platón lovairól olvasunk, azt látjuk, hogy a „szekérhajtó az uralom, az ész, a szellem, az intelligencia megszemélyesítője, ő zabolázza meg a húzó állatok által képviselt ösztönöket, szenvedélyeket...”[425] Csakhogy az egyik lovat nem kell az eredeti változatban megzabolázni, hanem csak az ösztönöket szimbolizáló, a kocsit a föld felé vonó lovat. Ez elég nagy különbség.

Buddha kéztartásai[237] közül lemaradt a kilencediktől a tizenkettedikig a jelentés. A *szefirá*t ismertető szócikkben pedig a második és a harmadik szefirá[423] után zárójelben fordítva van a jelentés (apa és anya) helyett (anya és apa). A *száj* szócikk kusza.

A könyv végén olyan szimbólumcsaládok számbavételét találjuk, amelyek megmutatják, hogyan is építkeznek egymásra az egyes jelek. A számok[521] családjánál hiányolom a *tizenhet*et. Ez a geometriai eszközökkel megszerkeszthetetlen, de ugyanakkor mégis létező szög magának az irodalom lehetséges világának a *szimbóluma*.

Ugyan akadtak kifogásaim, ám mindent együttvéve a Pál József és Újvári Edit szerkesztette *Szimbólumtár* alkalmas arra az utazásra, amit az olvasó a könyvet forgatva a szimbólumok összefüggő rengetegében tehet. *Coda*ként álljon itt annak a *keresés*nek a jegyzete, amit a kritikus tett a könyvben, amikor az *ibolya* nyomára akart lelni. Nem, nem elég magát a címszót felütni. A jegyek külön-külön messze, a mély rejtelembe visznek. Amit látok, csak egy manifesztációja a sok lehetségesnek. Az ibolya az alázatosság[122] emblémája azáltal, hogy színtartománya emlékeztet Attisz vérének[63] a kiontására, minden élet csírájára. S ha Attiszra emlékezik, emlékezik Oziriszra is, a föld felett láthatónak a földbe temetett lehetőségére, az alvilág urára, aki egy másik mitológiában Perszephonét[214] idézi, aki szintén évről évre előjön, majd eltűnik. Perszephoné emblémája az ibolya, valamint Adoniszé is. Az ibolya színe pedig Jézus megaláztatásának az emblémáját, a húsvéti leplet festi. Azt a palástot, amely a farizeus tudatlanság és a mítosz visszatérő igazsága közötti választék. A megváltás megtörténtét idéző jel, ami kijelöli az ember helyét vágy és ész[306] között, a bölcsek virága[491]. Egy regényt olvasva ötlött fel bennem, hogy utána járjak. Ezek a kicsi kékeslila virágok, Attisz virágai egy tisztást borítottak be, ahol a világ legegyszerűbb módján talált egymásra két ember. Igen, egy férfi meg egy nő. Csak a nőt napfénynek, a férfit meg földnek hívták. Boldogan éltek, amíg el nem olvastam a *Szimbólumtár*at.

Zsélyi Ferenc

„A Tisza-parton mit keresek?”

Ady Endre izgatott kérdését/felkiáltását valószínűleg minden olyan művész és tudós magáénak érezheti, aki vidéken próbál – olykor méltánytalan helyzetben – jelentőset, a „helyi értékrenden” messze túlhaladót alkotni. A Tisza-parton azonban nemcsak a lelki nyugtalanság, hanem az elszántság verse. Ezért is választottuk a híres sort sorozatunk címéül, melyben a magyar kultúra és tudományosság Szegedhez is kötődő jeleseit kívánjuk megszólaltatni.

„Túlélésünk sikertörténetében saját sorsomra ismerek”

BESZÉLGETÉS CSETRI LAJOS IRODALOMTÖRTÉNÉSSZEL

Úgy hírlik, Csetri Lajos irodalomtörténész professzorról kollégái, hallgatói rosszat soha nem mondanak, legfeljebb anekdotákat mesélnek róla, sőt – ami egyetemi berkekben igencsak ritkaság – a háta mögött is dicsérik. A tudományos pályán elindulva kanyargós utat járt be, mire révbe érkezett, és teljesítményét minden vitán felül állónak fogadták el. Huszonhét éves volt, amikor orvosa közölte vele, nem operálja meg, mert valószínűleg ott maradna a műtőasztalon, de nyugdíjas módjára sétálgatva hadifogolyként beszerzett súlyos tüdőbetegségével is elélhet még néhány évig. A jóslat megcáfolása önmagában is elegendő életprogram lett volna, ám miközben kidolgozta a túlélés technikáját, tanított és kutatott. 1959-től 1963-ig a szegedi Somogyi-könyvtár tudományos munkatársa volt, majd 1963-ban Szauder József jóvoltából visszatért egykori alma materébe, a szegedi egyetem bölcsészkarára, ahol a magyar irodalomtörténeti tanszék oktatója lett. Kezdetben irodalomelmélettel, esztétikával foglalkozott, majd miután a keményvonalas kultúrpolitika megelégelte modern, szabad szellemű és öntörvényű kutatásait, az irodalomtörténet területén talált menedéket. A magyar felvilágosodás irodalmát kutatva is kitűnt elméleti felkészültségével és igényességével. Az 1986-os Berzsenyi-évfordulón jelent meg a niklai remetéről szóló kutatásait összegző „Nem sokaság, hanem lélek” című tanulmánykötete, amit lelkesen fogadott a szakma, kiemelve, hogy „az elemzés történeti szempontját sokkal tágasabb dimenziókban is érvényesíti a szerző. Az életmű minden

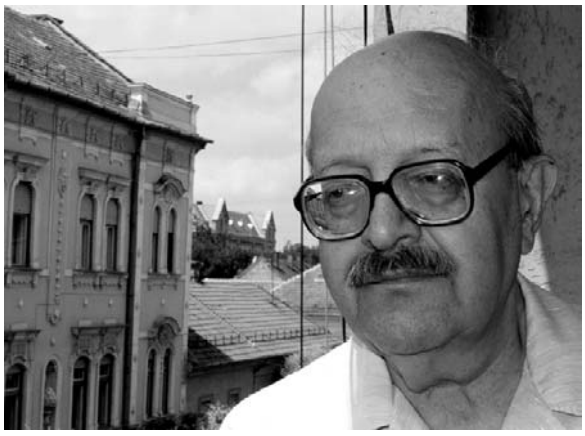

tárgyalt problémáját következetesen eszmetörténeti és történeti poétikai összefüggéseiben vizsgálja. Filozófiai, esztétikai, műnemi, műfaji, retorikai, stilisztikai, verstani horizontja pedig egyszemélyi tárgyához mérten szokatlanul széles." Csetri Lajos professzorral, aki 1998-ban vonult nyugdíjba, fordulatokban és tanulságokban gazdag életpályájáról otthonában beszélgettünk.

– Professzor úr, milyen családi tradíciók határozták meg gondolkodásának kialakulását, pályaválasztását?

– A családom apai ágon Erdélyből, Tordáról származik, az 1600-as évek végén I. Lipóttól kapott nemességet. A családi hagyományok szerint 1848-ig y-nal írták a nevünket, majd a demokratikus változások hatására lemondtak a nemesi y használatáról. Édesapám nagyapám első házasságából legidősebb gyermekként 1895-ben született, édesanyja 1912-ben meghalt tüdővészben. Nagyapám nagy tekintélyű ember volt, amellett, hogy a 130 holdas családi birtokot és a Jósika bárótól megvásárolt tordai pincéket igazgatta, suszterként is dolgozott. Cipészműhelye jó hírűnek számított, talán ennek is köszönhette, hogy a két világháború között a tordai ipartestület elnökévé választották. Amikor a román kiugrás után rövid időre Dél-Erdélyt is megszállták a magyar csapatok, heves harc alakult ki a hamarosan megjelenő orosz hadsereggel. Nagyapám már igen rossz állapotban volt, amikor a bevonuló győztes orosz katonák lezavarták a pincébe borért. Annyira le volt már gyengülve, hogy legurult a lépcsőn és összetörte magát. Bevitték a kórházba, de már nem tudtak rajta segíteni. A „felszabadulás" számára az élettől való megszabadulást jelentette. Édesapámat már az I. világháború idején besorozták, az olasz fronton harcolva hadnagyi fokozatot szerzett. Amikor az összeomlás után hazatért, a románok már átvonultak Tordán, és elfoglalták Erdély nagy részét. A székely hadosztály valahol a Partiumban próbálta őket feltartóztatni. Apám az egyik vezetője lett annak a szervezkedésnek, amelynek az volt a célja, hogy hátulról akadályozza a román tervek megvalósulását. Emiatt aztán letartóztatták, előbb a kolozsvári fellegvárba, majd a hírhedt szamosújvári börtönbe került. Egyik szobatársa Fráter Loránd, a nótás kapitány volt. Több mint egy éven át börtönben volt, majd 1920-ban kizsuppolták Erdélyből, ahová hosszú éveken át vissza sem térhetett. Pesten nagybátyja és keresztapja, a Zomborból menekült Csetri Károly – később tanügyi főtanácsos – fogadta be, akinek akkorra már volt lakása. Édesapám bevonulása előtt két évet végzett el a kolozsvári egyetem jogi karán, így az időközben Szegedre átkerült egyetem „mezei" jogászképzése keretében szerzett diplomát. Miközben rendszeresen járt Szegedre, az újpesti bőrgyárban cipőfelsőrész-készítőként dolgozott, mert még otthon, édesapja mellett megtanulta a szakmát. Miután megkapta a diplomát, pénzügyi vonalon helyezkedett el. Első főnöke Tandori Dezső édesapja volt, ami azért érdekes, mert Tandori Dezső unokaöccse a sógoromnak, Tandori Károly matematikusnak, akadémikusnak. Édesapámat 1926 táján Kisújszállásra helyezték, ott ismerkedett meg édesanyámmal, Tóth Máriával, akinek az édesapja helyi ügyvéd volt, és praxisa mellett 15-20 holdon gazdálkodott is. Anyai nagyanyám Czorda lány volt, akinek az édesapja, Czorda Bódog 1848-ban honvéd tisztként harcolt, majd letartóztatása után Josefstadtban „üdült". Az 1860-as években Szabadka főügyésze és országgyűlési képviselője is volt néhány évig, majd Budapestre került, ahol az 1890-es évek fordulóján Szilágyi Dezső igazságügy miniszter államtitkáraként igen nagy szerepe volt a polgári házasságkötésről szóló törvény megalkotásában, ami miatt a római katolikus egyház kitagadta. Később a Kúria másodelnöke lett, 1896-ban pedig a kolozsvári egyetem

díszdoktorává választották. Így elmondhatom, hogy a dédnagyapám a szegedi egyetem jogelődje által kitüntetett, megbecsült személyiség volt. Visszatérve a szüleimhez: 1927-ben házasodtak össze, én 1928-ban hét hónapra születtem meg. Két év múlva Sajószentpéterre kerültünk, öcsém – aki később Amerikában pszichiáterként dolgozott – már ott született. 1930 nyarán jártam először a nagyszüleimnél Tordán, majd kétévente mindig ott vakációztam, a páratlan években pedig Parádon nyaraltunk, ahol édesanyám bátyja volt az erdészet főmérnöke. Ötéves koromban, 1933-ban édesapámat áthelyezték Miskolcra pénzügyi titkárnak. Az elemi iskolát a huszár laktanya mellett lévő Szeles iskolában végeztem, majd a Lévay József Református Gimnáziumban folytattam a tanulmányaimat. Amikor 1939-ben édesapámat áthelyezték Veszprémbe, a város egyetlen gimnáziumába, a piaristák várban működő iskolájába kerültem. Eléggé kiélezett helyzet alakult ott ki a vallások között, mert a város Boda nevezetű református lelkipásztora meglehetősen harciasan viselkedett. Édesapám ugyan jól megértette magát a piarista atyákkal is, hiszen többükkel is egy társaságba járt, mégis a vallás volt az oka, hogy csak három évig maradtunk Veszprémben. Véletlenül alakult úgy, hogy az egyetemi végzettségű hivatalnokok többsége református volt. A katolikus igazgatónak ez nem tetszett, ezért arra kérte a püspököt, Czapik Gyulát – aki később egri érsek lett –, ne hagyja, hogy Gizella királyné városában reformátusok legyenek többségben a vezető pozíciókban. Czapik Budapesten elintézte, hogy az ország legkülönbözőbb részeibe szétdobják a vezető veszprémi református tisztviselőket. Édesapám 1921-ben a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületének tagjaként ott volt Budaörsnél, amikor megállították a visszatérni akaró Habsburg IV. Károly királyt, ily módon hozzájárult Horthy hatalmának megvédéséhez. Székely egyetemista barátai közül akkoriban sokan vezető pozícióban dolgoztak különféle minisztériumokban, ezért Czapik püspök akciójáról értesülvén felhívták édesapámat, és elmondták, mire számíthat. Javasolták neki, hogy fogadjon el egy szegedi állást. Megfogadta a tanácsukat, és 1942 novemberében Szegedre költöztünk.

– *Mi az első emléke Szegedről?*

– Korábban mindig hegyes-dombos vidéken laktunk, ezért döbbenetes élmény volt, amikor útban Szegedre az utolsó vasúti kocsiból kinézve egy végtelen hosszúságú sínpárt láttam mögöttünk. Szegeden rövid ideig a mai Belvedere palotában működő pénzügyigazgatóság vendégszobájában laktunk, majd egy magánházat béreltünk a Hunyadi téren, a gázgyár közelében. Nem volt valami exkluzív környék, de nagyon jól éreztük ott magunkat. Az épület fedett verandáján állt egy gombfociasztal, amihez rendszeresen összesereglettek a környékbeli gyerekek. Óriási gombfocicsatákat vívtunk, emlékszem, az egyik osztálytársunk mamája varrónő volt, így jobbnál-jobb gombok közül válogathatott. Volt egy tömör gumilabdánk is, amibe ha az ember jól belerúgott, csonthártyagyulladást kapott. Azt dobtuk át a Dózsa pálya falán, utánamásztunk, és azt kergettük naphosszat.

– *Melyik gimnáziumban folytatta a tanulmányait?*

– Mivel novemberben költöztünk Szegedre, édesapám azt javasolta, egyelőre a piarista gimnáziumban folytassuk, mert akkor nem kell beiratkozási díjat fizetni. A következő tanév előtt majd eldönthetjük, akarunk-e maradni, vagy valamelyik állami iskolában szeretnénk folytatni. A veszprémi piaristáknál a városban uralkodó kiélezett vallási helyzet miatt nem éreztem túl jól magam, más vallásúként úrigyerek létemre sem lehettem a cserkészcsapat tagja. Szegeden már egészen más volt a piarista gimná-

zium légköre. Nagyszerű tanári kar gyűlt ott össze. Kivéve a katolikus hittanár atyát, akivel szemben fenntartásaim voltak, ám ő nem tanított engem. Mindig lesajnálóan nézett ránk, ha véletlenül találkoztunk a folyosón: „Szegények, ti el fogtok kárhozni." Később ő volt az első, aki kiugrott a rendből, és elvette egy alsóvárosi paprikamolnár leányát.

– *Hogyan élték át a háború legkritikusabb utolsó évét?*

– A mostani, Szentháromság utcai lakásunkba 1944 júniusában költöztünk. A házat valószínűleg a tízes évek végén egy Zöld nevezetű bíró építtette, a mi lakásunkban korábban Kubányi fogorvos élt és rendelt. A gázgyár közelében veszélyben éreztük magunkat, amikor Liberator-kötelékek húztak el felettünk. Úgy gondoltuk, itt nagyobb biztonságban leszünk. Nem sokkal a költözésünk után kezdődött meg Szeged bombázása. Valószínűleg a vasúti hídra szánták azt a 250 kilós légiaknát, ami jókora tévedéssel tőlünk néhány háznyira csapódott be. A hatalmas detonáció szinte kiszippantotta a házunk üvegfelületeit. Amikor feljöttünk a légóvá alakított pincéből, bokáig jártunk az üvegtörmelékben. Szüleim úgy látták, nem lehet tovább itt maradnunk. Édesapám egyik kollégájával, Kardos-Adamovics Miklóssal – akinek a gyermeke nem sokkal korábban született meg – elhatározták, hogy a bombázások elől családjukkal kimenekülnek a Kistemplomtanyán (a mai Bordányon) túl lévő, Klebelsberg által létesített tanyai iskolába, ahol Kardos-Adamovics sógornője volt a tanítónő, aki – miután férjhez ment – későbbi kedves tanítványomnak, majd barátomnak, Temesi Feri írónak lett a mamája. Édesapám járt dolgozni, csak a hétvégéket töltötte velünk. Mi nagyon jól éreztük ott magunkat. Emlékszem, július 20-án volt a Hitler elleni merénylet. Az iskola előtti úton mindennap dolgozott egy útkaparó, aki másnap a következő dodonai szöveget mondta nekünk: „Szegény Hitler, talán már nem is él. Vagy él." Édesapámnak voltak vadászpuskái, ezért eljártunk vadászni is. Életemben először én is lőttem egy vadkacsát sörétes puskával, aminek az lett a következménye, hogy vadásszá avattak, azaz kaptam néhány ütést a fenekemre. Csodálatosak voltak az ott eltöltött hetek, emlékszem, egy fakaros nyugszékben ültem, miközben sűrű tejfölt mártogattam egy bögréből, és Veres Péter *Mit ér az ember, ha magyar* című könyvét olvastam. Egészen addig Kistemplomtanyán voltunk, amíg a románok kiugrása után a front megközelítette Szegedet. Október 8-án a nagybátyám, aki főmérnök volt a MÁVAG-nál, egy pótkocsis teherautót küldött értünk, hogy a front elől meneküljünk Budapestre. Jól emlékszem Horthy kiugrási kísérletére és Szálasi hatalomátvételére, sőt arra is, hogy édesanyánkkal épp az udvaron voltunk, hogy a magunkkal hozott hízott libát levágjuk, amikor átsüvített a fejünk felett a Kamaraerdő felől érkező első orosz belövés. December elején jelent meg a falragaszokon a nyilas hadügyminiszter, Beregfy Berger Károly 16 éven felüli leventékre vonatkozó bevonulási parancsa. Édesapámék kétségbe estek, mert engem is érintett. December 15-e és 18-a között kellett jelentkeznünk Budakeszin. December 15-én keresztapám embere épp Győrbe ment, ahol a MÁVAG gyár igazgatója Tóth Gy. István, édesanyám unokatestvére volt. Elküldtek hozzá egy kísérőlevéllel, amiben azt kérték tőle, alkalmazzon a hadiüzemben, mert így talán mentesülhetek a bevonulási kötelezettség alól. Életemben akkor láttam először Pista bácsit, odaadtam neki a levelet, miután elolvasta, azt felelte, épp most bombázták le az üzemet, még a szakmunkásait sem tudja foglalkoztatni, nem tud rajtam segíteni. Visszamentem Budapestre, és december 18-án bevonultam Budakeszire. Mi voltunk a 202-es munkásdandár 4. százada, amely utolsónak indulhatott el gyalog nyugat felé. A kö-

vetkező század már nem tudott kijutni a fővárosból, mert az utakat az oroszok ellenőrizték.

– *Mi volt a feladatuk?*

– Kiképzés nélküli leventék voltunk. A hosszú menetelést is nehezen bírtuk, épp szentestére érkeztünk meg a célállomásra, Győrújfaluba. Olyan elcsigázott, kimerült voltam, hogy amikor elszállásoltak bennünket egy kiürített istállóban, és megmutatták, honnan lehet szalmát venni a fekvőhely elkészítéséhez, amikor lehajoltam, beleestem a szalmakazalba. A sok gyaloglástól, a több mint húszkilós hátizsáktól annyira le volt merevedve a lábam, hogy alig tudtam feltápászkodni. Másfél hetes pihenő után, 1945. január 6-án bevagoníroztak bennünket, és kivittek a Német Birodalomba. Először Egerbe (ma Cheb), a volt szudéta-német terület egyik városába mentünk, ahol ki akartak képezni bennünket. De nem volt már szabad szálláshely, ezért München felé indultunk tovább, a várostól 6 kilométerre lévő Neubiberg nevű repülőtéren helyeztek el. Ott megkaptuk az alaki kiképzést. Egy roppant rokonszenves német gefreiter volt a kiképzőnk, aki légi harc során lezuhant, elvesztette az egyik lábát, ezért műlábat kapott. Amikor futtatott bennünket, a műlábával előttünk futott, és ő diktálta a tempót. Ilyesmihez a magyar honvédség, és előképzője, a leventemozgalom nem szoktatta hozzá az embert. A német őrvezetőnknek a „Nádiveréb nem száll fel az égig...” kezdetű nóta volt a legkedvesebb magyar dala, masírozás közben állandóan ezt énekeltette velünk. A kiképzőhelyen az is a mi feladatunk volt, hogy a reptér kifutópályáinak használhatóságát biztosítsuk, ezért szinte állandóan havat lapátoltunk. Január 30-án óriási hóesés volt, másnap viszont a Machtergreifung, a hatalomátvétel ünnepe, amikor nem lehetett dolgozni. Ezért addig masíroztattak bennünket a kifutópályán, amíg le nem tapostuk a havat. A repülőgépek persze nem azért szálltak fel, hogy felvegyék a harcot az óriási fölényben lévő amerikaiakkal. Pusztán csak azért, hogy ne a földön semmisítsék meg őket, és kicsit pimaszkodjanak a valóságos erődként előrenyomuló Liberator-kötelékekkel. Jártunk Münchenben is, láttuk, hogy a Frauenkirche falai néhány méternyire állnak csak ki a földből, és az egész belváros el van pusztítva. Február végén elindítottak bennünket az új kiképzési helyre. Sokáig tartott az út, mert közben állandóan bombáztak, a mi szerelvényünk is több gépágyú sorozatot kapott. Egyik alkalommal a vagonunk tetejében még egy fel nem robbant lövedéket is találtunk. A Kölntől 70 kilométerre észak-keletre lévő kórházvárosba, Lüdenscheidbe vittek, ahol egy többemeletes épület padlásán helyezték el mind a hatszáz Magyarországról érkezett leventét. Ugyanolyan négyemeletes fapriccsek voltak, amilyeneket később a koncentrációs táborokról készült filmekben láthattunk. Elárasztottak bennünket a tetvek. Még gyerekkoromban rühes lettem a szomszéd macskájától, és Tordán nagyapámék háziorvosa, Schwarz bácsi rühkenőcsöt adott. Lüdenscheidben hatszázunk számára két vízcsap volt, tisztálkodni alig lehetett. Amikor viszketni kezdtem, lementem a szanitécokhoz, és kézzel-lábbal elmagyaráztam, hogy rühkenőcsöt kérek. Azt hittem, rühes vagyok, pedig tetvek leptek el engem is. A rühkenőcs azonban olyan büdös volt, hogy a tetveket is elriasztotta. Amikor március második felében jött a hír, hogy északon az angolok, délen az amerikaiak átléptek a Rajnán, és megkezdődött a nagy olló, amely a Ruhrkesselt volt hivatott befogni, elindítottak bennünket is menekülni. Napi húsz kilométeres iramban mentünk, esőben-sárban cipeltük a nehéz hátizsákunkat is. Csermely Győző barátomnak – akit becenevén csak Dodónak hívtunk – néhány nap után vérhólyagos lett a lába, és nem tudott tovább menetelni. Könyörgött,

maradjak vele, hogy ne legyen egyedül. Beleegyeztem. A többiek hamarosan belefutottak az épp összetalálkozó szövetséges csapatokba. A fegyvertelen leventék közül senki sem halt meg, viszont az őket hajtó SS-ek közül kettőt is lelőttek a tűzpárbajban. Mi április 1-jén, húsvét vasárnapján érkeztünk meg egy kis faluba, Erwittébe, ahol megtudtuk, hogy bezárult a gyűrű, és az amerikaiak már jönnek visszafelé. Attól kezdve naponként egyik falutól a másikig haladva elindultunk visszafelé. Április 5-én értek utol bennünket az amcsik, és fogságba kerültünk. Dodótól a karóráját, tőlem a gyöngyház nyelű bicskámat vették el az amerikaiak, mintha csak oroszok lettek volna. Később kíséret nélkül Lippstadtba küldtek bennünket, ahol a többiekhez csatlakoztunk. Ott hatalmas, nyitott teherautókra raktak bennünket. A kísérőink előre szóltak, nagyon figyeljünk a kanyaroknál, mindig arra dőljünk, amerre kanyarodik a teherkocsi. Az egyik alkalommal rosszul vezényelt a figyelő, rossz felé dőltünk, ezért szétesett a kocsi oldala, és a hatvan ember közül legalább harmincöten lerepültek róla. Óriási mázlimra én a másik oldalon álltam, és a hónom alatt fogtam a korlátot, így nem esett bajom. Ketten rögtön meghaltak, többen pedig súlyosan megsérültek. Este ahol megálltunk, bokáig ért a sár. Dodóval egymásnak háttal összekapaszkodtunk, leguggoltunk, és amíg a vér teljesen ki nem ment a lábunkból, aludtunk néhány percet. Utána tornáztunk, mozogtunk egy kicsit, és újra leguggoltunk aludni. Két nap múlva egy pontonhídon átkeltünk a Rajnán, és megérkeztünk Rheinberg állomására, ahol felszállítottak bennünket az ott álló üres szerelvényre. A német összeomlás után elképesztő körülmények alakultak ki, a szövetségeseknek hihetetlenül sok hadifoglyot kellett volna ellátniuk, miközben az előrenyomuló csapataik utánpótlását is biztosítaniuk kellett. Az én fogolyszámom például kétmillió-ötszázezer feletti volt.

– *Végül hová vitték önöket?*

– Franciaországba, a Cotentin-félsziget csücskébe, Cherbourgba, ahol az invázió kezdődött, és ahol már jól kiépített fogolytáborok voltak. Huszonvalahány „catch”-ből állt a hatalmas fogolytábor rendszer. A fogságba esésünk utáni hetedik napon értünk oda, közben egyszer kaptunk kétharmad napi élelmet, és egyszer vizet. Amikor megérkeztünk, megrohantuk a konyhát, ahol az előző táborlakók ételmaradékai még benne voltak a hordókban. A szemétből húztuk ki a zöldségmaradványokat, és azt rágtuk, annyira ki voltunk éhezve. Noha az amerikaiak hadifoglyai voltunk, augusztus elejéig francia őrök felügyeltek ránk, akik nagyon utáltak bennünket, s ezt minduntalan éreztették is. Először egy kőbányába vezényeltek ki dolgozni, majd rájöttek, hogy a Genfi Konvenció értelmében 18 éven aluli hadifoglyokat nem szabad nehéz testi munkára foglalkoztatni. Attól kezdve bennünket, leventéket nem vittek a kőbányába, ahol iszonyú nehéz volt a munka, alig bírtuk emelgetni a hatalmas csákányokat. Amikor az amerikai táborparancsnok megtudta, hogy egy catch-re való magyar van szétszórva a táborrendszerben, összeterelt bennünket, kérte, válasszunk magunknak a németek helyett saját táborvezetőséget. Jellemző a magyarokra, hogy mindenki a maga emberét szerette volna a kulcspozíciókba – szakács, raktáros – juttatni, így a parancsnok sürgetése ellenére egy hét után sem sikerült megállapodnunk, ezért maradtak a németek. A szegedi piarista gimnáziumban Kozáki Stefi volt némettanárom, aki nemcsak tudósember, hanem zeneszerző is volt. 1945 után nem jött haza, Nyugat-Németországban maradt, és komoly életműve jelent meg a középkori haláltánc énekekről. Szórakozott tudósemberként észre sem vette, hogy érkezett egy új fiú az osztályba. 1943 januárjában, amikor osztályoznia kellett volna, akkor jött rá, hogy van egy di-

ákja, akit még nem is feleltetett. Az intő és rovó által veszélyeztetettekkel együtt engem is behívott a szobájába, és a szöveggyűjteményből kiadta mit kell németről magyarra illetve magyarról németre fordítanunk. Veszprémben egy kefebajszú civil tanár tanította nekünk a németet, aki minden órára legalább húsz szót megtaníttatott, és nagyon szigorúan foglalkozott velünk, így jó alapokat szereztem. Az intő és a rovó városunyosok közül rögtön kitűntem a hibátlanul elvégzett fordítással, ezért rögtön Stefi kedvencévé váltam, s attól kezdve velem küldte el a postára Kodály Zoltánnak és más zeneszerzőknek, köztük Ottó Ferencnek írt leveleit. Mindezt azért mesélem, mert Ottó Ferenccel Cherbourgban, a fogolytáborban ismerkedtem meg. Kiváló koponyákkal találkoztam ott, voltak, akik angolt tanítottak a fiataloknak, foglalkoztak velünk.

– *Meddig tartott a hadifogság?*

– Szeptember elején előbb Kelet-Franciaországba, a Nancy közelében lévő Mailly le Camp-i fogolytáborba vittek, majd onnan október 16-án három napi élelemmel, takarók nélkül, egy szál ruhában elindítottak haza bennünket. Az amerikaiak úgy gondolták, ennyi idő alatt bőven haza tudnak szállítani. Azt hiszem, tüdőbetegségemet ezekben a napokban szedhettem össze. Az egyik éjszaka Bregenz állomásán aludtunk nyolcszáz méteres tengerszint feletti magasságban, sűrű tejködben, és mellettem egy fogolytársam egész éjszaka „ugatott". A harmadik napon már meg is érkeztünk Linz környékére, ahol a zónahatár volt. A szovjet zónába nem engedtek át bennünket, hét nappal az indulás után még mindig ott rostokoltunk, így érthető volt, hogy a mellettünk lévő káposztaföldet kiraboltuk. Végül eljutottunk Bécsen túlra, Sollenauba, ahol egy hétig packáztak velünk, újra és újra elvették a mozdonyunkat. Amikor végre elindultunk, áthaladtunk Wiener Neustadton és eljutottunk Sauerbrunnig – Savanyúkútig –, visszafordították a szerelvényünket, és visszaküldtek Sollenauba. Az amerikaiak is megunták a huzavonát, és amikor Sauerbrunnba visszatérve újra elvették tőlünk a mozdonyt, azt mondták, csináljunk, amit akarunk. Eredetileg ezerötszázan voltunk, akkorra már kétszázra fogytunk, mert a többiek menet közben elszöktek. Az amerikaiak kezdetben azt javasolták, próbáljuk meg kibírni, amíg a határon leadnak bennünket, mert ha orosz fogságba esünk, meg sem állunk Szibériáig. Amikor Sauerbrunnba befutott a Wiener Neustadt és Sopron között közlekedő személyvonat, mind a kétszázan megrohantuk. Az osztrák vasutasok hiába próbáltak leszorítani bennünket. Amikor végre november 2-án átjutottunk a határon, és jelentkeztünk Ágfalván a határőrségnél, azzal a dumával jöttek, hogy miért nem álltunk ellen, miért vonultunk be. Másnap késő estére értünk a Déli Pályaudvarra, ott olyan sűrű babgulyást kaptunk, amiben szinte megállt a kanál. Másnap reggel mentem a szüleimet megkeresni a Szendi utcába, de csak keresztapámat találtam, aki megnyugtatott, valamennyien jól vannak, már hazamentek Szegedre. November 8-án értem haza. A 182 centiméteres magasságomhoz 52 kilogrammos testsúly társult, ráadásul az orvos megállapította, hogy teli van a mellhártyám izzadmánnyal. Amikor lecsapolták, másfél liternyi gyűlt össze. Úgy néztem ki, mintha koncentrációs táborból jöttem volna, minden bordám jól látszott. Pontosan fél évig, 1946 májusáig voltam beteg egyfolytában. Édesapámat politikai okok miatt akkoriban B-listázták. Hogy valamilyen megélhetési lehetőségünk legyen, kibéreltük egy ismerősünk szatymazi villáját, amelyhez megművelhető szőlő és föld is tartozott. Én akkor még olyan gyönge voltam, hogy édesapám háromlábú vadászszékén ülve haladtam egyik szőlőtőtől a másikig. (Édesapámat először nyugdíjjal

B-listázták, majd a nyugdíjat megvonták tőle. A negyvenes évek végétől 1961-ig az Orvosszakszervezet égisze alatt a Csongrád Megyei Orvosok Adóközösségének volt adminisztratív vezetője, majd – immár nyugdíjasként – 1961-től 1971-ig a JATE szakszervezeti bizottságának félállású adminisztratív munkatársa.)

– *Betegsége után hogyan folytatta az iskolát?*

– 1946 szeptemberében a hetedik gimnázium anyagából magánúton levizsgáztam, és nekikezdtem a nyolcadik osztálynak, majd a következő évben leérettségiztem. A fogság és a betegség következményeként akkoriban az ébredő vallási mozgalmak hatottak rám. 1947 nyarán azért mentem el a Soli Deo Gloria szárszói táborába, mert az volt az elképzelésem, hogy református lelkipásztor leszek. Egyetlen egyszer fürödtem meg a Balatonban, mire kiújult a betegségem. Akkor már mindkét oldalon kialakult a mellhártyagyulladás, ráadásul mandulagyulladást és szívburok gyulladást is kaptam, antibiotikum pedig még nem állt rendelkezésre. Heténi professzor, a belklinika igazgatója napi háromszor két aszpirint adatott, amitől egyfolytában zúgott a fülem. Csak úgy tudtam elviselni, hogy szimfonikus zenét képzeltem a zajba. Az év végén beutaltak Budakeszire, a szanatóriumba, ahol több mint fél évet töltöttem. Közben megtörtént a pártegyesülés és a kommunista hatalomátvétel. Ennek a hatását mi is éreztük, mert világnézeti szemináriumot tartottak a szanatóriumban. A szanatórium csodálatos könyvtárral rendelkezett, ott olvastam először Jack London-regényeket és hasonlókat, amelyek a polgári radikalizmus világnézetét alakították ki bennem. Ez alatt a fél év alatt a vallási fanatizmusom elkopott. Legjobb barátom, Benke Gida hatására, aki vegyészhallgató lett a szegedi egyetemen, miközben otthon feküdtem betegen, én is azt kértem édesapámtól, oda adja be a felvételi kérelmemet. Azonban hamar kiderült, hogy betegségem miatt nem tudnám teljesíteni a követelményeket, mert komoly labormunkát kellene végezni. Ezért az utolsó pillanatban átjelentkeztem a bölcsészkarra, amit betegen is elkezdhettem. Az első tanévben csak a szükséges minimális három tárgyból kollokváltam, és igazából csak a következő évben, másodévesként kezdtem az egyetemet.

– *A negyvenes évek végén még a régi oktatógárda tanított a bölcsészkaron, kik voltak a meghatározó professzorai?*

– Bognár Ceciltől hallottam először Freudról és a modern pszichológiáról, amiről korábban nem sokat tudtam. A bencés Hermann Egyed professzortól heraldikát hallgattam, a kiváló italianistánál, Koltay-Kastner Jenőnél – aki a germanista Halász Elődhöz hasonlóan a nyugati nyelvszakok megszüntetése után akkoriban magyar és világirodalmat oktatott – Petőfiből kollokváltam. Másodévben már Halász Előd is oktatott. Rendkívüli figura volt. Amikor a sztálinista vonulat, Karácsonyi Béláék órajegyzeteket, olvasmányjegyzeteket követelve dedóssá akarták tenni az egyetemet, előadása előtt Halász Előd is lobogtatott egy papirost, mondván, nekik is óravázlatot kellett készíteniük. Időnként megforgatta, belenézett, majd az óra után felmutatta: igaz, hogy ez csak egy szállodacédula, de óravázlatnak is megteszi. Akkoriban még csengetés is volt, Majoros bácsi, a pedellus ügyelt rá. Amikor Halász Előd az óra végén meghallotta a csengőszót, a mondat felénél abbahagyta, és néhány nap múlva, a következő órán a másik felével folytatta. A baráti köréhez tartozott kitűnő cigány származású filozófus kollégánk, Suki Béla, aki aztán 1956-os szereplése miatt szinte élete végéig száműzetésre volt ítélve, előbb Félegyházára járt át, majd a Ságvári gimnáziumban tanított. Hogy tanítványai mennyire szerették, az kiderül Temesi Feri Porának egzisztencia és

vissza szócikkeiből. Suki Bélával egyszer én is elmentem a Hágiba, ahol Halász baráti köre rendszeresen összeült iszogatni és beszélgetni. Halász Előd akkor még nem ismert közelebbről, egyetlen találkozásunk a bemutatkozó órán volt, amikor kissé meg is szégyenített. Azt kérdezte tőlem, mi az irodalom olvasásának célja. Akkoriban olyan könyveket olvastam, amelyek később nagy marxistáknak akkor még nem marxista jellegű írásai voltak, ezért azt feleltem: az élményszerzés. Erre Halász Előd csak azt kérdezte: Kolléga úr Békéscsabáról jött? A Hágiban folytatott beszélgetés közben azonban felfigyelhetett rám, mert mikor záróra után mentünk hazafelé, megkérdezte: Te is káder vagy? Amikor nemmel feleltem, csak annyit mondott: qui vivra, verra, azaz: aki megéri, meglátja. Sajnos ő amikor megérhette volna, már nem olyan állapotban volt, hogy tudta volna értékelni.

– *Mennyire gyűrűzött be a politika az egyetemi oktatásba?*

– Rettenetesen! Azok voltak a legrondább évek. Professzorom volt Sőtér István a világirodalom, és Baróti Dezső, a magyar irodalom tanára. Annak, hogy Baróti 1956-ra rektorrá válhatott, előzményei voltak: az ötvenes évek kezdetén eléggé le kellett feküdnie. 1956-os tevékenységéért börtönbüntetést is kapott, majd a Petőfi Irodalmi Múzeumban dolgozott, ami a száműzött irodalmárok egyik utolsó menedékhelyévé vált. Sőtér Istvánért rajongtunk, szép fiú is volt és csodálatos dolgokról is beszélt, kezdte Geoffrey of Monmouth-al és az angol középkorral. Emlékszem, Julien Sorel figurájáról is órákon át áradozott. De eljutott oda is, hogy Babajevszkij Aranycsillag lovagjáról kellett dicshimnuszokat zengenie, amit már kevésbé találtunk szimpatikusnak. Eredetileg nála szerettem volna írni a szakdolgozatomat, de a lassú kiábrándulásom hatására átmentem Barótihoz, akinél József Attiláról szóló szakdolgozatot írtam. Később, visszakerülve az egyetemre ennek az összes fellelhető példányát összeszedtem, és pimaszul elloptam, mert nem óhajtottam, hogy bárkinek a kezébe kerüljön. Bár az akkoriban József Attiláról született szakdolgozatok között a viszonylag tűrhetőek közé tartozott, érdekes lenne utólag megnézni, mi mindent kellett akkoriban leírni ahhoz, hogy elfogadjanak egy róla szóló szakdolgozatot.

– *Az egyetem után hogyan került Szentesre?*

– Akkoriban az volt a gyakorlat, hogy negyedév után kihelyeztek bennünket valamelyik iskolába. Én a szentesi közgazdasági gimnáziumba kerültem, amelynek Őrsi Károly volt az igazgatója, aki félelmetes hírű vezető volt, a tanárai rettegtek tőle. Mindössze egy hónapig voltam nála, de azalatt jól összebarátkoztunk. Életem egyik nagy szenvedélyét, a birkapörköltet is neki köszönhettem, mert minden évben nagy birkapörkölt főzést csapott, és ott ismertem és kedveltem meg ezt a fantasztikus ételt. Sajnos 1993-ban kialakult két szívinfarktusom után le kellett mondanom erről az élvezetről. Egy hónap tanítás után, amikor elindult Szentesen az agráregyetem szakérettségis tanfolyama, szinte rákényszerítettek, hogy a tanfolyam egyik függetlenített oktatója legyek.

– *Diploma után milyen pályát képzelt el magának? Szeretett volna valamelyik szegedi gimnáziumban tanítani, vagy már akkor gondolt arra, hogy egyetemi oktatóként irodalomtudománnyal, irodalomtörténettel foglalkozna?*

– Értelmiségi származásúként nem voltam jó káder, örülhettem, hogy édesapámékat baráti körük több tagjához hasonlóan nem telepítették ki, ezért arra nem is számítottam, hogy az erősen ideológiai jellegű szakok bármelyikének a tanszékére kerülhes-

sek. Legnagyobb meglepetésemre az öreg Tettamanti Béla, aki a pedagógiai tanszék vezetője volt, és aki annak idején József Attilát még Makón ismerte, felajánlotta a végzéskor, hogy szívesen odavenne maga mellé tanársegédnek. Tettamanti híres volt arról, hogy mindig közbeordított, amikor feleltek a hallgatók, ezért nála mindenki összse-vissza hebegett-habogott. Akkor is közbevágott, amikor szigorlatoztam, ám a közbevetett kérdését végig sem tudta mondani, mert én is közbevágtam, megadtam a választ, majd folytattam a saját gondolatmenetemet. Teljesen meg volt lepve, csak annyit kérdezett, honnan tudtam, hogy mit akart kérdezni. Sejtettem, feleltem mosolyogva. Ezzel annyira sikerült őt megnyernem, hogy még a tanszékére is befogadott volna. Az arcába nevetve mondtam: irodalmár vagyok, a pedagógia tanszék nem vonz. Szentesen először gyakorló éves voltam, csak 1952 nyarán, egy év tanítás után szereztem meg a diplomát. Utána 1954 nyaráig még folytattam a szakérettségi tanfolyamon a tanítást, amikor közölték, egy év múlva megszűnik ez a képzési forma, és akkor majd mindenkit elhelyeznek valahol, ahol hely lesz. Azt azonban, aki tud magának gondoskodni jobb állásról, hamarabb is elengedik. Az egyetemen évfolyamtársam volt Osváth Béla, a színjátszó csoport vezetője, aki még diákéveiben Hódmezővásárhelyen megalakította a felszabadulás után az első új vidéki színházat, amelynek egyik színésze Bessenyei Ferenc volt. Osváth 1954-ben a vásárhelyi központtal működő megyei TIT titkáraként dolgozott. Amikor meghallotta a gondomat, azt tanácsolta, jelentkezzek a budapesti TIT-központban, ahol az irodalmi szakosztályban épp üresedés van. Mint később kiderült, ketten pályáztunk az állásra Süle Sanyival, aki nemcsak az évfolyamtársam volt, hanem ugyanabban az évben, ugyanazon a napon is született. Bencze elvtárs, a filozófiai osztály egyik vezetője káderezett le bennünket, majd végül én kaptam meg az állást. Budapesten, a Bródy Sándor utcában, a Magyar Rádió épületével szemben dolgoztam egészen addig, amíg 1955 májusában harmadszor is vissza nem estem a betegségbe. Akkor felszámoltam a pesti albérletemet, és hazajöttem Szegedre. Először Hetényi professzor belklinikáján kezdtek kezelni, majd áthelyeztek a Mérey utcai tüdőgondozóba, ahol akkoriban még fekvőosztály is volt. Egy szobában helyeztek el bennünket a színész Katona Bandival, ott kötöttünk nagyon jó barátságot. Ősszel beutaltak a gyulai József Szanatóriumba azzal, hogy a bal felső tüdőlebenyt – amiben egy bevérző kaverna alakult ki – műtéttel távolítsák el. Hutter főorvos rendkívül lelkiismeretesen kivizsgált, kaptam a Streptomicin injekciókat, és közben lassan hozzászoktatott az Isonicidhoz, amire Szegeden érzékenynek bizonyultam, ezért nem tudták adni. A jobb tüdőm a mellhártyagyulladások miatt szinte fél tüdőnek számított, rendkívül kitágult hörgőkkel, minimális légzőkapacitással. Nemrégiben, amikor prosztataműtétem előtt megvizsgálták, a normálishoz képest mindössze 48 százalékos volt a tüdőm vitálkapacitása. El lehet képzelni, mit jelentett ez egy életen keresztül. 1955 karácsonya előtt a gyulai szanatóriumban Hutter főorvos az alapos kivizsgálás után azt mondta: „Csetri úr, én magát nem műtöm meg, mert ott maradna a műtőasztalon. A megmaradó tüdőfelület ugyanis nem lenne elegendő a szervezet oxigénszükségletének ellátására. De ha szép csöndesen, nyugdíjas módjára, sétálgatva él, akkor még néhány évig elélhet." Amikor legközelebb eljött látogatni a menyasszonyom – akivel még Szentesen ismerkedtem meg, ahol a szakérettségi tanfolyam gondnokaként dolgozott –, azt mondtam neki, visszaadom a szavát, mert ez egy kilátástalan életforma, ami mellé nem köthetem le. Ő azonban nem volt hajlandó „lepattanni", így később összeházasodtunk. Gyuláról 1955 végén hazaküldtek, és az egész 1956-os évet itthon töltöttem. Februárban kaptam egy csúnya tüdőgyulladást is, amit megúsztam. Közben a

XX. kongresszus után kezdődtek az izgalmas dolgok, megindult az irodalmi élet pezsgése, Nagyfalusi Tibi, Ratkó Jóska barátaim akkoriban Szegeden voltak. A Tiszatáj szerkesztősége az ipartestület épületének magasföldszintjén működött, ott tartották az irodalmi vitákat. Mivel nem voltam folyamatosan ágyhoz kötve, végigültem ezeket a tanulságos vitákat. Életem első publikációja is azon az őszön jelent meg a Tiszatájban: Somfai Laci regényéről írtam bírálatot. Miután megkaptam a beutalót, október 8-án bevonultam a budakeszi szanatóriumba, mert úgy gondolták az orvosok, meg kellene próbálni, hátha az ottani mellkassebész, Kulka Frigyes elvállalja a műtétet. Nem vállalhatta el, mert közben kitört a forradalom, jött az összeomlás. Később pedig már azért nem kerülhetett sor rá, mert a TBC-re legfeljebb két év táppénzt adtak, ami már lejárt volna, mielőtt felépülök. Ezért megegyeztünk, hogy 1957 februárjában hazaengednek. A TIT-központban nagyon rendesek voltak velem, hat hétre sine cura foglalkoztatásra visszavettek, mert így újabb hat hét táppénzt kaptam, és így épp megszerezhettem a rokkantnyugdíjhoz minimálisan szükséges szolgálati időt. Azon a nyáron összeházasodtunk Évivel, a mézeshetünket a Kálvin téri templom mögötti szállórészben töltöttük, majd hat hétre felköltöztünk Pestre, és jártam az intézetbe dolgozni.

– *Mennyire befolyásolta pályáját a súlyos betegség?*

– A produkcióm talán nem mutatja, hogy túlzottan kíméltem volna magam, de azért kezdettől fogva többé-kevésbé kímélő életmódra voltam kényszerítve, mert abban a pillanatban, amikor kicsit elengedtem magam, a visszaesés lehetősége fenyegetett.

– *Hogyan került vissza Szegedre, a Somogyi-könyvtárba?*

– Négy és fél évi gyógyszerszedéssel mégiscsak rendbe hoztak, így másfél évnyi rokkantnyugdíj után 1959 augusztusában egészségügyi szempontból rehabilitáltak, ezért feleségemmel visszaköltöztünk Szentesről – ahol apósoméknál laktunk – Szegedre. 1957 őszétől szentesi lakosként az 1956 után visszaállított nyugati nyelvszakok egyikén, a Halász Előd vezette német tanszéken levelező úton végeztem a német szakot, amiből 1961-ben szereztem diplomát. Akkoriban egykori évfolyamtársam, Tari Jancsi volt a tanácselnök-helyettes, akihez a kulturális terület is tartozott. Az ő hozzájárulásával alkalmaztak 1959-től a Somogyi-könyvtárban, ahol rendszeresen publikálni kezdtem. Eleinte összefoglaló tanulmányokat írtam egy-egy nagyobb irodalmi alakról, például Kaffka Margitról, Schillerről. Kezdtem beleszólni az akkoriban folyó esztétikai vitákba. Az örök realizmus elméletét volt üdvös bírálni, és fő célkitűzésünk a régen már jól kialakított stílus- és irányzattörténeti iskola – amit a sztálini korszakban ad acta tettek – rehabilitálása lett. Mivel azonban a hatvanas évek közepén az addig a pártközpont megfelelő osztályát vezető Köpeczi Béla befolyása visszaszorult, és Aczél Györgyöt nevezték ki kultúrtitkárrá, aki olyan emberekkel – Király István, Pándi Pál, a filozófus Szigeti József – vette körül magát, akik a régi, sztálinista típusú realizmus fogalomnak voltak a hívei, az az irodalmár front, amelynek én is egyik korifeusa voltam, irtóztató nagy pofont kapott, amikor 1965-ben a Népszabadságban egy olyan ember írt rólunk kemény bírálatot, aki néhány hónappal később disszidált. De ez akkor már senkit sem érdekelt. Ezzel a cikkel a mi vonalunkat kinyírták. Nyírő Lajos, aki az irodalmi osztály vezetője volt az MTA Irodalomtudományi Intézetében, azt mondta nekem, hogy ők afféle szekértábor módjára megtudják magukat védeni, de engem, a vidéki nyúlványukat már aligha. Azt tanácsolták, inkább menjek át más vonalra. Szauder József 1965-ben már nem járhatott le az egyetemre, mert szörnyű betegsége nem tette lehetővé, hogy tovább tanítson, ezért irodalomtörténészre volt inkább

szüksége a tanszéknek, mint a Bevezetés az irodalomtudományba című főkollégium oktatójára, aki irodalompolitikai vitákban vesz részt. Szegeden sem fogadták túl nagy lelkesedéssel a munkásságomat, mert az örök realizmus felfogás helyett én az akkori világirodalmi tendenciákhoz jobban ragaszkodó irányzatokat képviseltem. A Tiszatájban például vita indult, amikor a kisregényről írtam egy cikket. A Sztálin-díjas Nagy Sándort ugratták nekem egy nagy cikkel, amelyre félig-meddig védekezésként, de mégiscsak a saját álláspontomat keményen megvédve írtam azt a válaszcikket: Kisregény vagy nagyregény, ki tette így fel a kérdést? A vitát lezáró nyilatkozatában a szerkesztőség Nagy Sanyi álláspontját helyeselte, nem az enyémet. Ezek után én is úgy gondoltam, inkább átmegyek irodalomtörténésznek. Az első irodalomtörténeti tanulmányaim a hatvanas évek végén jelentek meg. Ugyan a hetvenes évek első felében néhány olyan publikációt is közreadtam, amely inkább esztétikai, irodalomelméleti vonatkozású volt, de ezek lassan lekoptak, illetve átmentek az irodalomtörténeti munkásságomba, amelynek elméleti igényességére is mindig különös gondot fordítottam. Az irodalomtörténeti kutatásaimmal értem el azokat az eredményeket, amelyekre azt mondhatom, az irodalomtörténeti konszenzus alapján számon tartanak.

– 1998-ban, 70. születésnapi köszöntőjében Temesi Ferenc azt írta a Tiszatájban: „Csetri Lajos Berzsenyi-tanulmányai akár a saját sorsát hordoznák. Csak annyi a különbség, hogy az ő Kazinczyját Lukács Györgynek hívták." Jól látja Temesi, egyetért ezzel a frappáns megfogalmazással?

– Nem egészen, tudniillik én Lukácsot nagyra becsültem. Hogy nem nyírtak ki, azt is annak köszönhetem, hogy 1965-ben – amikor még nem volt meg a magyar kiadása – a régi, első német kiadás alapján publikáltam egy nagy tanulmányt a Tiszatájban Lukács marxista igényű Esztétikájáról. Amikor többek között Tóth Dezső részvételével országos vitát rendeztek Szegeden a kritika helyzetéről, akkor erre a tanulmányomra hivatkozva akadályozták meg, hogy kinyíródjak. Amikor 1988-ban, hatvanadik születésnapom alkalmából a régi magyarosok tartottak egy összejövetelt, Klaniczay Tibor elmondta, mi volt az, ami miatt Nyírő Lajos barátomék olyan nyomatékosan figyelmeztettek, hogy húzzam meg magam. A pártközpontban kialakult egy nagy vita, ahol Pándi Pál azt mondta, nem szabad hagyni, hogy „csitri-csutrik" belebeszéljenek az irodalompolitikába.

– Miért épp Berzsenyit választotta irodalomtörténeti kutatásai célpontjául?

– Egyrészt politikai okai is voltak. A nyolcvanas évek közepén már viszonylag szabadabban gondolkodott az ember, akkor is, ha a Tiszatájjal – hála Nagy Gáspár versének – cirkuszoltak is. Főként régi korszakokról a marxista irodalomtudományon belül is ki lehetett fejteni olyan véleményeket, amelyekben a nemzeti gondolat nagyobb nyomatékot kaphatott. Ugyanakkor Kulcsár Kálmán – akinek a mai napig érvényes alkotmányunkat is köszönhetjük – modernizációs tanulmányaiban már akkor volt egy olyan fajta gondolkodás, amellyel én saját kutatott korszakom viszonyait vizsgálva teljesen egyet tudtam érteni: a világtendenciák nyakló nélküli utánzása katasztrófához vezethet, ha az ember nem szervesen igyekszik sajátjához alkalmazni a korszerű nyugati gondolatot. Amit Berzsenyiről, majd a nyelvújítási kor vitáiról leírtam, az magától értetődően állásfoglalás is volt, azaz mindig szólt napjainkról is. Egyre kevésbé tudtam egyetérteni Kazinczy nyakló nélküli Nyugat-imádatával, és az ilyen módon való befogadási kísérletével. Ezzel szemben a helyes útnak Berzsenyiét láttam, amely ugyanakkor egyáltalán nem tette lehetetlenné, hogy elfogadja a birodalmon belüli helyze-

tünket. Azt sem tudom, mennyi jogosultsága van annak, hogy Kazinczyban a köztársasági mozgalom nagy hősét lássuk, és nincs-e sok véletlenszerűség abban, hogy ő végül is börtönbe került nézetei miatt. Kétségtelen, hogy Kazinczy személyes életében sokkal több olyan dolog halmozódott fel, amely őt predesztinálhatta egy akár félreértésszerű letartóztatásra is, ami viszont Berzsenyi esetében szóba sem jöhetett, mert ő a birodalmon belüli magyarság híve volt. Ha a felvilágosodás korától kezdve egészen a múlt század végéig megvizsgáljuk az igazán jelentős magyar politikai gondolkodók gondolatvilágát, kiderül, hogy tisztán látták azt: a magyarságot másképpen együtt tartani, mint a birodalom keretei között, nem lehet. Ha a birodalom teljességétől megszabadulva a magyarságnak egyedül kell a maga régi, történelmi országában szembenéznie a többségben lévő és a pánszlávizmus által felbőszített nemzetiségi tömegekkel, akkor nem tudja egyben tartani a történelmi Magyarországot, és nem tudja együtt tartani a magyarságot sem. Épp ezért vagyok az 1990 utáni irodalomtörténeti publikációimban is mindig ennek a gondolatmenetnek a képviselője, vagyis ez abban a vonatkozásban is szavazás a részemről, hogy az Európába menetelt maximálisan támogatom, csak azt is látom, ha ezt nyakló nélkül akarjuk tenni, akkor ugyanolyan marhaságokat csinálhatunk, mint amilyeneket elődeink csináltak.

– *Azt hallottam, imádja a rajzfilmeket és az indiántörténeteket...*

– Utoljára 1988-ban olvastam Karl May-t, akkor voltam olyan munkán túl, ami után megengedhettem magamnak egy kis pihenést. De nemcsak Karl May tartozik az ilyen jellegű olvasmányaim közé, hanem például P. Howard is. Mostanában gyakran nézem a Cartoon Network tévécsatornát, a Tom és Jerry, valamint a Looneytunes-ből a Kengyelfutó gyalogkakukk, a Sylvester- és a Csőrike-rajzfilmek a kedvenceim.

– *Ma hogyan telnek a napjai, milyen a közérzete?*

– Több mint egy év óta súlyos beteg vagyok, a tavalyi sorozatos kemoterápiai kezelések rendkívül legyengítettek. Miután a klinikáról hazakerültem, hónapokon keresztül le sem tudtam menni az utcára, mert nem tudtam volna visszajönni a második emeletre. Úgy tanultam meg újra lemenni, hogy először felfelé mentem egy félemeletet, majd még egy felet, és lassan hozzászoktattam magam a lépcsőzéshez. Így az utóbbi egy-két hónapban már flottabbul közlekedek a városban is, és kezdek lassan felpezsdülni. Mivel gyerekkoromban mindig hegyvidéken éltem, nagyon nehéz volt hozzászoknom a szegedi lapossághoz. A tüdőm állapota miatt az itteni poros levegő nem is volt túlzottan kívánatos. Inkább azt mondom, Szegedhez fokozatosan hozzászoktam, anélkül, hogy a városért különösebben rajongtam volna. Szeged tette lehetővé számomra, hogy országosan elismert legyek. Egyúttal azonban azt is meg kell vallanom, annak, hogy Szegeden is valamennyire elismertek, előfeltétele volt, hogy előbb már országosan számon tartottak. Nem voltam párttag, és nem mindig abszolút kedvelt dolgokat fejtegettem, ami nem tette lehetővé, hogy tárt karokkal fogadjanak. Amikor 1988 májusára ki volt tűzve a nagydoktori vitám időpontja, a februári határidő előtt a bölcsészkar egyik vezetője közölte velem, hogy mivel még nem védtem meg a disszertációmat, nem fog előterjeszteni a professzori előlépésre, mert nem vagyok párttag. Miközben több párttag is kandidátusi fokozattal vidáman beevezett a professzori státusba, nekem meg kellett várnom a következő évet, amikor már megvolt az akadémiai doktori fokozatom. Akkor már a városi pártbizottság sem akadályozhatta meg, hogy az előterjesztés megtörténhessék. Miután édesapám 1946-ban B-listáztatott, a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején lehet, hogy az én családban létem is hozzájárult

ahhoz, hogy megmenekültek a kitelepítéstől. Mert a sztálinista korszakban a bölcsészkaron természetesen valamilyen módon részt kellett venni az egyetemi közéletben, én is benne voltam például az Osváth Béla vezette színjátszó körben, amely az 1949-es választások idején egyfelvonásos színművekkel agitációs célzattal végigjárta a környékbeli falvakat. Református pap nagybátyám – aki roppant humoros ember volt –, édesapámat sokáig azzal ugratta: Te vagy Makarenko papája. Mert ezekben a színművekben Makarenkót, sőt még Sztahanovot is játszottam.

Visszatérve a jelenhez: tavaly áprilisban csigolya-összeroppanás miatt lerobbantam. Attól kezdve elsősorban azzal foglalkoztam, amivel egész életemben: hogy a túlélés technikájának tökéletesítésével Hutter főorvos jóslatának érvényességét megcáfoljam. A jövendölés szerint, amely huszonhét éves koromban hangzott el, a harmincat sem érhettem volna meg. Glatz Ferenc és Kosáry Domokos legutóbbi publikációi többek között azért tetszenek annyira, mert amikor azt mondják, hogy az ezeréves magyar történelem szakadatlan sikertörténet: a túlélés sikere, akkor – a szónak ebben az egészen közönséges értelmében – önmagamra, saját sorsomra ismerek.

Hollósi Zsolt

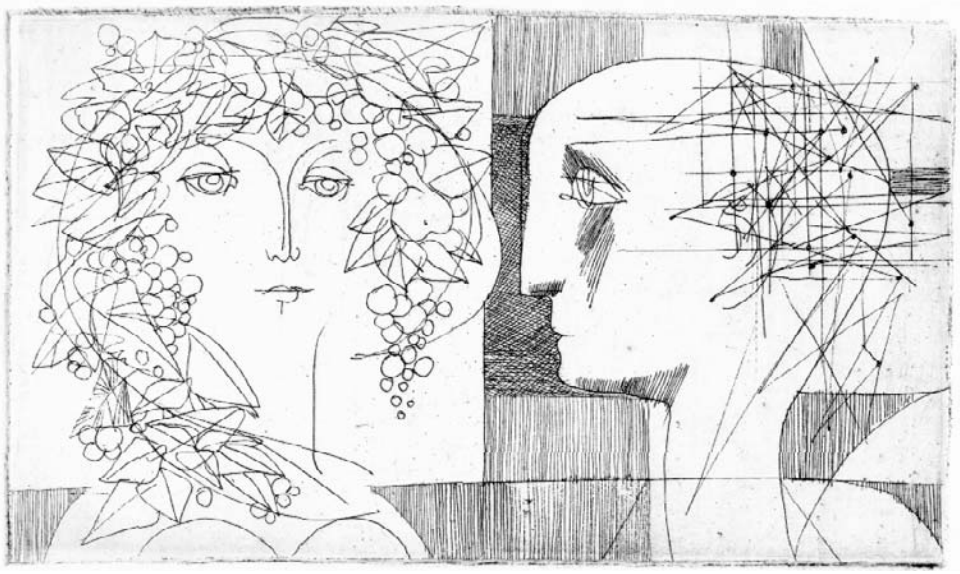

Szerkesztői asztal

A Tiszatáj Könyvekben jelent meg *„Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?”* c. sorozatunk válogatott anyaga. A negyvennégy írást tartalmazó kötet szerzői: Ágoston Vilmos, Albert Gábor, Balassa Péter, Balla D. Károly, Barna Gábor, Beke György, Borbándi Gyula, Csaba László, Csatári Bálint, Csepeli György, Csiki László, Fried István, Gál Sándor, Gáll Ernő, Grétsy László, Gróh Gáspár, Határ Győző, Heiszler Vilmos, Jókai Anna, Kabdebó Tamás, Kaltenbach Jenő, Kántor Lajos, Kibédi Varga Áron, Kiss Gy. Csaba, Kopátsy Sándor, Köpeczi Béla, Kristó Gyula, Lackfi János, Lászlóffy Aladár, Mészáros Rezső, Nagy Károly, Pomogáts Béla, Poszler György, Rákos Péter, Sándor Iván, Sulyok Vince, Szenti Tibor, Szépfalusi István, Tornai József, Tőzsér Árpád, Trogmayer Ottó, Vekerdi László. A Tiszatáj millenniumi könyvét Olasz Sándor szerkesztette.

*

Szeptemberi számunkban Fried István professzor tanulmányával a száz éve született *Márai Sándor*ra emlékezünk. A kilencvenéves *Faludy György*öt, kedves szerzőnket Szekér Endre írásával köszöntjük.

*

Tájékoztatjuk olvasóinkat, hogy *Diákmelléklet* sorozatunk az októberi számban – Sánta Gábor Fekete Istvánról szóló írásával – kezdi immár kilencedik „tanévét”.

*

Néhány szerzőnkről: DEMETER SZILÁRD filozófus, a kolozsvári Korunk egyik szerkesztője. LATZKOVITS MIKLÓS a Szegedi Tudományegyetem tanárképző főiskolai karának oktatója, MEZEY DÁNIEL pedig bölcsészhallgató Szegeden.

Októberi számunk tartalmából:

ORBÁN OTTÓ, KISS ANNA, MARSALL LÁSZLÓ, TANDORI DEZSŐ versei

CSIKI LÁSZLÓ, VÁRI ATTILA novellája

KOCSIS ISTVÁN drámája

VEKERDI LÁSZLÓ, FÜZI LÁSZLÓ, LENGYEL ANDRÁS tanulmánya

„A Tisza-parton mit keresek?” *(Beszélgetés Mészáros Rezsővel, a Szegedi Tudományegyetem rektorával)*

Ára: 120 Ft

9 770133 116008 00409